

111

ТЕЗИ ЗА ГТЦ

Уредници
Ивана Васева
Филип Јовановски

111

ТЕЗИ ЗА ГТЦ

Уредници
Ивана Васева
Филип Јовановски

//

Го сакам ГТЦ,
зашто нема врати!

Гоце Аџи-Митревски //

Публикацијата е посветена на професорот и архитект Гоце Аџи-Митревски (1946-2014) за неговата посветеност и соработка во нејзината изработка.

СОДРЖИНА

5

Вовед -
Ивана Васева,
Филип Јовановски

7

Краток историјат
на „случајот“
ГТЦ: Хронологија
и структура на
активностите за спас
на Градски трговски
центар во Скопје,
иницијатива
„Го сакам ГТЦ“

12

111 Тези за ГТЦ
14 | Минас Бакалчев
20 | Доминика Бошкова
23 | Јасна Стефановска
26 | Ана Ивановска –
Дескова
34 | Донка Барџиева –
Трајковска
39 | Михајло Зиноски
43 | Дејан Ивановски
47 | Горан Јанев
51 | Мишко Ралев
58 | Даница Павловска
и Никола Писарев

61

ЧИТАМЕ ЗГРАДИ:
ГТЦ КАКО КНИГА
(транскрипт од
дискусиона и читачка
група)
Вовед во дискусија -
Мартин Гулески

66

ПРВА СЕСИЈА ТЕЗИ
1 - 44
Социо-политички
контекст и типологија/
ГТЦ - производ на
планирана или пазарна
економија?/ Трговски
центар, магацин или
покриена чаршија?/
Урбанистичка
поставеност/ Дел
од идеја или идеја за
себе?/ Ликовност/
стилска обликовност/
Просторно волуменска
структура и
обликување – чист
европски или хибриден
јазик/ Авторски или
колективен проект?
66 | Минас Бакалчев
75 | Ана Ивановска –
Дескова
82 | Доминика Бошкова

95

ВТОРА СЕСИЈА ТЕЗИ

45 - 77

Културно наследство/
Довршен или
недовршен концепт?/
Систематско
уништување на
културното наследство
во РМ/ Програмиран
или жив (еволутивен)
организам?

95 | Донка Барџиева –
Трајковска

108 | Михајло Зиноски

112 | Дејан Ивановски

119

ТРЕТА СЕСИЈА ТЕЗИ

78 - 110

Дизајн/ Антрополошко
- социолошки аспект/
ГТЦ, реплика на
Скопска чаршија?/
ГТЦ е јавен простор!/
ГТЦ – 3D matrix
на македонската
архитектура/ ГТЦ е
активизам/ ГО САКАМ
ГТЦ!

119 | Мишко Ралев

124 | Горан Јанев

129 | Даница Павловска
и Никола Писарев

139

Фотографии

184

Биографии

191

Импресум

ВОВЕД

**Затоа, пак, ќе кажам, каква власт,
таква архитектура.**

Борис Чипан

Оваа публикација произлезе од читачката и дискусиона група насловена „ЧИТАМЕ ЗГРАДИ: ГТЦ КАКО КНИГА“ која се одржа на 29 ноември, 2014 год. во Младински културен центар во Скопје, во рамки на долгорочниот проект „ЖИВИ БИБЛИОТЕКИ: архиви на граѓанска непослушност“.

Книгата е делумно транскрипт на таа средба, чија цел беше исчитување на Градскиот трговски центар во Скопје. „111 тези за ГТЦ“ е книга создадена од стручни мислења за значењето на овој објект поставени во 11 тези од вкупно 11 значајни мислителци на современата архитектонска сцена во земјава (двајца заедно пишуваат 11 тези), и е едитирана со помош на сите учесници и со модераторот на дискусијата.

Читајќи ја оваа зграда, јавно се обидовме одново да го потенцираме, преиспитаеме и да понудиме заштита на нејзиното несомнено културолошко, општествено и уметничко значење, којшто во последните години има за цел да се избрише, буквално и физички од македонската култура, со интенцијата за негово, речиси варварско покривање со „барокна“ фасада. И оттаму, читањето на ГТЦ како книга е обид за оживување на неговата пред сè општествена но и уметничка вредност.

Насловот „111 тези за ГТЦ“ е директна референца на книгата „111 тези за архитектурата“ на Борис Чипан и симболичен чин, потсетувајќи на некои вредности коишто не само што се забораваат по природен пат, туку и намерно се бришат преку препокривање со нови, непознати и еkleктични стилови, без никаква уметничка вредност. Самиот Чипан ќе каже: *„Ансамлот на Градскиот трговски центар во Скопје е архитектонско остварување кое непрекинато возбужда и тера на размислување. Тоа не е архитектура во смисла на наследените и сè уште живи заблуди со кои нè воспитувале кунстисторичарите. Проучувајќи ги „големите дела“ на антиката и ренесансата, нè научија на погрешно - во архитектурата да гледаме декоративна површина, а не простор, да ја цениме естетски, а не социолошки. Нивна заслуга е што општеството рамнодушно го прифаќа секој простор во кој може да се всели, а потоа ја фали или ја критикува неговата надворешност и со стручни рецензии на архитектите ја наградува архитектурата која „достигнала високо ниво на пластично обликување и значаен дострел во естетскиот израз“.*¹

Од една страна, книгата „111 тези за ГТЦ“ претставува мал прирачник како да се чита овој објект, но пак од друга, да сублимира и креира знаење кое што ќе комуницира со јавноста во истакнувањето на неговите културни и општествени вредности, во случајот модернистичката архитектурата на Град Скопје, како најзагрозената репрезентативна форма на актуелните културни политики во македонското општество.

Ивана Васева
Филип Јовановски

¹ Текстот од Чипан е објавен во белградска „Политика“ на 22 мај 1976 г., а е преземен од неделниот весник „Глобус“.

КРАТОК ИСТОРИЈАТ НА „СЛУЧАЈОТ“ ГТЦ

ГТЦ е изграден во 1973 година според проектот на Живко Поповски, еден од најпознатите архитекти во државата и првите професори на Архитектонскиот факултет во Скопје, и група архитекти. Проектот беше избран на меѓународниот конкурс во 1967 со 23 пристигнати труда. Архитектот Живко Поповски е добитник на наградата „Борбина плакета“ и на националната награда „11 Октомври“ за проектот за Градскиот трговски центар.

Проектантите во своето решение се надоврзуваат на оската исток - запад од планот на јапонскиот архитект Кензо Танге, почитувајќи го при тоа локалниот контекст од постојните пет кули на Серафимовски, хотелот „Холидеј Ин“ и Стопанска банка на архитектот Александар Серафимовски, со што создаваат нова локална вредност.

70% од површината на ГТЦ е отворен, „јавен“ простор кој го поврзува паркот „Жена-борец“ и кејот на реката Вардар, плоштадот „Македонија“ и источниот дел од градот.

Хронологија и структура на активностите за спас на Градскиот трговски центар во Скопје, иницијатива „Го сакам ГТЦ“

2013

- ▶ Во мај 2013 година, преку информативните гласила – пишаните и електронски медиуми, беше објавен архитектонски идеен проект за преоб-

ликување на објектот на ГТЦ како усвоено најуспешно решение (од три пријавени) на тендер (не архитектонски конкурс!) распишан од страна на Министерството за транспорт и врски, а во име на инвеститорот на проектот Владата на РМ.

- ▶ Усвоениот проект за затворање и менување на карактерот и изгледот на објектот Градски трговски центар без претходна јавна расправа и без да се води сметка за важноста на објектот како градителско наследство (за што постои обврска и кај архитектите и кај граѓаните) беше повод за јавен мирен протест.
- ▶ По повод предвидената интервенција на објектот на Градски трговски центар, Асоцијацијата на архитекти на Македонија организираше протест кој содржеше повеќе настани во 2013 и 2014 година (отворени форуми, детска работилница, уметничка инсталација, јавни говорења). Од овие активности природно произлезе неформалната граѓанска иницијатива „Го сакам ГТЦ“ чии членови се архитекти, граѓански активисти, уметници. <http://gosakamgtc.blogspot.com>
- ▶ Предвидените активности за протестот се одржаа на 14.06.2013г. во рамки на кој се постави пункт за потпишување петиција на западниот влез на Градски трговски центар. Потоа следеше јавно говорење од компетентни личности за неговите вредности за потоа со симболично заштитничко прегрнување на објектот да се прати порака за неопходноста од вистинска негова заштита. Настанот привлече околу 1500 граѓани, а петицијата ја потпишаа околу 5000 граѓани.

2014

- ▶ Активностите на почетокот на годината беа врзани со измените на Законот за градење (февруари 2014 г.) каде се додава член 67-а во кој се

предвидува советот на општината, советот на општината во градот Скопје, односно Советот на градот Скопје со одлука да можат да го утврдат изгледот на фасадата на еден или повеќе објекти. Поради тоа, следеше прес конференција на која јавноста беше информирана дека до Општина Центар е поднесена иницијатива за распишување референдум за зачувување на автентичноста на архитектурата на објектот, на духот и на карактерот на ГТЦ. Во октомври беше договорено организирање на уште еден настан/протест, и тоа пред новогодишните празници, со цел да се искористи празничната возбуда на граѓаните и масовноста околу ГТЦ во тој период. Целта беше симболично да се покаже дека може и одбележувањето на Нова година да биде со протест, протест за лошо поминатата претходна 2014 година.

- ▶ На денот на настанот 28.12.2014 (недела), и покрај исклучително лошите временски услови, беа присутни околу 1500 граѓани кои во еден момент со прскалки и фатени за раце го направиле симболичното „гушкање“ на целиот објект. До крајот на декември се собраа 4560 потписи за поддршка.
- ▶ Последната анкета за тоа како треба да изгледа ГТЦ е спроведена врз 4970 граѓани, а одговорот „треба да се реконструира и да го задржи сегашниот архитектонски изглед“ го одбрале 4064 граѓани или 82% од испитаниците, додека „треба да се реконструира и да добие целосно нов лик во барок“ одговориле 906 или 18% од испитаниците.²

² Овие податоци се превземени од блогот на иницијативата „Го сакам ГТЦ“.

2015

На 30-ти март, со 12 гласа „за“, Советот на Општина Центар одлучи да се распише референдум на кој граѓаните ќе одлучуваат за изгледот на ГТЦ. За оваа одлука гласаа советниците од коалицијата на СДСМ, додека 11-те советници од коалицијата на ВМРО-ДПМНЕ гласаа воздржано.

За оваа иницијатива, преку петиција граѓаните веќе собраа повеќе од 10 илјади потписи што значи дека ќе биде организиран референдум на кој жителите на општина Центар ќе се изјаснат дали се за постоечкиот изглед на ГТЦ или сакаат тој да се замени со „барок“. Ова ќе биде прв референдум во однос на проектот „Скопје 2014“, како и прв локален референдум во Македонија, на ниво на една општина. За референдумот да биде успешен ќе биде потребна излезност на 51% од гласачите во општината, а за да се зачува автентичноста на ГТЦ ќе биде потребно мнозинството од гласачите да се изјаснат дека се против барокната фасада. Референдумот ќе се одржи на 26. април во период од 7 до 19 часот. Прашањето на референдумот гласи: „Дали сте за тоа да се задржи автентичниот изглед на фасадата на Градскиот трговски центар?“

111 Т Е 3 И 3 А Г Т Ц

МИНАС БАКАЛЧЕВ

ДОМИНИКА БОШКОВА

ЈАСНА СТЕФАНОВСКА

АНА ИВАНОВСКА-ДЕСКОВА

ДОНКА БАРЏИЕВА-ТРАЈКОВСКА

ДЕЈАН ИВАНОВСКИ

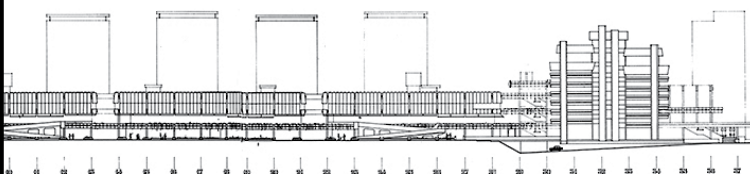
МИХАЈЛО ЗИНОСКИ

ГОРАН ЈАНЕВ

МИШКО РАЛЕВ

ДАНИЦА ПАВЛОВСКА

НИКОЛА ПИСАРЕВ

Минас Бакалчев

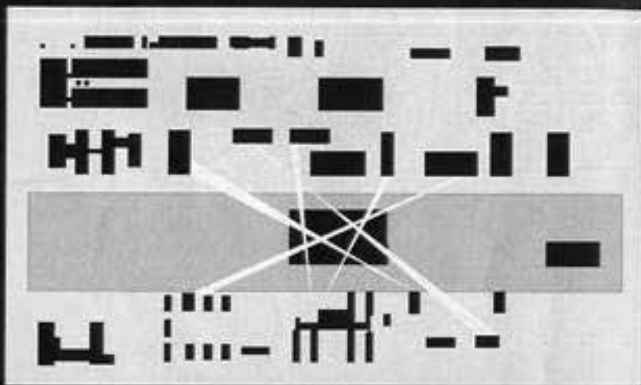
1 Градскиот трговски центар е даденост/ вредност-
за која стануваме свесни откако ќе ја изгубиме

2 Брод кој станал дел од градот во кој пристигнал

Сцена од филмот „Амаркорд“ (1973) во режија на Федерико Фелини

3 Ремек-дело невидливо за современото око

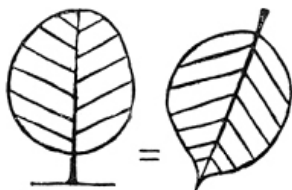
Рем Колхас за Илиноис Институтот за технологија на Мис ван дер Роџ во Колхас Рем, *Mistakes*, ed.2004, Koln: Tashen, стр. 181-183

4 Машина која го содржи сонцето

Стварна и феноменолошка транспарентност: есенско попладне во ГТЦ, Скопје

5 Куќа = град

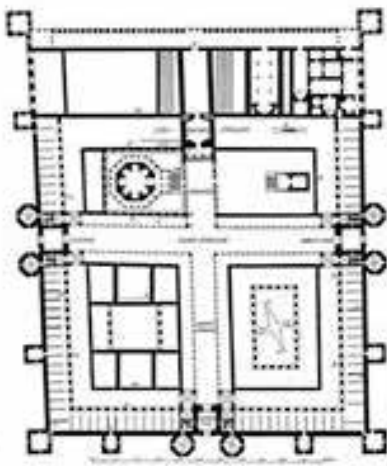
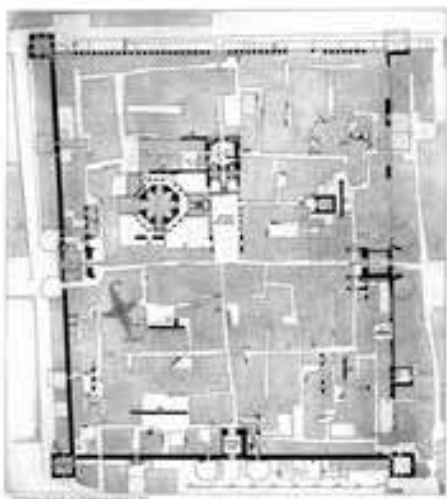

tree is
leaf and leaf
is tree - house is
city and city is house
- a tree is a tree but it
is also a huge leaf - a
leaf is a leaf, but it is
also a tiny tree - a city
is not a city unless it
is also a huge house -
a house is a house
only if it is also
a tiny city

Алдо Ван Ајк

6 Моќна структура на која времето не ѝ може ништо

(Хелена Нириќ за ГТЦ, 1999)

Диоклецијанова палата: трансформација/форма и интерпретација

7

Позадина на градскиот живот

Фигура, позадина, организација од психологот Едгар Рубин

8

Остров на пристапност

Никола Пусен, „Et in Arcadia ego (Аркадиските пастири)“,
1637 – 1638

9

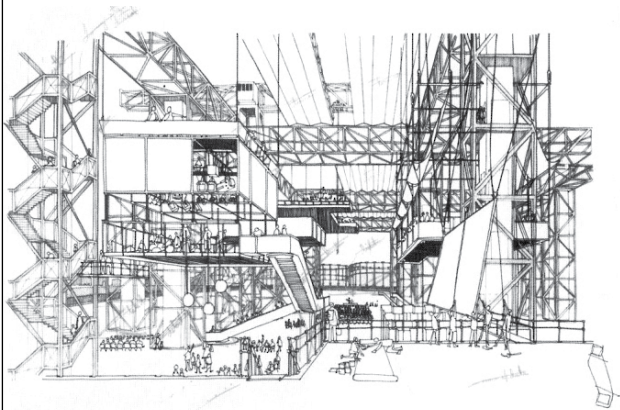
Трансфер зона

Седрик Прајс, Potteries Thinkbelt, 1966, трансфер зона Маделеј

10

Палата на забава (Fun Palace)

стр. 25-41.

Седрик Прајс, Палата на забава, 1964

Arata Isozaki, „Erasing Architecture into the System“, Ed Hans Ulrich
Obirst, 2003. Re:CP, Brikhauser

11

Мора да трае не подолго отколку што ни е потребен.

Краток термин за играчка преку која сите можеме да ги сфатиме можностите и задоволствата кои ни ги должи 20-вековната градска околина. Таа мора да трае не подолго отколку што ни е потребна. (Седрик Прајс, Палата на забава, 1964)

Доминика Бошкова

- 12** Кога мислиме на ГТЦ мислиме на професорот Живко Поповски и обратно, кога мислиме на професорот Живко Поповски мислиме на ГТЦ; Делото и авторот се неодвоиви.
- 13** Ако го загубиме и го немаме делото, го губиме и авторот (еден или група, сеедно). Но ако делото постои и го имаме, авторот може и да го нема веќе, може и да не го знаеме но ќе го откриваме; Делото е клучно, тоа треба да се сочува.
- 14** ГТЦ е архитектонско дело; изграден став за архитектурата; комплексна, целовита мисла што се исчитува; јасен концепт кој опстојува и сè уште ги има одговорите во преплетот од прашања: за користењето, за конструирањето, за обликот, местото, времето, има одговор за животот денес.
- 15** Треба со него да се постапува внимателно; да не го изгубиме. Зградата се губи - се урива тогаш кога ги губи битните карактеристики, кога се разорува нејзиниот концепт, кога се сведува само на структура (столбови, греди, плочи), на конструкција што е во добра кондиција. Ја губиме кога не ја препознаваме идејата, записот во неа.
- 16** ГТЦ е доказ за развојот на архитектонската мисла кај нас. Повеќе пати е вреднуван, селектиран, наградуван, претставуван на изложби, предмет е на истражувања во науката и за него се држат лекции.

17

Референца е во учењето на архитектурата која ни е на дофат. Од него сè уште учиме:

- ▶ како да се почитува она што веќе постои
- ▶ како зградата може да го спојува градот
- ▶ како големата зграда може да стане питама
- ▶ како монументалноста може да биде ненаметлива
- ▶ како зградата може да значи повеќе живот, а помалку изглед
- ▶ како зградата може да остане „свежа“ без оглед на годините зад неа

Тој е нашиот „отворен учебник“.

18

Не е еднаков на сите, тој е репер. Зградите не се еднакви и не треба да бидат. Тие се вреднуваат. Ни треба знаење за да препознаваме вредности.

19

Дел е од нашата архитектонска селекција. Имаме ли селекција на архитектурата на 20-от век? Ако имаме треба да ја публикуваме, ако немаме треба да ја сработиме, ние самите, дел по дел, зграда по зграда, никој нема да го направи тоа за нас. Да не излезе дека имаме нова дупка во историјата!?

20

Не преправки! Потребна му е грижа! Секоја постара зграда има проблеми. Проблемите не се прашања на стил.

21

Тој е неопходна страница во поновата историја на архитектурата во Македонија. Во книгите за архитектура, поглавјата за втората половина на 20-от век не се бели страници, постојано се пополнуваат: Зградата на ОН во Њујорк, Станбената единица во Марсеј, Помпиду центарот во

Париз, Националната галерија, Баухаус архивот и Филхармонијата во Берлин, се само избор од огромниот број згради, од истиот период, што ги среќаваме низ историите, учебниците, монографиите, архитектонските водичи. Местото на ГТЦ е меѓу нив, во книгите.

22

ГТЦ е битна точка во архитектонската мапа и на Скопје и на Македонија, секој треба да го знае.

- 23** Урбанистичкото планирање и архитектурата беа во центарот на политичките и општествените дебати во Скопје по земјотресот во 1963 година, кога сите чинители во општеството беа обединети во идејата за изградба на подобар град. Идејата за Градскиот трговски центар во Скопје е родена во таков контекст.
- 24** Архитектурата и урбанистичкото планирање во Скопје по земјотресот, меѓу другото, се и платформи за социјални реформи, и истите се обединети во барањата за модернизација на општеството преку неговата изградена средина. Во овие платформи се проткаени и идеите за настанокот на Градскиот трговски центар во Скопје.
- 25** Изградбата на Градскиот трговски центар, по земјотресот во 1963 година, била еден од приоритетите во обновата и изградбата на Скопје преку која треба да се овозможи ревитализација на виталните функции во центарот на градот, но и да се оформи градското ткиво во најранливиот дел од градот. Циборовски, проект менаџерот на ООН, како една од важните задачи во обновата и изградбата на Скопје, ја споменува изградбата на „модерниот трговски центар кај сегашните кули крај Вардар.“ (Дамјановски, Р., Нова Македонија, 13 Октомври, 1967 година)
- 26** Градскиот трговски центар во Скопје е илустрација за појавата на општество кое ги инкорпорира знаењето и амбициозните визији на совреме-

ните тенденции и културни слободи преку архитектурата.

27 Материјализацијата на идеите при изградбата на Градскиот трговски центар во Скопје се одраз на трендовите на светската современа архитектура.

28 Градскиот трговски центар е јавен објект, изграден од сите и за сите. По конкурсот во 1967 година на кој учество земаа еминентни архитекти од цела Југославија, „на 22.07.1969 година е потпишан договор за здружување средства за заедничко вложување за изградба на Градски трговски центар и за основање Конзорциум, кога се смета дека е и официјално формиран Градскиот трговски центар – Скопје. Основачи беа: Заводот за станбено-комунално стопанисување- Скопје, Трговските претпријатија „Славија“ - Скопје, „Технометал-Македонија“ - Скопје, „Трготекстил“ и „Југотекстил“ - Скопје, „Радиобран“ - Скопје, Волнарскиот комбинат „Тетекс“ - Тетово, памучната индустрија „Македонка“ од Штип и Комерцијално-инвестиционата банка – Скопје. Учесството на сите основачи во изградбата на Градскиот трговски центар изнесуваше 100,5 милиони динари, средства со кои и почна изградбата на комплексот.“ (Арсовски, Т., Гаврилски, Г., & Стојков, Т. (1981). *Градски трговски центар*. Скопје: Македонска книга)

29 Градскиот трговски центар функционира како алатка која го поврзува фрагментираното ткиво во центарот на Скопје.

- 30** Концептот на отвореноста на Градскиот трговски центар е основа за критичко размислување за идниот развој на градот.
- 31** Повеќе од 50% од вкупната површина на Градскиот трговски центар се јавни простори и комуникации (35.103,40 м²). Вкупната површина под корисен простор за стопански дејности е 62.257,98 м².
- 32** Градскиот трговски центар е архитектонско наследство, „украш на градот, објект на иднината“, што било истакнато при неговото отворање во 1973 година. (Јосифовски, Ф., Нова Македонија, 18 април, 1973 година)
- 33** Мрежата од пешачки улици и променади во Градскиот трговски центар е манифест за значењето и поврзаноста на јавните простори во градот.

34

Како сегмент од една поширока стратегија за идниот развој на Скопје по земјотресот, Градскиот трговски центар е една од реализираните функционални целини кои претставуваат квалитативен исчекор во обликувањето на градот. Тој е дел од идејата на Кензо Танге за ревитализација на градскиот центар и главните градски функции по пат на изградба на моќни и комплексни урбанистичко-архитектонски структури кои ќе бидат новите архитектонски симболи на градот и ќе влијаат врз обликувањето на новата градска физиономија. Оваа современа урбана агломерација, покрај тоа што претставува неверојатно успешен мултифункционален простор (кој покрај трговската дејност нуди и серија на други активности), во себе носи и силни архитектонски и ликовни вредности. Како што во една прилика ќе нагласи проф. Константиновски, пишувајќи за македонската архитектура: „...во симболична смисла Трговскиот центар, без претерување може да се идентификува со самиот центар на градот Скопје“.

35

Со својата комплексна просторно-волуменска структура и архитектонски израз, Градскиот трговски центар остварува извонредна релација со контекстот (со слободните површини и со постојните објекти). Во правец исток-запад трговскиот центар е замислен како интегрален елемент на новата градска пешачка оиска трасирана со планот на Танге, на која на потегот од Градската порта кон плоштадот би се надоврзувале

програми со различен карактер. Оттаму главниот градски плоштад претставува значајна почетна, односно завршна позиција. Поминувајќи низ ГТЦ оваа замислена пешачка оска се трансформира во пешачка пасарела на која се нижат богати трговски и други содржини. Попречните продори, пак, во правец север-југ успешно го поврзуваат внатрешното пешачко движење со кејот на реката Вардар и паркот Жена-борец.

36

Освен со непосредната околина и отворените јавни простори, Градскиот трговски центар остварува успешна интеграција и со претходно изградениот контекст – во поширока смисла со објектот на Стоковната куќа и Стопанската комора, угостителскиот објект Метропол, објектот на Електростопанство, Стопанската банка, Гранд хотелот Скопје итн. Со особена умешност објектот директно се допира, ги прифаќа и обвиткува станбените кули на кејот на реката Вардар, покажувајќи на тој начин ретка чувствителност и почит кон постојната архитектура. На тој начин, петте претходно изградени кули на архитектот Серафимовски се вклопени во новиот објект - двете внатрешни кули до четвртиот кат дури и програмски влегуваат во составот на ГТЦ.

37

Изграден во 70-тите години (1973 г.), во политичкиот контекст на СФРЈ, во својата типологија Градскиот трговски центар претставува комбинација на западните, капиталистички шопинг молови и густниот, јавен простор на традиционалните трговски улици. Овој огромен и сложен организам има хоризонтална, линеарна диспозиција која по должината на доминантната пешачка оска комбинира комерцијални и јавни содржини. Општата структура е расчленета на тој

начин што трговските содржини се групирани во неколку јасно издвоени волумени (6 слични групации и две различни, т.н. врзани целини), секоја опремена со посебни технички и сервисни простори. Помеѓу нив се развива широк/комотен/богат јавен пешачки простор на катни пасарели, тераси, внатрешни улици... Потеклото на една ваква конфигурација веројатно би можело да се побара/препознае во традиционалната организација на чаршиските улици (како простори за комуникација и средби) и дуќаните кои се нижат на нив.

38

Ваквата организација на програмата значително го намалува просторното мерило на објектот, никогаш не оставајќи впечаток за неговата вистинската големина. Иако по димензиите и по комплексноста на програмата која ја опфаќа, Градскиот трговски центар се наоѓа во мерката на градот, наспроти својата големина, тој претставува уникатен простор извонредно чувствителен кон човекот. Иако огромен во своите димензии, тој е поделен во функционални групи/целини, со различни архитектонски елементи кои ги „намалуваат“ неговите внатрешни простори кои се движат од неколку стотици до само неколку квадратни метри. Од аспект на движење/сообраќај од една страна градскиот сообраќај навлегува во него – во подземниот паркинг простор, автобуската станица, внатрешната артерија за директно снабдување на магацинските простори, а од друга објектот изобилува со пешачки простори, со чести продори преку кои во објектот може да се влезе/излезе на различни точки и кои постојано го држат посетителот во контакт со надворешноста. Тој има внатрешно патице, пешачки пасарели, осончени тераси со

јужна ориентација, пешачки мостови и други елементи преку кои на неверојатно успешен начин остварува релација и успева да влезе во мерка на човекот.

39

Единството во изразот на објектот произлегува од начинот на неговото архитектонско обликување, преку мултипликација на архитектонски теми и остварување на совршена рамнотежа помеѓу полните и празните површини. Фасадите на објектот се третирали во широки потези – со големи транспарентни стаклени површини на приземјето и првиот кат и нагласени бели бетонски фасадни елементи чиј воедначен ритам дополнително го нагласува хоризонталното протегање. Волуменот на објектот е прекинат со продорите помеѓу поединечните тела и е дополнително расчленет со суптилните вертикални процепи помеѓу бетонските панели, нагласени со стилизирани „орнаменти“ во боја.

40

Архитектурата на Градскиот трговски центар не застанува на ваквиот смирен и елегантен архитектонски израз–авторот оди чекор понатаму воведувајќи серија на специфични, моќни архитектонски елементи (акценти) во натур бетон: две симетрично поставени и експресивно третирани пристапни рампи кои автобуската станица од првото подземно ниво ја поврзуваат со широкото плато на приземје ориентирано кон паркот и понатаму со засенчената тераса на првиот кат; тесните спирални скали на југозападниот агол на објектот кои посетителот го спуштаат во она што своевремено е планирано да биде парк на младите; бетонските клупи и линеарно поставените бетонски жардињери со зеленило на јужната страна кои во своето обликување претставуваат

ехо на белите бетонски фасадни панели и дополнително ја стабилизираат фасадната композиција; ликовно нагласените бетонски завршници на рамната кровна тераса; архитектонски нагласените структури на мостовските конструкции кои успешно го поврзуваат објектот со претходно изградените (административни) анекси итн. На овој начин, преку спротивставување на неколку „основни“ материјали, преку скулптурално обликување на одредени архитектонски акценти, реализирана е моќна, експресивна архитектура.

41

Во контекст на особеностите и специфичниот архитектонски израз остварен во Градскиот трговски центар, посебно место зазема внатрешното пацио (атриум) издлабено во неколку линеарни секвенци по должина на главната пешачка артерија. Оригинално отворено/непокриено, пробиено низ сите нивоа на објектот, тоа дополнително ја нагласува отвореноста на пациото како негов посебен квалитет и заедно со попречните продори во правец север-југ создава особена микроклима во просторот. Овој ексклузивен елемент на планот, и на просторното обликување воопшто, постојано го става посетителот во контакт со надворешноста, пропуштајќи светлина, снег и дожд внатре во објектот создавајќи автентични искуства и неповторливи атмосфери кои е невозможно да се сретнат во било кој мол од затворен тип.

42

Општата појавност на Градскиот трговски центар, во својата материјалност и колорит, е мирна и неутрална – транспарентно стакло, бели лесно бетонски панели, натур бетон, бели и сиви мермерни плочи во подот... Ваквата неутралност на одредени позиции смислено е прекината со вешто и суптилно употребени акценти во боја: верти-

калните челични елементи на конструкцијата се нагласени во сина боја; печуркастите армирано бетонски столбови во подземната гаража (второ подрумско ниво) се обоени жолто; стилизираните „орнаменти“ во вертикалните процепи на фасадата се обоени сино и жолто-портокалово; посебен ликовен третман добиваат завршеточите на лифтовските окна на покривната тераса повторно во темносина и жолта боја. Дополнителен ликовен акцент своевремено претставуваа и оригиналните влезови на продавниците, континуираните стаклени излози на дуќаните беа прекинати со нагласените влезни партии со стаклени призми во боја. Зеленилото, кое и по правило претставува истакната тема во модерната, е вградено во самата архитектура на објектот и неговата колоритна шема. Преку смисленото воведување на зеленило се чини дека паркот кој граничи на јужната страна артикулирано навлегува во самиот објект.

43

Објектот на Градскиот трговски центар во својот архитектонски израз и обликување несомнено може и треба да се прочита во контекст на повоената модерна архитектура (европска и светска). Знаејќи дека проф. Живко Поповски работел во студиото на Ван ден Брук и Бакема, кои ја означуваат повоената архитектура и урбанизам во Ротердам и претставуваат влијателни фигури на европската и светската архитектонска сцена, логично би било првенствено тука да ја побараме релацијата со европската модерна. Нивната архитектонска пракса која директно се надоврзува на предвоеното авангардно творештво на Бринкман и ван дер Влугт, својот зенит го достигнува токму во 60-тите и 70-тите години од 20-тиот век. Доколку и може да се зборува до тој степен

воопштено, би можело да се каже дека токму карактеристика на Ван ден Брук и Бакема е функционалната архитектура, од една страна голема и амбициозна во својот обем, а од друга блиска до човекот во својата мерка; архитектура каде се работи во широки потези, во комбинација на современи материјали – бетон, стакло итн. Меѓутоа ваквото еднозначно читање оди на штета на Градскиот трговски центар бидејќи тој во себе ја вградил и вибрантноста на чаршиската улица, и робусноста и скулптуралноста на корбизјеовиот „бетон брут“, и флексибилноста на планот за кој сме сведоци како неброено пати до сега се трансформирал, и можноста метаболички да расте и што уште не...

44

Објектот на Градскиот трговски центар никако не смееме да го гледаме во локални рамки и сосила во него да бараме „традиционализми“, „регионализми“ и различни траги на „фолклор“; да бараме од него да биде „македонска архитектура“, бидејќи тоа не е. Неговиот автор многу добро го познава и го чита архитектонското наследство на градот, традицијата, типологиите, но тие се суптилно и вешто преработени. Градскиот трговски центар е еден од објектите со силен модернизационски карактер реализирани во Скопје по земјотресот. Тој е оригинално, авторско дело со висока архитектонска вредност, кое покажува и сведочи до кој степен архитектурата во Скопје во 1970-тите години е актуелна и современа на европската и светската архитектонска сцена.

Донка Барџиева-Трајковска

45 Актуелната власт добро го „разбра“ вистинското значење и силината на пораките на културното наследство врз општествените групи и граѓаните воопшто, и токму затоа манипулира, го менува, го одзема и ограбува од граѓаните, а за возврат се обидува да им подметне лажно. Лажното наследство е параван за бришење на меморијата и спомените на одредена општествена група и обид за нејзино елиминирање од актуелното општествено живеење.

46 Смысленото, опортуно и целисходно ограбување или уништување на културното наследство на одредена група или културен слој, претпоставува базично разбирање на значењата и законитостите на функционирањето на наследството и неговата улога во колективното паметење (кое претставува темел и ориентир за иднината). Девастацијата на места и објекти на паметење на некоја заедница се прави со одредена предумисла на оној кој идејно, идеолошки ја оркестрира. Местата на паметење, градбите на паметење, претставуваат посебен ентитет (материјален или нематеријален) и истите со силината на луѓето или со делувањето на времето, стануваат симболичен елемент на споменичкото наследство на секоја заедница.

47 Ре-креирање на културното наследство како еден од методите за конвертирање/фалсификување на колективната меморија (Плаошник, Скопско кале, зградата на ЦК, станбените објекти во централно градско подрачје, зградата на поштата, ЕСМ, ГТЦ).

- 48** Промена на имињата на улиците – промена на топонимите како составен дел на културното наследство: обид за бришење на значењето на имињата на одредени личности и нивното значење за сегашните генерации.
- 49** Уништување на зелените јавни градски површини кои го формираат препознатливото миље, пределот на малите урбани целини: бришење на спомените за „дома“/маалски живот/микро урбани заедници/завичај („место каде си научен да бидеш“ односно „место каде го реализираш своето постоење“).
- 50** Обид за амнезија и заборав на меморијалните споменици од антифашистичкиот период: потиснати од актуелната меморија, пораките кои тие ги праќаат се попречуваат од актуелната власт.
- 51** Конвертирање на културното наследство од претходниот систем како обид за грабеж и бришење на еден дел од историјата; обид за фалсификување на историјата и културното наследство. Бришењето на културното наследство од претходниот систем во релација со делувањето на Комисијата за верификација на фактите, односно лустрирањето на клучни личности, активни чинители во минатиот и денешниот актуелен општествен систем. “Скопје 2014” е обид за реинсталирање на лажно културно наследство и параван за грабежот и уништувањето на наследство од претходниот систем.
- 52** Конвертирање на зградата на поранешен ЦК СКМ во седиште на владата на РМ; обид за реетаблирање/реинсталирање на симболот на ЦК во ново-

изграденото седиште на партијата на власт ВМРО-ДПМНЕ.

53

Навраќање кон анахрони историцистички „стилски“ декорации како антипод на чистите линии на модерната архитектура со интернационален предзнак: обид за наметнување на национал-патриотска идеја за „старост“, „моќ“ и „величина“ со цел привлекување и манипулација со мнозинската општествена група. Стиловите со историцистички предзнак поседуваат одредена привлечност, која во современиот контекст пропагандно се сервира како „аристократска“, наспроти „комунистичката“ како пролетерска/работничка.

54

Селективен однос кон историјата и културното наследство - „хипермнезија“ на одредени историски периоди и личности од минатото, форсирање на конкретни културни слоеви во археологијата.

55

Грабеж и уништување на културното наследство од аспект на мнемозофијата - наука за паметењето (ГТЦ).

- ▶ Местата на паметење, градбите на паметење, претставуваат посебен ентитет (материјален или нематеријален) кои преку силната на луѓето или делувањето на времето, стануваат симболичен елемент на споменичкото наследство на секоја заедница
- ▶ Местата на паметење во себе содржат мемориска вредност која обезбедува континуитет на драгоцен и значајни пораки во иднината на човекот и неговата заедница
- ▶ Токму паметењето овозможува просторно и временско пренесување на различен вид податоци за сопствениот идентитет
- ▶ Грабежот на паметењето, преку уништување

на културното наследство, во себе содржи елементи на културоцид забележан во современата херитологија како феномен кој се појавува на овие простори по распадот на СФРЈ.

- ▶ Во овој контекст ГТЦ претставува експлицитен и еклатантен пример на грабеж на културното наследство, своевиден културоцид и директен атак на меморијата на одредена културна група од аспект на современата мнемозофија.

Користена литература:

1. G. J. Ashworth , Brian Graham , J. E. Tunbridge, *Pluralising Pasts: Heritage, Identity and Place in Multicultural Societies*, Pluto Press, 2007
2. David Lowenthal, *The past is the Foreign Country*. Cambridge University Press, Cambridge. 1985
3. Чезаре Бранди, *Теорија рестаурације*, Београд 2007
4. Tomislav Sola, *Eseji o Muzejima I njihovoj teoriji - prema kibernetickom muzeju*, Hrvatski nacionalni komitet ICOM-a, Zagreb 2003
5. Ivo Maroevic , *Rat i baština na prostoru Hrvatske*, Zagreb 1995
6. Донка Барџиева Трајковска, *За наследство, минатото и идентитетот*, портал FAZAN.mk, 3.10.2012
7. Marko Sjekavica, *Sustavno unistavanje bastine - prema pojmu ulturocida/heritocida*, *Informatica Museologica*, 43(1-4), Zagreb 2012, str.57-76;

Во следните единаесет тези ќе се обидеме да воспоставиме поимник за толкување на феноменолошките трансформации на архитектурата во плуралното општество, односно дали архитектонското дело е во дијалектички сооднос со местото и времето од каде што потекнува или е под влијание на масовната култура и популизмот?

56

Архитектонското дело го препознаваме како кохерентна целост, ако и само ако поседува двојно значење кое се состои од:

1. морфосинтаксичките правила - програмско просторните корелати кои го дефинираат денотативното, основното значење на објектот на ГТЦ – трговија;
2. семантичко значење - конотативните својства, заеднички вредности својствени на одредена општествена заедница.

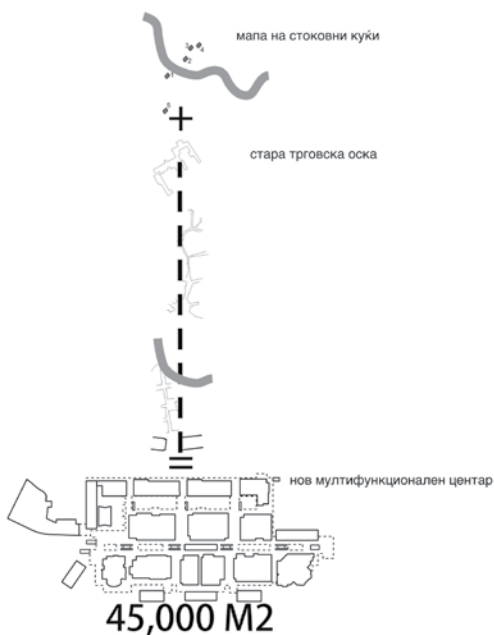
Оттука објектот на ГТЦ конотира „симбол“ на модерната архитектура во градот Скопје.

57

Монументалните дела можат да имаат повеќе и различни значења. Така на пример Градскиот трговски центар служи за извршување на трговски услужни дејности, но воедно може да означува/сигнифицира препознавање, место, гениус лоци.

58

Само довршениот архитектонски концепт може да генерира идни концепти, не според логизмот од постоечко кон исто, туку од постоечко кон друго.

Сл.1 Новиот објект на ГТЦ после земјотресот 1963 година претставува нов модел на објект наменет за трговија.
извор: магистерски труд на авторот

59

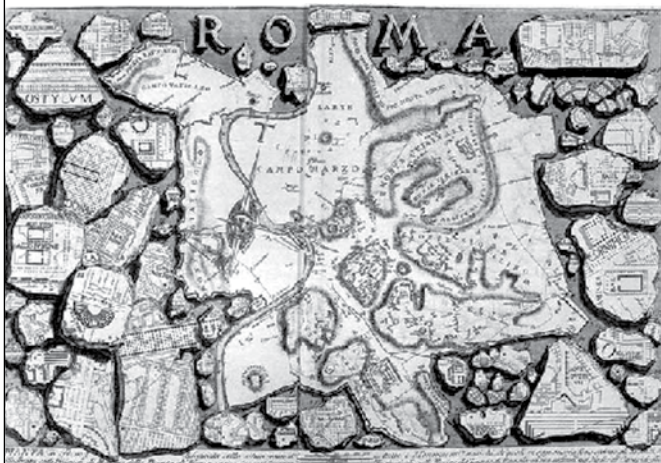
Секоја култура има сопствен специфичен начин според кој ги развива правилата и обрасците на културното материјално наследство. Тие зависат од минатото и традицијата но често и од културните односи и комуникацијата со другите култури.

60

Поради тоа што секое општество проаѓа низ сопствен процес на развој, креира и сопствени методи на визуелна репрезентација на материјалната култура. Семантичката репрезентација е под влијание на културниот концепт.

- 61** Доколку архитектонското дело е под влијание на културниот концепт потребно е да постои меморандум околу важниот семантички критериум за обликување на цивилното општество.
- 62** Кога се обидуваме да пронајдеме логика во композицијата на формата, перцептуалната интерпретација може да варира како разлика (diferance) помеѓу симболизираноста и репрезентативноста, односно помеѓу контекстот и метафората.
- 63** Означеното (signification) и значењето (meaning) од гледна точка на човекот кој го гледа светот како симбол, дистинкцијата помеѓу реалноста и вистинитоста/стварноста е самата по себе нестварна.
- 64** Архитектонскиот објект претставува посредно општествено дело за разлика од останатите уметнички дела кои се работа на избор. Оттука произлегува препознавањето на стилските карактеристики на архитектонското дело, односно заедничкото чувство за обликот. Поединецот е дел од тој систем и без да биде свесен за него. Тоа значи дека индивидуата е длабоко вградена во заедничката духовна форма од која произлегува.
- 65** Архитектурата е врзана во две насоки, во материјата и практичната намена, антиномија на слобода и неслобода. Архитектурата не е слободна туку служечка уметност. Таа преку техниката и програмата е врзана за реалниот живот. Таа се прикажува во своето исполнување.

Денес ваквата феноменолошка карактеристика на архитектурата се трансформира по пат на примена на обликувани правила на елементи кои што се преземаат и адаптираат како безвременски фрагменти од целината којашто повеќе не постои. Тие се во експлицитна корелација со јазикот/морфосинтаксата, кои можат повторно да бидат вратени во објективната општествена стварност со цел да се добие поинаква мисловна целовитост. Притоа нема потреба да се измисли идеолошка содржина, туку само да се пренесе историското значењето коешто однапред постои.

Сл.2 Џовани Батиста Пиранези, "Планот на Рим", 1756.

Библиографија:

- Hartman, Nikolaj, "ESTETIKA", Bigz, 1979, Beograd;
 Schumacher, Thomas, "THE DANTEUM", Triangle
 Architectural Publisher, Princeton Architectural Press, Inc.
 1985.

Дејан Ивановски*

- 67** ГТЦ треба да остане градски. Да продолжи да наликува на град. Тој е градски центар затоа што и припаѓа на целината на градот и како мерило и како составен дел на неговата комплексна социо-културна слика.
- 68** На ГТЦ му се потребни нови програмски, содржински пакети кои ќе ја опслужат многубројната администрација во центарот на градот. И старата и новата која дополнително ќе дојде. На ГТЦ му се потребни содржини кои ќе ја опслужат дневната миграција на луѓе. Содржини кои се наменети за корисници од сегашното време. Содржини за грижа на деца, хотелско сместување, угостителски услуги, културни содржини, простори кои би можеле да функционираат како бизнис центри, кои би се најмувале за бизнис средби, содржини поврзани со спорт итн.
- 69** Градскиот трговски центар не треба да се обидува програмски, содржински да биде конкурентен на новонастанатите шопинг молови. Не би требало да биде во потрага по нови продажни брендови, тие имаат времен карактер, просторите кои ГТЦ ги поседува имаат безвремен.
- 70** Потребно е ново сценарио за кровната тераса на Градскиот трговски центар. Потребен е нов урбан пејзаж. Терасата е огромна нефункционална површина на која ѝ треба нова содржина во зимските, а особено во летните периоди. Скопје има безброј содржини кои лесно би се прилагодиле:

летно кино под отворено небо, вештачка карпа за качување, панорамска платформа и безброј други содржински пакети.

71 ГТЦ е историско место на средби, во него живеат сценарија на случувања создадени низ историјата, местата каде се случуваат тие средби имаат социјален карактер кој не треба да се наруши.

72 Во ГТЦ можат да се почувствуваат четирите годишни времиња. Чувството е различно однадвор и однатре.

73 Сончевата јужна тераса е во директна релација со планината Водно и паркот Жена борец. Секоја физичка бариера помеѓу зградата и природата ќе биде прекин на живот, или на природата, или на зградата.

74 Внатрешната пасарела-улица е пешачка зона која поврзува многу места и внатре и надвор од објектот. Истата, заедно со целокупниот отворен простор, содржи приближно 70% од целокупната површина на објектот. Достапна за секого, таа е мотивација за секаква прошетка. Јавната зона на ГТЦ не треба да се приватизира.

75 Во архитектонскиот конкурс од 1967 година речиси сите 23 труда ги обединува идејата за поврзаност на објектот со паркот од едната и реката од другата страна.

76 ГТЦ е единствената мегаструктура во центарот на градот која е неприметно интерполирана во самото јадро.

ГТЦ е производ на длабока програмска анализа на повеќе органи од минатото и тоа:

- ▶ Собрание на градот
 - ▶ Управа за урбанизам
 - ▶ Завод за урбанизам
 - ▶ Стопанска комора
- и секако големо тело на професионалци и експерти од разни области.
ГТЦ не е производ на еден човек.

* Тези произлезени од истражувачкиот дел при изработка на конкурсниот проект во 2008 година (Автори: Јован Ивановски, Владимир Десков, Дејан Ивановски, Елена Пазарџиевска, Ана Ивановска)

ГО САКАМ ГТЦ!

A black and white photograph capturing a large, diverse crowd of people gathered in an urban courtyard. At the top of the frame, a prominent banner with the Cyrillic text "ГО САКАМ ГТЦ!" (I want GTC!) is displayed. The crowd is dense, with individuals of various ages and backgrounds. In the foreground, an elderly man with a white mustache and a striped polo shirt looks directly at the camera with a serious expression. To his right, a woman in a patterned blouse is engaged in conversation with a man wearing a t-shirt that has some illegible text on it. The background shows a multi-story building with a balcony where more people are visible, suggesting a public event or protest.

- 78** ГТЦ е отворен јавен простор, нема влез и излез во него, или поточно низ него, човекот се движи слободно, по свој избор. Дури и просторот меѓу катовите е отворен и дозволува визуелно и аудитивно поврзување во средината на оформениот изграден простор.
- 79** ГТЦ од надворешноста на изградениот простор непосредно комуницира со сопствената околина и ја вовлекува во себе или се прелева во неа овозможувајќи природен проток за луѓето. Отворен е кон паркот пред него и отворен е и кон кејот, повторно пред него, не зад него, нема предна и задна страна бидејќи тој струи низ просторот, настојувајќи да загради што е можно помалку од слободното движење.
- 80** ГТЦ е осовременета реплика на Старата скопска чаршија. Со тоа ГТЦ инсистира на континуитет со веќе создадените градски навики на скопјани. Сепак мора да се напомене дека оваа можност никогаш не била искористена до крај поради немањето урбана опрема која би овозможила задржување, освен комерцијалните содржини на малкуте угостителски објекти предвидени во самиот почеток. Подоцна, уште од раната фаза на транзиција, ГТЦ се исполнува со угостителски објекти кои, сепак, во најголем број се распрскани по надворешните страни. Реплицирањето не е во буквална смисла на емулација на кривулестите патеки и топографски разиграни нивоа на чаршијата, но симулира простор кој нуди разни

визури додека се движите низ него, задржувајќи го елементот на изненадување на тоа што се от-крива зад секоја кривина.

81

ГТЦ е комерцијален јавен простор, но никогаш не наклонувал кон присвојување и со тоа отуѓување на просторот кој го узурпира. Отуѓувањето сепак се наметнуваше во социјалистичките мастодонтски продавници чишто бескрајно долги излози го развлекуваа просторот за евентуални средби и застанувања. Подоцна, во капитализмот, нерегулираната комерцијализација доведува до парцелизирање на местата за социјализација кои приватниците настојуваат да ги присвојат со физички препреки од цветни жардињери до затворени, покриени со најлон, платформи.

82

ГТЦ е отворен јавен простор и е подложен на промени и трансформации кои произлегуваат и од менувањето на економскиот модел и од пошироките општествени промени. На микро ниво, структурата на продавниците и нивната содржина, а со тоа и привлечноста за посетителите, претрпеа крупни измени, некогаш со подобри некогаш со полоши ефекти. Хаотичното пренаменување на објектите, па и нивно парцелизирање, се стриктно водени од некаква пазарна логика базирана на само еден параметар, наплата на кирија, но без никакви насоки или идеи за разновидност или разиграност на можната понуда. На макро ниво, земајќи го ГТЦ во неговата целост, направена е целосно не-транспарентна трансформација на општествената сопственост во некакво акционерско друштво кое е приватно и кое сега управува со ГТЦ. Очигледно, согласувајќи се да се пристапи кон преобразување на ГТЦ во затворен шопинг мол и притоа да се фасадира во некој квази неокласицистички

стил. Сево ова говори за целосно непознавање на социјалната компонента на овој јавен простор.

83

ГТЦ обезбедува континуитет со пред и со пост-социјалистичкиот економски модел инкорпорирајќи го приватниот капитал уште од своите почетоци, среде екот на социјалистичката изградба. Приватната сопственост беше дозволена, но зонски распределена на маргините на ГТЦ. Токму концептуалното решение, кое се базирало на традиционалниот модел на Скопската чаршија и на порозноста на границите на објектот, овозможуваат преку приватните дуќани ГТЦ навистина да заживее. Најпрепознатлива е пред сè златарската улица, потоа еден од првите домашни брендови за џинс „Клуб 77“, па берберот „Раде“ или слаткарниците „Крин“ и „Шехерезада“, ресторанот „Париз-Рим“ и неколкуте бутици за свадбени фустани. Сето тоа присуство на приватни иницијативи за разновидна економска понуда го надополнуваа гломазниот и тром социјалистички конзумеризам и го забрзува кон западниот модел.

84

ГТЦ не е млад, речиси половина век е со нас и веќе има наслоено многу сеќавања и симболички товар. ГТЦ има доживеано повеќе отколку „носталгичните“ Офицерски дом или „Стариот театар“, чишто животни века не траеле повеќе од триесет години. ГТЦ е подолго присутен во животот на скопјани и тоа на скопјани кои сега растат и растеле со него. ГТЦ е дел од животот и реално Скопје, не е дел од некаква насадена и произведена меморија за некакво Старо Скопје. И ГТЦ е стар ако земеме така.

85

ГТЦ е новото Скопје. Го осовремени Скопје и го приближи кон Западот повеќе од било кој друг

објект, па макар и по најлошиот пример на забрзан и адиктивен конзумеризам. Транспарентните стаклени ѕидови на бескрајните дуќани, елегантните рамни површини во сите просторни димензии го избистрија умот на скопјани по земјотресната траума, прашина и неред. Конзумеризмот во 1970-тите овозможи и самореализација и зголемена самопочит по трауматичните сеќавања на сиромашно, воено и стихийно време.

86

ГТЦ се распстила нашироко и со отвореноста ѝ дава живот на непосредната околина. Околу ГТЦ растеше скопската младеж. Собирите пред „Ванила“, кај „Коцката“, на скалите на Кеј или буткањето во „Огниште“ или „Мусандра“, ги дефинираа шминкерите, панкерите и хипиците, а сите овие му ја обликуваа душата на пост-земјотресно Скопје.

87

ГТЦ кога е нападнат е способен да се одбрани. ГТЦ генерираше невидена мобилизација во одбрана од проектот „Скопје 2014“. Тој единствен успеа да собере жив штит да го гушне и одбрани. Јас по многу основи не го сакам ГТЦ, но засекогаш ќе му останам благодарен што ја врати надежта во постоењето на градското во Скопје.

88

ГТЦ е... тоа што ние ќе го направиме да биде.

89

Доследно функционално зонирање на просторот ГРАДСКИ ТРГОВСКИ ЦЕНТАР - карактеристики на функционално просторната структура

Градскиот трговски центар претставува голема физичка структура со 149.530,57м² изградена површина, лоцирана во строгиот центар на Скопје. Решен е како единствена урбанистичко-архитектонска целина со комплексна функционална содржина со акцент на трговија. Се состои од две подземни нивоа, приземје и два ката. Изграден е во армирано бетонска конструкција, во делот на подрумите, и во челична конструкција, во надземните делови, со конструктивниот модул од 791 см во двата правци.

Објектот е планиран, проектиран и изведен да претставува регионален центар за задоволување на потребите на граѓаните од потесниот и поширокиот регион, па и од соседните земји. Парадигматичен од многу аспекти (планерски, организациски, урбанистички, архитектонски, социолошки итн.) ќе биде предмет на анализа од аспект на хоризонталните и вертикалните комуникации и нивниот архитектонско функционален склоп.

90

Сложен и разработен систем на комуникации кој ги дефинира и детерминира зоните. Комуникациска зона и типологија со зафатени простори во зоната на посетителите – потрошувачите. Поради сложеноста на архитектонската структура, од аспект на непречено функционирање на повеќе

функционални зони во еден единствен просторен и технолошки систем, комуникациската зона е нејзин носечки елемент и фактор на ефикасноста на просторот од сите аспекти. Во објектот на ГТЦ се предвидени, изградени и инсталирани повеќето типови на комуникациски средства и површини, како хоризонтални така и вертикални, кои стандардно се предвидуваат за трговските центри од ваква категорија: ходници, тераси, пјачети, скалишта, рампи, ескалатори и лифтови.

91 **Тотална и безбедна пристапност – функционален, но и демократски чин.** Категоријата пристапност денес се повеќе се наметнува како нужна карактеристика на општествените објекти, во насока на можноста за задоволување на потребите на што поголем број на луѓе, независно од нивните психофизички можности за движење и ориентација.

Градскиот трговски центар е пристапен од повеќе аспекти. Концептот на движење, опишан погоре, како и примената на широк спектар комуникациски средства и површини опфатени во рационален и ефикасен систем на движење по зони, овозможува лесен физички пристап до одредени простори по хоризонтала и вертикала.

Степенот на пристапноста зависи од повеќе фактори кои се меѓусебно поврзани и кои зависат, како од карактеристиката на физичката структура на објектот, така и од психофизичките карактеристики на нејзините корисници.

92 **Лесна ориентација низ комплексната просторна организација.** Основната карактеристика, која можеме да ја откриеме врз база на архитектонскиот концепт на објектот, е неговата линеар-

ност и нагласената хоризонтала во распоредот на масите. Корисникот ја осознава оваа линеарност преку движењето, што условува лесна проекција на секвентни мапи. Линеарната структура на просторот дефинира и постоење на паралелни линеарни простори различни по своите функционални и просторни значења: главен средишен простор со концентрација на функции и содржини, јужно и северно поставени паралелни споредни простори спакувани во специфична архитектонска форма. Врските помеѓу главниот средишен и споредните странични простори се нормални и куси, просторно дефинирани со вертикалните комуникации поставени на нивните пресеци. Ваквата општа карактеристика на просторот дава можност за креирање не само на секвентните туку и на просторните мапи, кои се услов за добра ориентација кај човекот. Способноста за ориентирање во одредено место исто така зависи и од информативниот систем презентираан во дадената средина. Дел од овој систем препознаваме и во објектот на ГТЦ.

93

Забележителна архитектонска појавност на просторната конфигурација. Просторната конфигурација се карактеризира со забележителна архитектонска појавност изразена преку формалната физичка диспозиција или просторна организација на волумените, комуникацискиот систем со изразена хиерархија на правците и движењето, функционалното зонирање на содржините и активностите и присуство на архитектонски белези - скали тераси, нагласени рампи.

94

Јак физички идентитет, како резултат на цврсти организациски принципи. Организациските принципи на физичкиот распоред - идентитетот

на објектот - тука е изразен преку неговите волумени и форми, а ориентацијата е олеснета затоа што надворешната просторна појава се рефлектира во внатрешната организација. Постоенето на хиерархија по симетрија, ортогоналните правци, не само кај поедините катови туку и во целосната тродимензионална појавност на објектот, овозможува корисниците полесно да ја разберат геометријата на архитектонската структура, со што полесно се насетува врската помеѓу различните зони и функции.

95

Присуство на јаки просторни референци. Друг елемент на просторната конфигурација е присуството на јаки просторни референци, затоа што при присуство на јаки просторни референци дури и очигледно произволните патишта можат да бидат меморизирани.

96

Пет структурни елементи на урбаните слики: граници, патеки, премини, белези и области. Во просторната структура на објектот можеме да ги препознаеме и откриеме петте елементи кои според Кевин Линч ги структурираат урбаните ментални слики:

- ▶ Граници: тоа се надворешните површини претставени со терасите на јужната страна, анексот од северната страна, како и влезовите од источната и западната страна.
- ▶ Патеки: развиен систем на внатрешните улици низ сите нивоа на центарот.
- ▶ Премини: крстосниците каде се сместени вертикалните комуникации и каде што се менуваат правците и насоките на движење, просторно нагласени во средишниот простор на објектот.

- ▶ Белези: присуство на просторно одредени функционални зони по вертикала и хоризонтала.
- ▶ Следниот елемент кој го олеснува ориентирањето во просторот е функционалното зонирање на просторот - функционалните зони, или „области“, еден од петте просторни елементи опишани од К. Линч. Тука треба да се напомене дека наведените шест основни зони имаат впечатлива позиција во целата структура и поседуваат специјален формален третман, при што ја олеснуваат конструкцијата на просторните мапи. Во случајот на ГТЦ корисниците можат да разликуваат надворешна зона, циркулирање (комуницирање) помеѓу зоните, и внатрешни зони на објектот. Вертикалните комуникациски оски и угостителските пјачети дејствуваат како важни референци за просторна ориентација, артикулирајќи ги различните просторно функционални зони.

97

Посебни квалитети на мултивалентниот објект.

Да се зборува во кратки црти за архитектонската композиција на Градскиот трговски центар и за комуникациите како нејзини конститутивни елементи, е невозможно и неблагодарно. Архитектонските вредности на комплексот на трговскиот центар, покажани и докажани низ неговото функционирање за овие триесет години, сигурно го ставаат во редот на делата од универзално значење на нашето културно и градителско наследство. Одредени објекти се одликуваат со богатство и со збиеност на значењата и поради тоа на луѓето, кои живеат во нив или ги користат, (посетуваат или само набљудуваат), им даваат далеку повеќе уживање отколку некои други објекти.

Тие градби секоја генерација одново ги открива и на нов начин доживува. Ние секогаш одново им се враќаме, но не само поради некое единствено посебно значење, кое објектот можеби го носи во себе, туку повеќе поради возбудливиот продлабочен начин на кој разновидните значења меѓусебно се поврзуваат и стопуваат во една моќна слика на хармонична целина. За тој квалитет Чарлс Џенкс го усвои терминот мултивалентност, затоа што со него се истакнува постоењето на бројни нивоа на значења и сложени вредности.

Точки на композицискиот концепт. Правејќи паралела помеѓу светските трендови ги допираме и откриваме класичните пет точки на Ле Корбизије.

- ▶ столб - слободен столб во просторот;
- ▶ функционална независност на скелетот и сидот
- ▶ слободна основа
- ▶ слободна фасада и
- ▶ кровна тераса (но веќе триесет години само како можност).

И објектот на ГТЦ, како и Вила Савоја на Ле Корбизије, ги втемелуваат овие пет точки како композициски концепт во својата архитектонска структура, при што објектот е кубус подигнат на столбови кој не претставува компактна маса. Истиот е перфориран со продори дефинирајќи ги шесте функционални зони, дозволувајќи упад на сончева светлина во внатрешноста на објектот, а не само на фасадните површини, и креирајќи висти од внатре како начин на поврзување на ентериерот со ширината на пејзажот, посебно потенциран на јужната страна. Поврзаноста на внатрешноста со надворешноста не е само естетска категорија, туку и потребен квалитет на просторот од аспект

на просторна ориентација на корисниците. Објектот на ГТЦ, како и легендарната вила, нема единствена фасада, ниту преден ниту заден изглед и истиот е отворен на сите страни.

99

ГТЦ – просторно-временски концепт. Од претходните анализи можеме да заклучиме дека објектот на Градскиот трговски центар, и покрај сложеноста на програмската задача, претставува добро организиран функционален склоп. Тоа е плод на претходно спроведени анализи за неговата просторно-физичка и економска оправданост, просторна дистрибуција на носечките и споредните содржини, како и анализа на пешачкиот и моторниот сообраќај. Како плод на доследно спроведените истражувања на вкупниот промет во и околу објектот, добиена е ефикасна физичка структура која наполно одговара на планираните потреби. Пристапноста на просторот, како хумана категорија, во голема мера е присутна во овој објект, благодарение на аналитичкиот приод во конципирањето на неговата физичка структура.

Даница Павловска Никола Писарев

100 ГТЦ - *genius loci*
(единствен дух на местото)

101 ГТЦ е за почит бидејќи има верификувани квалитети на архитектонско и урбанистичко ниво и докажани позитивни аспекти на користењето како добитник на „Борбина плакета“ и Национална награда „11 октомври“, а се потврдени со најновите документи - ГУП на Град Скопје, односно Конзерваторски основи, изработени од Научната установа Конзерваторски центар – Скопје.

102 ГТЦ претставува специфичен збир на вредности:

- ▶ општи вредности: архитектонско-уметнички, урбанистички и градежни;
- ▶ посебни својства: автентичност, реткост, единственост, интегралност и припадност на просторниот и временскиот контекст.

103 Со идејата за ретроградно редефинирање на комплексот се прекршува авторското право на коавторот Л.Маркова бидејќи таа е присутна но е игнорирана. Во историјата на архитектурата постои осовременување на претходно изградени објекти, но до сега нема ниту еден пример на веќе изграден нов објект да се обвиткува во „историска облека“. Ова не се случува никогаш и никаде претходно во светот.

- 104** Енергетска ефикасност може да се постигне со соодветни технички интервенции со задржување на неговата автентичност без да се менува ликот на објектот (на претходните 3-4 тендер-конкурси имаше извонредни, но отфрлени решенија).
- 105** Со граѓанската иницијатива „Го сакам ГТЦ“ културната јавност – општата и стручната јавност, застапа во одбрана на антологиските изворни вредности на ГТЦ, а токму заради обострано чувство на припадност со човекот/корисникот/граѓанинот... (по дефиниција, целта на секој современ проект е да се вгради во нас).
- 106** ГТЦ е јавен простор кој граѓаните го препознаваат како свој. Токму тоа уште повеќе ги истенчува неговите граници и го прелева во паркот и кејот. Границата на паркот со ГТЦ е имагинарна (реална лајсна од 3мм дебелина) и овозможува двата света да навлезат еден во друг и да се надополнуваат.
- 107** ГТЦ е пријателски настроен кон децата - децата одсекогаш слободно си возат трицикли, велосипеди и тротинети по неговите улици. ГТЦ е пријателски настроен кон миленичињата - единствен мол каде може да пазарувате а вашиот миленик да е со вас. ГТЦ е пријателски настроен кон велосипедите. Само во ГТЦ може да одите со работнички комбинезон, рибарски чизми, ловечка униформа, докторски мантил и тоа никому да не му е чудно бидејќи ГТЦ е на сите. Затоа мора да го одбраниме.

108

ГТЦ е љубов, ГТЦ е учител, затоа што ни покажа што е љубов кон градот во кој си роден и во кој живееш, ни помогна да научиме како да ја искажеме таа љубов и како да го браниме градот.

109

ГТЦ е дом на бездомните и тој факт никако не треба да се занемари.

110

Тажно но вистинито - ГТЦ е учебник за архитекти аматери. Јас (Н.П.), како историчар на уметноста со секое одење, набљудување и негово проучување учам нови лекции за функционалното и естетското планирање на просторот. За жал група архитекти дилетанти (и тоа со ДИА дипломи) никогаш нема да ја сфатат неговата вредност.

111

**ЧИТАМЕ
ЗГРАДИ:
ГТЦ КАКО
КНИГА**

Читачка и дискусиона група

29.11.2014

Младински културен

центар - Скопје

Учесници:

МАРТИН ГУЛЕСКИ

МИНАС БАКАЛЧЕВ

АНА ИВАНОВСКА-ДЕСКОВА

ДОМИНИКА БОШКОВА

ДОНКА БАРЏИЕВА-ТРАЈКОВСКА

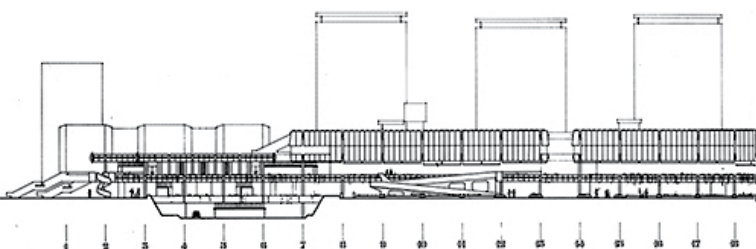
МИХАЈЛО ЗИНОСКИ

ДЕЈАН ИВАНОВСКИ

МИШКО РАЛЕВ

ГОРАН ЈАНЕВ

ДАНИЦА ПАВЛОВСКА

Вовед во дискусија

Филип Јовановски: Денешната читачка и дискусиона група „ЧИТАМЕ ЗГРАДИ: ГТЦ КАКО КНИГА“ се случува во рамки на поголемиот настан којшто веќе два дена се одвива во Скопје, под наслов „Читаме: луѓето ко книги, зградите ко луѓе“.

Овој настан е дел од подолгорочниот истражувачки проект што го работиме заедно со Ивана Васева, „ЖИВИ БИБЛИОТЕКИ: архиви на граѓанска непослушност“. Суштината на проектот е да создадеме библиотека од знаење со тоа што собираме одредена критичка литература на различни теми. Преку метода на јавни читачки групи и во соработка со различни типови заедници на различни места креираме критички дискурс. Проектот го започнавме во Битола, а потоа работевме и во Гевгелија, Кавадарци, Прилеп. Во оваа фаза заокружуваме еден дел од таа процес кој траеше година и пол. Дел од тој процес како транскрипти, разговори, видеа и слично, е претставен на изложбата „Обид за бегство од малцинството“, отворена пред два дена во Агенцијата за сериозни интереси (СИА) и ќе трае до 4 декември.

Работејќи во секоја локална заедница детектиравме проблем кој е специфичен само за неа. Она што мислевме дека е важно како проблем во Скопје е опасноста по архитектурата, културата и вредностите, најмногу манифестирана преку опасноста што им се случува на зградите или поконкретно на Градскиот трговски центар (ГТЦ). ГТЦ е можеби најспецифичен пример, и од активистичка и од архитектонска смис-

ла, како објект чие загрозување по самиот архитектонски облик стана предмет на протести од страна на многу активисти обединети околу Иницијативата „Го сакам ГТЦ“. Ние се обидуваме на различни начини да ја спасиме таа зграда и нејзиниот автентичен облик.

Оттаму целта на денешниот настан е да се приклучи кон претходните активности и заеднички да креираме знаење коешто ќе ѝ користи на јавноста и ќе ја запознае подетално со значењето на оваа зграда.

Највидливите настани за ГТЦ досега се одразуваа во одредени активистички форми и протести, а сега сакаме да се вратиме малку назад и да се фокусираме на заедникото учење и здобивањето со знаење. Затоа, неслучајно, овој настан го нарековме и „111 тези за ГТЦ“ бидејќи сакаме после оваа денешна дискусија да изработиме една мала публикација, или како што ние си ја нарекуваме – дискурзивна книга, којашто ќе ги вклучува не само тезите, туку и дискусиите околу нив.

„111 тези за ГТЦ“ е мала референца, повеќе метафорична и симболична, на книгата на професорот Чипан „111 тези за архитектурата“. Преку самото референцирање сакаме да потсетиме на вредностите кои денес системски се забораваат или занемаруваат.

Она што сакам да го кажам во овој воведен дел, бидејќи мислам дека е исклучително важно е дека меѓу нас овој настан го посветивме на професорот Гоце Аци - Митревски. Договорот со него беше тој да ја отвори сесијата денес. Разговаравме доста време, се подготвувавме заедно, но се случи тоа што се случи, така што, предлагам да ја продолжиме таа мисла на Гоце којашто тој не ја доврши. Нема повеќе да должам, ќе му дадам збор на професорот Гулески, на кого исто така сакаме да му се заблагодариме што ја прифати оваа улога да го модерира настанот.

Доминика Бошкова: Ќе се потрудам да споменам во една реченица тоа што Гоце Аџи - Митревски го зборуваше и тоа на што тој инсистираше: „Грижата за наследството ја изразува/открива културата на однесување на едно општество, на нацијата, во еден одреден временски пресек.“ Толку.

Мартин Гулески: Треба почесто, независно од настаните, да имаме пракса да се собираме и да разговараме. Денес очекувам да се развие дискусија којашто ќе биде искажување на секој онака како што го замислува она што ни е денес тема на разговор. Мислам дека не сме собрани за да спориме, туку да се чуеме. Мислам дека од ваквиот разговор може да се случи да има потреба да се доразјаснат некои работи, да се каже второ видување, да спориме, па дури и ако мислиме дека треба поинаку да поразговараме да се обидеме да го најдеме начинот за тоа. Исто така, сакам да кажам дека треба полека да се навикнуваме да разговараме, прво меѓу себе како специјалисти во одредена област, а потоа и со неспецијалистите, се извинувам, не мислам да навредам, туку едноставно луѓето кои не се дел од оваа фела бидејќи често пати се случува тие да кажат: ние не ве разбираме што разговарате и за што зборувате. Предметот со којшто се занимаваме денес и за кој сме специјалисти е особено чувствителен. Затоа многумина чувствуваат потреба да го искажат своето мислење, а впрочем за него отсекогаш било чувствително да се зборува, затоа што тоа се објекти за луѓето, независно дали се за живеење, за домување, за работење, за забава итн. Треба да умееме да разговараме и со овие корисници, би се изразил така, и често покрај нашите стручни разговори да воспоставиме јасен начин како да пристапуваме кога објаснуваме некои работи. Кога разговараме за одредени работи не треба да се навредуваме ниту ние ниту тие коишто не се специјалисти.

Со оглед на амбициозноста на темата – 111 тези, 11 автори по 11 тези, од кои двајца даваат заедно 11 тези, и краткото време за разговор кој доколку има можност би се водел недела дена, денес очекувам барем да се обидеме да соопштиме свои ставови за тоа како размислуваме и како гледаме на работите во архитектурата. Сигурен сум дека ќе дадеме придонес во прилог на актуелниот и најзначаен објект во моментот, ГТЦ. Јас како модератор не би имал што повеќе да кажам во воведот, па затоа, доколку сметате дека би можеле да почнеме веднаш, јас би му дал збор на Минас Бакалчев.

ПРВА СЕСИЈА ТЕЗИ

Минас Бакалчев: Благодарам. Градскиот трговски центар - таа тема секогаш собира околу себе голем број асоцијации, секогаш имаме голем број искази и мислења. Меѓутоа кога ќе треба да се формира во одреден број на точки, тогаш се случува една потешкотија: на кој начин, што и како да се опфати. Бидејќи имам некој посебен редослед, јас би се движел онака како што се наредени, како што сум ги навел тезите.

Овие реченици, коишто се однесуваат на ГТЦ, не ги сметам дека се тези произлезени само од едно мислење, само од мое мислење, туку и од одреден круг, потесен или поширок, во којшто комуницираме и се движиме. Често и во разговорите со Гоце Аџи - Митревски и со други, тие се прелеваат, преоѓаат од еден во друг, така што тие тези се практично едно подразбирање на тоа како ГТЦ го гледаме, заеднички или поединечно. Сите точки одговараат на тоа што е Градскиот трговски центар, односно претставуваат теза за ГТЦ:

Градскиот трговски центар е даденост, вредност за која стануваме свесни откако ќе ја изгубиме.

Ова оригинално е реченица на Виолета. Ние живееме во Градскиот трговски центар, тој е за нас секојдневие, тука се движиме. За да не должам и за да сум повеќе концентриран, ќе го прочитам следново.

Постојат одредени егзистенцијални дадености, природни или општествени, за кои стануваме свесни откако ќе ги изгубиме. Сè поголемиот губиток на нашата околина, природа итн., нè чини свесни за тоа што сме го имале, за тоа што го поседуваме. На истиот начин тоа се однесува и на личните човекови слободи. Тие се оцртуваат токму тогаш кога ги губиме. Е сега, токму на тој начин ние реагираме и на просторот, затоа сме и архитекти. Додека слободно се движиме во просторот, низ просторните секвенци на Градскиот трговски центар (во кој се поврзуваат главните правци и координати на градот, оние што се попродолжни, оние што се попречни); додека не можеме јасно да одредеме дали сме во град или сме во објект, во зграда, додека ги согледуваме длабоките и хипнотични продолжени погледи; додека ги фаќаме попречните секвенци помеѓу паркот и кејот (кои се менуваат со менувањето на денот, или со менувањето на годишните времиња); додека ги фаќаме парчињата од небото, во различен светлосен интензитет и додека птиците поминуваат низ овие празнини; додека станува заедничко место на купувачите, минувачите, трговците, продавачите, забавувачите, питачите, чуварите; додека го споделуваме слободно во различни времиња и различни места; додека дуќанциите наутро се на комшиско кафе и цигара, минувачите во различни бранови во текот на денот, уличните забавувачи во јазлите и деловите од денот кога имаат најголема публика, бездомниците наутро и насабајле по неговите краишта, кучињата и мачињата по нивната сопствена интуиција; сè дотогаш, значи, сè додека секојдневно ја користиме оваа машина и додека секојдневно работи, не можеме да станеме свесни за нејзината суштествена вредност. Навистина, архитектурата

ретко може да добие таква состојба, да е синхрона со разнородните животни тенденции кои ги овозможува. Е за тоа треба да сме свесни пред да ги изгубиме. Тоа беше оваа прва точка.

Брод кој станал дел од градот во кој пристигнал.

Јас живеам во Градскиот трговски центар, односно, Градскиот трговски центар стана наша околина. Додека се градеше Градскиот трговски центар, ние, жителите, практично бевме сведоци на секоја градежна фаза, така, овие деца од маалото ја следеа секоја градежна фаза, трансформацијата на еден недовршен дел од град или оној претходен дел од град, во една нова мега-форма. Во секоја фаза зафатот даваше сценарија за различна интерпретација на активности: од пустински предел, подрумски лабиринт, просторна решетка итн. И на крај оној готовиот продукт – една да речеме, перфектна поставка, перфектна конфигурација, кога еден ден доплови во нашиот град. Точно се сеќавам кога беше дозволено да влеземе внатре, во просторите на Градскиот трговски центар. Тоа беше едно попладне, квечерина. Можевме да прошетаме по неговите галерии. И во тој момент, навистина, да почувствуваме дека снегот почнува да паѓа. Просторот беше импозантен. Неговата материјализација, пропустливост, погледите, сето тоа делуваше како да е дојдено од некој замислен, идеален свет. Токму онаа слика на „Амаркорд“ кога еден брод минува низ цело населено место и доаѓа до допир на тие два света. Меѓутоа овој брод не помина, туку остана и стана важен дел, суштествен дел на градот, кој се менуваше и кој понатаму се менува. Значи тоа е онаа слика на Градскиот трговски центар - една перфектна конструкција, програма, дел од градот, доаѓа во градот, го апсорбира и станува негов дел.

Третата точка е еден извадок од Рем Колхас за 'Илиноис Институтот за технологија', проект на Мис ван дер Рое кој е ремек дело, рутинско дело на модерната архитектура. Се однесува на она дополнување што го прави Рем Колхаас во текот на 90-тите години на минатиот век и малку подоцна за студентска зграда во составот, односно наспроти тоа ремек дело на Мис ван дер Рое. Тој ќе забележи: „Тоа е ремек дело невидено за современото око“. Можам да ви го прочитам целиот извадок, тоа е извадокот од текстот „Miestakes“ на Рем Колхас: „Незгода/Проблем: Според статистиката, пет секунди после пристигнувањето во еден даден универзитет, еден студент и неговите родители решаваат дали да аплицираат или не. Според овој тест, 'Илиноис Институтот за технологија', Кампусот на Мис ван дер Рое е во незгода. Кампусот е ремек - дело, но невидливо за обичните луѓе или за современото око“. Е токму тоа е и со Трговскиот центар. Тоа е она наше опкружување, наше поведение, кое сè повеќе се однесува на фигуративното, сè повеќе сака поголема и поинтензивна атракција, сè повеќе сака нарација, приказна, кажување, па дури може и треба да се нацрта некаде, повеќе спектакуларно, бидејќи и тој е, навистина, во незгода за современото око и за начинот како се негува современото око.

Четврта – Значи структурата е прецизно воспоставена во сите нивоа, во циркулацијата и во движењето. Се состои од ортогонална решетка која ги интегрира внатрешното поврзување и надворешните движења, и уште еднаш ќе повторам – ги интегрира основните правци во градот Скопје. Значи објектот е лонгитудинално поставен во два правци, еден кој доаѓа од исток према запад, и оној спротивниот кој доаѓа од север према југ. Тоа е прекрасна формула, дури математичка, во која се интегрираат тие правци. Меѓутоа, не е само тоа. Неговата пропустливост не е машинска структура, туку токму таа е основа.

Таа дозволува луѓето понатаму да го истражуваат, да се допираат и да го интерпретираат. Ова е од една есенска прошетка, секој може да го види, и ова не е фотомонтажа (фотографија #4 од тезите на Бакалчев). Значи сонцето извира од материјалот, од материјалната основа на рампите, пешачките рампи на Градскиот трговски центар. Еден вид на некаков нишан, архи-астрономија. Има денови во кои ова може да се види и тогаш го зборуваме она што Колин Рој некогаш го кажуваше: Има просторна, литерарна, буквална транспарентност, архитектурата тоа ни го дава. Меѓутоа има и феноменолошка транспарентност – нешто што материјалот го содржи, тоа што тој не мора да биде просирен. Така и овој материјал не мора да е просирен, а сепак тој има просирност, има таков ефект во кој одеднаш сонцето продира од материјата.

Куќа-град: Куќа е еднакво на град.

Ова е стара тема во архитектурата. Леон Батиста Алберти зборува дека градот е како голема куќа, дека куќата е како мал град итн. Алдо ван Ајк, исто така, ја пишува/ја црта (ова е негов дијаграм: фотографија #5 од тезите на Бакалчев) паралелата меѓу дрвото и листот. Значи куќата е град и градот е една куќа, дрвото е дрво, но исто така е и еден голем лист, а листот е едно мало дрво. Градот не е град ако не е, исто така, една голема куќа, а една голема куќа е куќа само тогаш кога е мал град. Е сега, тоа е напишано и може вака да се цитира, меѓутоа не е така во архитектурата затоа што само мал број на тела го поседуваат овој квалитет. За Живко Поповски тоа беше идеја... не идеја, туку идеологија. Тоа е доследно спроведено во Домот на пензионери, во Охрид, во едно ремек - дело, исто така, на нашата архитектура. Поминете низ него и ќе го видите целиот Охрид во една мала куќа. Тоа го има и во Трговскиот центар, но во овој случај го имаме во еден метрополитански

изглед и метрополитанска атмосфера. Во него, во ГТЦ, е градот.

Моќна структура на која времето не ѝ може ништо.

Ова е речено, или е парафраза, или така сум го разбрал од Хелена Нирик во 1999 година, во времето на онаа транзиција (па може кај нас и сè уште важи за тврда транзиција). За нас беше малку утешителна оваа реченица. Ако тоа го кажува некој надворешен набљудувач, значи може да има некаква скриена можност Трговскиот центар да ги асимилира сите други инциденти што тогаш му се случувале. И тогаш, континуирано со периодот на транзиција, станува драматично не само она што е социјално-економско, туку уште повеќе она што е просторно, т.е. просторните промени. Навистина, тогаш беше време на експериментирање на тие хибридни ситуации: се појави една, па друга, и тоа се некакви пожелни инциденти. Но реалноста е секогаш нешто поразлична од она што се наши очекувања, наши претпоставки, од едно оптимистичко гледање на можен исход во однос на трансформациите на структурата. Секако односот на трансформациите, односот на една структура, интерпретација, или формата на интерпретација, одат малку во еден поран слој. Во 60-тите години на минатиот век се зборуваше за односот на објектите кои треба да ги вклучат разните интерпретации на корисниците, како низ време, така и симултано. Градскиот трговски центар го има тоа свое начело, таа отворена структура во која може да се вградат различни системи. Диоклецијановата палата беше пример и е пример за тоа како може еден објект да се трансформира од едно во друго нешто. Меѓутоа има нешто друго. Тие својства можат да се однесуваат на сите архитектонски артефакти, но во сите развојни ситуации е потребен дијалог со компетентни луѓе. На постојното ниво потребно му е одредена култура

на надоградување, која колку е поединечна, толку е и заедничка. Ако тоа недостасува се работи за процес на бришење, уништување, укинување итн. Точно е тоа дека трансформациите се иманентни, ги гледаме во различни култури, некогаш и кај нас, меѓутоа тоа подразбира дијалог, потпирање на нешто што е претходно, па дури и кога зборуваме за радикално трансформирање.

Позадина на градскиот живот.

Архитектурата е многу често дефинирана, и во историите на архитектурата, како фигура на еден објект, кој е секогаш некаква фигура и сакаме да видиме што е тоа. И таа фигура е секогаш повеќе структурирана од нејзината околина. Значи секогаш таа го има тоа фигуративно формално својство, лице. Меѓутоа идејата на Градскиот трговски центар е нешто друго од почетокот. Тој не е фигура во една позадина, тој е практично позадина на еден живот кој струи низ него. Многу често модерната архитектура е критикувана точно во однос на оваа позиција. Нејзината реформа, воопшто на градскиот простор, се однесува на укинувањето на тоа ткиво кое историски се наслојува, преку извлекување на фигури, идеални фигури, ставени во празен простор. Градскиот трговски центар е токму реакција на тоа. Тој е позадина на животните процеси. Како и во Гешталт ефектот - во кој фигурата и позадината се реципрочни, имаат еден реципрочен однос, она што е црно може да биде задно и она што е бело може да биде предно или задно, чаша или лик - така го чувствувам Градскиот трговски центар, како позадина и во конкретен случај и во онаа метафорична смисла во однос на просторот и перформансот кој го поддржува.

Остров на пристапност.

Со многу луѓе го делиме мислењето дека кога ќе влеземе во одредена зона како Градскиот трговски центар, дури тогаш чувствуваме одредена сигурност. Тој ни е сигурно дефиниран амбиент, се простира рамномерно. Во споредба со различните околни инциденти, коишто се недовршени или коишто се трансформирани во одредена динамика, Градскиот трговски центар е релативно дефиниран, завршен, урбан и архитектонски артефакт. Ретко е тоа, завршен. Има едно траење во просторот, има една рамномерност која дава прво едно такво согледување, а потоа и користење. Површината на партерот, кога веќе сме пристапиле, е рамна, нема никакви бариери во однос на движењето на луѓето низ него. Тој е поврзан со пешачка рампа, со горното ниво на прв кат и со долното. И тоа прави една можеби најголема површина, рамна површина во градот Скопје каде можеме да се движиме во еден или во друг правец. Една мајка своевремено ми кажа: „Кога ќе дојдам во Градскиот трговски центар со количка, тогаш сум на сигурно. Може да се движам во сите правци.“ Мислам дека тоа е многу важно. Тоа ги собира луѓето да го користат. Аркадија е пасторална, замислена и идеализирана сцена, додека Градскиот трговски центар е создаден, но е некаква Аркадија за современиот живот во Скопје.

Трансфер зона.

Тоа е нешто поконкретно. Во однос на поврзувањето Трговскиот центар е трансфер зона. Поврзувањето како пешачкото поврзување. Во однос на она претходно поврзување со градска автобуска линија и во однос на она паркирање што постои во подземјето - тие јазли прават од него конкретна трансфер зона, една конкретна зона на животот во градот. Ова е илустрација од Седрик Прајс (фотографија #9 од тезите

на Бакалчев) од проектот „Potteries Thinkbelt“, и се однесува на знаењето за одредени простори, поранешни индустриски простори, како трансфер зони. Асоцијацијата функционира и вака, на формално ниво.

Ова е точка девет, но неколку точки во продолжение произлегуваат точно од мислењето и делувањето за Седрик Прајс. Како на пример од неговото дело „Палата на забава.“ Значи Седрик Прајс ја поставил идејата на архитектура како хардвер, како архитектура која содржи и реагира на секогаш неизвесните околности. Иако многу го правеа ова, сепак овој проект беше парадигма во 60-тите години и тука тој најексплицитно ја покажа таа идеја. Иако никогаш немаше таква реализација, има многу скромни реализации.

Меѓутоа тој уште нешто додаде. Во „Палатата на забава“ постоеше уште еден активистички раб на провокација, желба да се втисне овој хардвер, оваа рамка во заедницата за да предизвика и стимулира циклус на секојдневниот живот и искра на настаните. Ова значи не е само некаква пожелна физичка ситуација на Трговскиот центар, јас мислам дека тој за нас е и провокација на активности, една активистичка провокација на граѓаните на градот да го користиме и со тоа да ја развиваме нашата граѓанска свест.

Има уште едно продолжение. „Палатата за забава“ се согледуваше како опрема која треба да е лабораторија за забава, меѓутоа и универзитет на улиците во место кое е за луѓето лесно да го посетат и кое ќе обезбеди часови на забавна активност. ГТЦ е своевидна „Палата на забава“, настаната во позадината додека архитектурата се преиспитувала како структура наспроти објект, како програма наспроти функција, како повеќезначност наспроти еднозначност. ГТЦ во таа смисла никогаш не е трговија пред забава, култура, пред самопартиципаторна едукација, или пред игра. Тој е една идеја за забава, сфатена во еден поширок контекст за целиот град.

Мора да трае не подолго отколку што ни е потребен.

Тоа е извадок од Седрик Прајс. Еден од најрадикалните концепти на Седрик Прајс беше околу времето и времетраењето на архитектурата, на она што сега се прави. Истото беше и во круговите на тие 50-ти години на 20. век, како и на оние луѓе коишто ја правea реформата на модерната архитектура во 60-тите години на минатиот век. Околу времетраењето, околу инцидентите, околу она што се вика *work in progress*, Алдо ван Ајк итн. Меѓутоа повторно ќе се навратам на времето, времетраењето и врската со архитектурата. Она што го рече Седрик Прајс - дека не треба да трае подолго отколку ни е потребно, односно дека секоја архитектура има времетраење, или дека секој производ има свој рок на употреба. Рок на употреба, а потоа се фрла. Радикално е тоа, но дали ГТЦ има време на траење?! Знаете, тоа е едно малку песимистичко гледање, дека ако навистина веќе нема потреба треба да се укине. Меѓутоа јас длабоко мислам дека дури сега доаѓа плуралистичката сцена, која го подразбира како содржина. Дури сега доаѓа неговата содржина. Благодарам.

Ана Ивановска-Дескова: Моето читање на објектот се однесува на неговата просторно-волуменска структура и на обликувањето. Мојот исказ или тезите, не знам дали станува збор за тези или за успешно формирани хипотези, се некакви сегменти коишто го обмислуваат Градскиот трговски центар, од неговата целина, од неговиот волумен, различни негови сегменти, до одредени архитектонски акценти.

- 1.** Како сегмент од една поширока стратегија за идниот развој на Скопје по земјотресот, Градскиот трговски центар е една од реализираните функционални целини кои претставуваат квалитативен исчекор во обликувањето на градот. Тој е

дел од идејата на Кензо Танге за ревитализација на градскиот центар и главните градски функции, по пат на изградба на моќни и комплексни урбанистичко-архитектонски структури. Тие требаше да бидат новите архитектонски симболи на градот и да влијаат врз обликувањето на новата градска физиономија. Во овој контекст се и Градскиот ѕид, Градската порта, објектите од културата, објектите од образованието, коишто се замислени да се најдат од другата страна на Вардар.

Оваа современа урбана агломерација, покрај тоа што претставува неверојатно успешен мултифункционален простор (кој покрај трговската дејност нуди и серија на други активности), во себе носи и силни архитектонски и ликовни вредности. Како што во една прилика ќе нагласи проф. Константиновски, пишувајќи за македонската архитектура: „...во симболичка смисла Трговскиот центар, без претерување, може да се идентификува со самиот центар на градот Скопје, и центарот на градот Скопје може да се идентификува со Градскиот трговски центар“.

2. Со својата комплексна просторно-волуменска структура и архитектонски израз, Градскиот трговски центар остварува извонредна релација со контекстот (како со слободните површини пред и зад него, така и со постојните објекти). Во правец исток-запад, трговскиот центар е замислен како интегрален елемент на новата градска пешачка оска трасирана со планот на Танге, на која на потегот од Градската порта кон плоштадот би се надоврзувале програми со различен карактер. Оттаму главниот градски плоштад претставува значајна почетна, односно завршна позиција. Поминувајќи низ ГТЦ оваа замислена пешачка оска се трансформира во пешачка пасарела на која се низат богати трговски и други содржини.

Од друга страна, попречните продори во правец север-југ успешно го поврзуваат внатрешното пешачко движење со кејот на реката Вардар и паркот Жена-борец. На тој начин концептот на Градскиот трговски центар за мене претставува еден извонредно успешно континуиран објект во таа поширока средина.

- 3.** Освен со непосредната околина и отворените јавни простори, Градскиот трговски центар остварува успешна интеграција и со претходно изградениот контекст, во поширока смисла и во еден поширок урбанистички контекст со: објектот на Стоковната куќа и Стопанската комора, угостителскиот објект Метропол, објектот на Електростопанство, Стопанската банка, Гранд хотелот Скопје итн. Со особена умешност објектот директно се допира со, ги прифаќа и ги обвиткува станбените кули на кејот на реката Вардар, покажувајќи на тој начин ретка чувствителност и почит кон постојната архитектура. На тој начин претходно изградените пет кули на арх. Серафимовски се вклопени во новиот објект (што е особено значајна карактеристика, а поради која модерната архитектура е многу често критикувана дека таа нема однос кон постојното, меѓутоа овој објект покажува нешто сосема поинаку), а двете внатрешни кули до четвртиот кат влегуваат во составот на ГТЦ дури и програмски.
- 4.** Изграден во 70-тите години на 20. век (1973 г.), во политичкиот контекст на СФРЈ, Градскиот трговски центар, во својата типологија, претставува комбинација на западните, капиталистички шопинг молови и густитот, јавен простор на традиционалните трговски улици. Овој огромен и сложен организам има хоризонтална, линеарна диспозиција, која по должината на доминантната пешачка оска комбинира комерцијални и јавни содржини. Општата структура е расчленета на тој

начин што трговските содржини се групирани во неколку јасно издвоени волумени (6 слични групации и две различни, т.н. врзани целини), секоја опремена со посебни технички и сервисни простори. Помеѓу нив се развива широк/комотен/богат јавен пешачки простор на катни пасарели, тераси и внатрешни улици, коишто го збогатуваат целиот простор и му даваат поинакво значење. Потеклото на една ваква конфигурација веројатно би можело да се побара и препознае во традиционалната организација на чаршиските улици (како простори за комуникација и средби) и дуќаните (како трговски содржини) кои се нижат на нив.

5. Ваквата организација на програмата значително го намалува просторното мерило на објектот, никогаш неоставајќи впечаток за неговата вистинската големина. Иако по димензиите и по комплексноста на програмата која ја опфаќа, Градскиот трговски центар се наоѓа во мерката на градот - наспроти својата големина, тој претставува уникатен простор, извонредно чувствителен кон човекот. Огромен во своите димензии, а поделен во функционални групи/целини со различни архитектонски елементи кои го „намалуваат“, неговите внатрешни простори се движат од неколку стотици до само неколку квадратни метри. Од аспект на движење/сообраќај, градскиот сообраќај навлегува во него, го пропушта во себе - во подземниот паркинг простор, во автобуската станица, во внатрешната артерија за директно снабдување на магацинските простори. Истовремено објектот изобилува со пешачки простори, со чести продори низ кои во објектот може да се влезе и излезе на различни точки и кои постојано го држат посетителот во контакт со надворешноста. Тој има внатрешно патиште, пешачки пасарели, осончени тераси со

јужна ориентација, пешачки мостови и други елементи преку кои на неверојатно успешен начин остварува релација и успева да влезе во мерка на човекот.

- 6.** Единството во изразот на објектот произлегува од начинот на неговото архитектонско обликување (како целина тоа е навистина едно исклучително единство) преку мултипликација на архитектонските теми и остварување на совршена рамнотежа помеѓу полните и празните површини. Фасадите на објектот се третирали во широки потези, со големи транспарентни стаклени површини на приземјето и првиот кат, како и нагласени бели бетонски фасадни елементи, чиј воедначен ритам дополнително го нагласува хоризонталното протегање. Волуменот на објектот е прекинат со продорите помеѓу поединечните тела и е дополнително расчленет со суптилните вертикални процепи помеѓу бетонските панели, нагласени со стилизирани „орнаменти“ во боја.
- 7.** Архитектурата на Градскиот трговски центар не застанува на ваквиот смирен и елегантен архитектонски израз. Авторот оди чекор понатаму воведувајќи серија на специфични, моќни архитектонски елементи (акценти) во натур бетон: две симетрично поставени и експресивно третирали пристапни рампи, кои ја поврзуваат автобуската станица од првото подземно ниво со широкото плато на приземје, ориентирано кон паркот, и понатаму со осончената тераса на првиот кат; тесните завојни скали на југозападниот агол на објектот кои посетителот го спуштаат во она што своевремено е планирано да биде парк на младите; бетонските клупи и на јужната страна линеарно поставени бетонски жардињери со зеленило, кои во своето обликување претставуваат ехо на белите бетонски фасадни панели и дополнително ја стабилизираат фасадната компози-

ција; ликовно нагласените бетонски завршетоци на рамната кровна тераса; архитектонски нагласените структури на мостовските конструкции, кои успешно го поврзуваат објектот со претходно изградените административни анекси итн. На овој начин, преку спротивставување на неколку „основни“ материјали и скулптурално обликување на одредени архитектонски акценти, реализирана е моќна и експресивна архитектура.

- 8.** Во контекст на особеностите и специфичниот архитектонски израз остварен во Градскиот трговски центар, посебно место зазема внатрешното патиште (атриум) издлабено во неколку линеарни секвенци по должина на главната пешачка артерија. Оригинално отворено, непокриено и пробиено низ сите нивоа на објектот, патиштото дополнително ја нагласува отвореноста на објектот како негов посебен квалитет и, заедно со попречните продори во правец север – југ, создава особена микроклима во просторот. Овој ексклузивен елемент на планот и на просторното обликување воопшто, постојано го става посетителот во контакт со надворешноста, пропуштајќи светлина, снег и дожд внатре во објектот, создавајќи автентични искуства и неповторливи атмосфери, кои е невозможно да се сретнат во било кој мол од затворен тип.
- 9.** Општата појавност на Градскиот трговски центар, во својата материјалност и колорит, е мирна и неутрална: транспарентно стакло, бели леснобетонски панели, натур бетон, бели и сиви мермерни плочи во подот. Ваквата неутралност на одредени позиции смислено е прекината со вешто и суптилно употребени акценти во боја: вертикалните челични елементи на конструкцијата се нагласени во сина боја; печуркастите армирано бетонски столбови во подземната гаража (второ подрумско ниво) се обоени жолто; стилизира-

ните „орнаменти“ во вертикалните процепи на фасадата се обоени сино и жолто-портокалово; а посебен ликовен третман добиваат завршеточите на лифтовските окна на покривната тераса повторно во темносина и жолта боја. Дополнителен ликовен акцент своевремено претставуваа и оригиналните влезови на продавниците. Континуираните стаклени излози на дуќаните беа прекинати со нагласени влезни партии од стаклени призми во боја. Зеленилото, кое и по правило претставува истакната тема во модерната, е вградено во самата архитектура на објектот и неговата колоритна шема. Се чини дека преку смисленото воведување на зеленило, паркот, кој граничи на јужната страна, артикулирано навлегува во самиот објект.

- 10.** Објектот на Градскиот трговски центар, во својот архитектонски израз и обликување, несомнено може и треба да се прочита во контекст на повоената модерна архитектура (европска и светска). Знаејќи дека проф. Живко Поповски работел во студиото на Ван ден Брук и Бакема (кои ја означуваат повоената архитектура и урбанизам во Ротердам и кои претставуваат влијателни фигури на европската и светската архитектонска сцена), логично би било првенствено тука да ја побараме релацијата со европската модерна. Нивната архитектонска пракса (која директно се надоврзува и наслојува на предвоеното авангардно творештво на Бринкман и ван дер Влугт) го достигнува својот зенит токму во 60-тите и 70-тите години од 20-тиот век. Доколку и може да се зборува до тој степен воопштено, би можело да се каже дека карактеристика на Ван ден Брук и Бакема, од една страна, е функционалната архитектура - често пати голема и амбициозна во својот обем, а сепак блиска до човекот во својата мерка - а од друга страна архитектура каде

се работи во широки потези, во комбинација на современи материјали како бетон, стакло итн. Меѓутоа ваквото еднозначно читање оди на штета на Градскиот трговски центар, бидејќи тој во себе ја вградил и вибрантноста на чаршиската улица, и робусноста и скулптуралноста на Корбизјеовиот „бетон брут“, и флексибилноста на планот за кој сме сведоци како неброено пати досега се трансформирал, и можноста метаболички да расте, и што уште не.

- 11.** Објектот на Градскиот трговски центар никако не смееме да го гледаме во локални рамки и со сила во него да бараме „традиционализми“, „регионализми“ и различни траги на „фолклор“, да бараме од него да биде „македонска архитектура“, бидејќи тоа не е. Неговиот автор многу добро го познава и го чита архитектонското наследство на градот, традицијата, типологиите, но тие се суптилно и вешто преработени. Градскиот трговски центар е еден од објектите со силен модернизационски карактер кои се реализирани во Скопје по земјотресот. Тој е оригинално авторско дело со висока архитектонска вредност кое покажува и сведочи до кој степен архитектурата во Скопје во 1970-тите години е актуелна и современа на европската и светската архитектонска сцена.

Доминика Бошкова: За почеток ќе изразам сомнеж околу тоа што е фасада за Градскиот трговски центар. Ние вообичаено разликуваме предна и задна фасада, при што предната ја врзуваме за она што е главен пристап, главно влегување. Иако има пристапи, ГТЦ нема фасади, нема во класична смисла и опасно е да ги добие како забележителни фасади. Тој има релации, одговори кон она околу. Неговиот однос кон југ на пример е одговор кон парк, низ тераси, корита и садници. Ваквиот концепт треба да

се разбере. Темата на таа обвивка е врзана за садниците, за зеленилото што претекува од коритата и се врзува за малиот парк. На старите фотографии дрвцата се мали и неизраснати. Кога пораснаа, тие станаа негов изглед. И на спротивната страна кон кејот, меѓу кулите, ситуацијата е слична. Тешко се определува каде е или чија е фасадата.

Сега мислам дека е моментот да се надоврзам на тврдењата за вредноста на Градскиот трговски центар. Тоа би го формулирала вака: ГТЦ е една страница од поновата архитектонска историја на Македонија. Ова го тврдам затоа што тој е вреднуван и селектиран повеќепати, за него се пишувани рецензии, претставуван е на архитектонски изложби, не постои образование за архитектура кај нас каде што не се споменува како пример. Тој е еден од главните топоними во архитектонската мапа и на Скопје и на Македонија. Тој е клучен доказ за развојот на архитектонската мисла кај нас и, како што претходно споменав, претставува референца во учењето архитектура. Втората половина на 20-тиот век не е шуплина, не се тоа празни страници ниту во општата историја на архитектура, ниту во посебните национални истории. Треба да ги отвориме архитектонските истории, учебниците, па и водичите, за да се увериме дека за истиот период другите веќе пополниле многу страници. Тие ги имаат сопствените селекции и ги одржуваат во кондиција. Ќе наведем неколку од тие бројни страници (се обидов да бидат тоа примери што се познати и кои лесно се визуелизираат) и ќе прашам: Можете ли да го замислите Њујорк без зградата на Обединетите нации (изградена во 50-тите година на 20. век)? Или њујорчани да изразат незадоволство од музејот Гугенхајм (изграден 1959-та година)? Или Американците да се откажат од Карпентер центарот за визуелни уметности на Харвард? Можеме ли да ги замислиме Французите како ја преобликуваат станбената единица Unité d'Habitation во Марсеј? Или Помпиду центарот во

Париз? Мислам дека и ние овде би се вознемириле во случај Германците да не се грижат добро за Националната - нова галерија во Берлин, (1968), или за Баухаус архивот (1978), за Филхармонијата, Библиотека и многу други згради. Мој став е дека меѓу ваквите бројни страници може да постои таква која ќе биде посветена на Градскиот трговски центар. Јас можам да ја замислам. Овие објекти ги издвоив затоа што често ни се на екраните. Сите се од втората половина на 20-от век. Некој ги знае, некој не ги знае авторите, но и не мора. Сепак ќе ги споменам: Харисон и Абрамович, Рајт, Корбизје, Пиано и Роџерс, Мис ван дер Роје, Гропиус...Шарун. Како што гледате одредени заедници, држави, градови, ги препознаваат своите вредности. Кога нешто вреди, тоа нешто заслужува страница.

Дали ние имаме селекција за овој период? Ако имаме тогаш треба да ја публикуваме. Ако ја немаме, треба да ја сработиме, и тоа ние самите, затоа што никој нема да го направи тоа за нас. Не е тоа само список од наброени објекти кој стои во одредени институции. Тоа е и книга, учебник и архитектонски водич. Така треба да се публикуваат и да се обзнанат за да не излезе дека имаме нова дупка во историјата, што едноставно не е вистина. Архитектурата од втората половина на 20-от век во Македонија, или од периодот на модернизмот ако сакате, или архитектурата од поствоен период, се учи и треба да се учи. Таа треба да се знае за да не се однесуваме вака трапаво и неинтелигентно, за да не останеме слепи од неинформираност за вредностите кои ги имаме, а не умееме да ги видиме. И тоа не само ние архитекти и архитекти-урбанисти, туку и другите професионални елити, администрацијата, граѓаните, сите тие треба да бидат информирани.

ГТЦ е архитектонски учебник, отворен и наш. Сè уште учиме од него. Учиме како да се почитува контекст; како зградата може да ги врзува и спојува деловите и градот во целина; како големата зграда може да

стане питома; како монументалноста може да биде ненаметлива; како зградата може да значи повеќе живот, а помалку изглед; како една зграда може да остане свежа, во смисла на идеја, без оглед на изминатото време... Се прашува ли некој како ќе ја учиме архитектурата кога ќе ни се затворат ваквите учебници што се изворно наши? Што ќе се случи со образованието на архитектите кога ќе ги снема клучните референтни примери од поновата историја на архитектонското творештво во Македонија? Ќе се потпреме ли тогаш само на интернационалните примери? Ќе ги истражуваме и анализираме само тие примери кога нашите ќе се затворат и поништат? Која ќе биде иднината на научните тези што го третираат токму овој објект? Или идните научни тези, како тие ќе се справуваат со сето ова?

Една зграда се поништува кога, како во случајот на ГТЦ, се преобликува. Преобликувањето значи уривање. За мене зградата се уништува и се урива кога ќе се поништи или разори нејзиниот концепт, нејзините основни карактеристики. Тогаш ќе се сведе само на носива конструкција, на некакви столбови, греди и платна, кои се во кондиција сè уште да носат, да држат товар. Зградата се уништува кога ќе се сведе само на ниво на материја, а не на мисла, изразена во материјата. Тоа е исто кога во книгите би ги согледувале само повезот или хартија, а во скулптурата само каменот или бронзата што може да ја претопиме.

Од друга страна, навистина и зградите се изложени на стареење и во текот на времето можат да пројават одредени недостатоци, да имаат одредени проблеми. Но кога зборуваме за вредни згради, за вредни архитектонски творби, тогаш многу е важен начинот како ги решаваме проблемите, како ги отклонуваме недостатоците. Има начини тоа да се прави, а да се задржи изворноста и суштината. Оние објекти за кои на почетокот ви зборував, за наша среќа, постојано се одржуваат во изворна форма и во кондиција. По-

следните податоци што ги имам велат дека во јануари почнува да се реставрира Галеријата во Берлин, а во годинава што изминува еден, за нас архитектите многу познат објект, библиотеката во Випури (од финскиот архитект Алвар Алто), е обновена. Се наоѓа на територија на Русија, ја учиме како финска архитектура и Финците ја обновуваат таму. Засега толку. Благодарам.

ДИСКУСИЈА:

Дејан Ивановски: Дobar ден на сите. Јас би се вклучил да направам една мини паралела помеѓу она што го зборуваа Доминика и Ана, во смисла на самата грижа за зградите. Професорката зборуваше дека би било неверојатно - а ова досега не сум го замислил никогаш - да се реставрира музејот Помпиду во онаа смисла во која што планираат за ГТЦ. И она што го зборуваше Ана, и дека за среќа го паметам ГТЦ отворен по вертикала. Ако историски прочитаме каква е грижата за зградата на ГТЦ, можеме да разгледаме неколку постапки на управата на зградата, или на тие што работат во таа зграда. Колкава е нивната љубов кон самата зграда? Јас го паметам ГТЦ кога беше отворен и кога гледав како паѓа снег низ оние пукнатини по цела вертикала, како врне дожд. Можеше да се доживее промена на атмосфери во ГТЦ, имаше подожлив период, посончев период. Тоа беа моменти кои беа фасцинантни за мене, неверојатни. Идејата да се покрие ГТЦ во горната површина беше тотално аматерски и тотално непромислен потег. Некој што го направил тоа воопшто не ја почитувал зградата, дури мислам дека не ни побарал мислење како треба да се направи тоа. Дали се тие некакви локални архитекти кои воопшто не ја почитуваат зградата? Тие покриви на горната зона се катастрофални, според мене тотално погрешни, и обликовно и конструктивно и визуелно. Друга погрешна постапка беа оние огради

во централната пасарела. Секако, нели, со текот на времето и во проектирањето се појавуваат различни стандарди на безбедност и зградите треба да се менуваат согласно со нив. Но тоа треба да го прават професионалци и оној кој го водел тоа можел да побара мислење од архитектонскиот факултет. Мислам дека дури и без надомест... дека тоа би било вежба на факултетот: да се подобри, да се даде некаква експертиза, некакво квалитетно мислење за тоа како треба да се менуваат работите. Во таа насока, кога настана раздвижување, односно кога кејот „13 ноември“ стана популарна зона на кафетерии, самиот проф. Поповски, веќе при крајот на својот живот, нешто работеше околу поставувањето на таа урбана опрема пред самите кафетерии, во смисла на некаква типологија. Би додал уште една паралела како фуснота, можеби Ана повеќе знае за тоа. Кога стануваше збор за промена на училиштето Песталоци, или за некаква доградба, управата побара експертско мислење од Алфред Рот.. како тие би го промениле. Многу е важно да се праша стручната јавност кога станува збор за интервнениции или промени на еден објект. Свеста за тоа најпрво треба да почне од тие што управуваат со зградата. Пред сè тие што ги управуваат, од МОМА до Галеријата во Берлин.. сите тие ги сакаат зградите и имаат однос спрема нив, јасно им е што поседуваат. Оваа мини споредба предочува дека треба да се грижине одвнатре, односно дека прво треба да се грижине за самите себе, па после и за другите. Само така ќе оддадеме пример за некакви нормални и обични постапки.

Доминика Бошкова: Треба да се потенцира дека зградите треба да се вреднуваат, треба да се оценуваат, да се рангираат. Не се сите згради еднакви. Тоа е погубно. Ако се сите еднакви можеме да кажеме дека сите се еднакво вредни, ама можеме да кажеме и дека сите се еднакво безвредни. Зборувам општо.

Едно прашање уште ми е нејасно, а беше зададено овде како тема: авторски или колективен проект. Јас не ги знам законите и прописите, иако мислам дека кога станува збор за архитектура, законите, прописите, процедурите не се сами по себе гаранција за добар резултат. Авторството е важно, многу важно. Архитектонските дела, творби, згради, во основа се креација на автор, еден, двајца или група. Но во архитектурата следи и процес на реализација, процес на градење, кога учесниците се умножуваат, кога екипите стануваат многубројни. Некогаш се стотици луѓе, од инженери до мајстори, од административци до уметници. И секој од нив, со своето знаење и вештина, на некаков начин и во одредена мерка, допринесува и влијае на резултатот. И не се безначајни. Се обидувам да направам споредба меѓу создавањето архитектонско дело и, на пример, создавањето филм. Се обидувам за момент да го видам архитектот во улогата на режисер кој води една голема екипа. Но потоа, кога станува збор за архитектурата се јавува друг проблем, а тоа е она што го начнува и Дејан: за сопственоста и грижата. Создадената зграда се предава некому, а потоа работите се замаглуваат. Особено кога зборуваме за вредности, за вредни згради. Затоа се прашувам кому му припаѓа ГТЦ? Тој е во сопственост на институција, ама кому припаѓа како вредност? Се надевам дека тоа може да се расчисти кога пред сè ќе расчистиме дека ГТЦ е вредност!

За прашањето за авторство би потсетила дека кога не постои создаденото нешто, кога не постои делото, кога не постои било каков податок за него, тогаш авторот не постои, еден, двајца, или колку сака нека се. Кога постои делото, тогаш секако постои некој што него го создал, еден или група, сеедно. Постои дури и тогаш кога немаме никакви податоци за него или за нив, тогаш барем имаме шанса да ги откриеме.

Авторот и делото се неодвоиви, но во таа релација клучот е во создаденото дело. Авторот го создава и

стои зад него, а еднаш создаденото дело може, а и треба, да постои и без да се знае авторот.

ГТЦ е архитектонско дело не затоа што знаеме дека свој потпис на документот ставиле архитектите кои можам да ги именувам (Поповски, Гелевски, Маркова, Арсовски и Христовски, Димитров, Лаловиќ, Колев), и дека зад конкурсниот проект стои проф. Живко Поповски. Ако овде има нешто спорно можат одново да се видат документите и да се истражува (на пример во обликот на рампите некои препознаваат ракопис што потсетува на потписот на Поповски), но мислам дека за оваа расправа тоа е небитно. Битно е да знаеме дека е вредност. Во крајна линија нека е од кого сака. Иако знам дека не треба така да се однесуваме кон она што го направил Поповски, затоа што знам дека тој создаваше вредни дела. Малку од нив се изградија, повеќето останаа на хартија. Ете, сега и тоа станува битно.

Бранимир Стојановиќ: Јас сум апсолутен странец, паднат на масава, буквално бидејќи немам поим за што станува збор, никогаш не сум ја видел оваа зграда. Но во очите на странец оваа расправа е многу интересна бидејќи предметот очигледно вам ви претставува нешто иманентно. Мене не ми е јасно едно нешто. Светскиот трговски центар исчезна, па немаше толку дискусии. Веројатно ГТЦ е голема вредност. Но јас би ве прашал две работи – Вас и Вашата млада колешка – за времето кога го лоциравте настанокот на оваа зграда. Вие рековте дека е вредност на македонската култура, а Вие дека е вредност на европскиот традиционален модернизам. Мене ми е јасно дека зградата е изградена во 70-тите години на минатиот век, крајните 70-ти, а веројатно е градена во текот на 60-тите, и тоа е многу препознатливо, а тоа е епохата на југословенскот социјалистички модернизам. Многу јасно и многу недвосмислено. Така што не разбираам. Такви згради, трговски центри, во стилска смисла, имате широм цела Југославија. Па

тоа е социјалистички модернизам, ниту европски, ниту македонски, тоа е една секвенца од историјата на Југославија. Ме интересира како вие историски го лоцирате овој објект, бидејќи ако нешто и припаѓа на епохата на Југославија, тогаш тоа е вредност на југословенската архитектура, ако веќе е вредност.

Мартин Гулески: Вредноста не произлегува од националноста.

Бранимир Стојановиќ: Да, но беше речено дека е европска и дека е македонска. Но, времето во кое настанала таа вредност е времето на СР Македонија, која е дел од СФРЈ. Таа архитектонска секвенца е дел од социјалистичкиот модернизам. Јас само прашувам зошто го прескокнувате тој факт.

Доминика Бошкова: Јас зборував за македонската национална историја. Извинете, сите си имаат свои истории. Во едно време имавме сите заедно, ако говориме за тоа време.

Бранимир Стојановиќ: Ако зборувате за државната историја, тогаш државната историја на Македонија започнува од 1945-та година, а не претходно. Значи, коинцидира со Југославија.

Доминика Бошкова: Добро, тогаш дали традиционалните куќи во Македонија (нема да ги наречам македонски затоа што ќе бидат ставени повторно под знак прашалник), дали ние смееме.. или дали ни е дозволено, и кој тоа треба да ни дозволи или да прифати, дека тие се дел од нашата историја. Зборувам за архитектонска историја. Во таа смисла и ГТЦ и многу други се дел од нашата историја. Тие, значи зборувам за овие од втората половина на векот, можат да влезат во пошироките, посеопфатните, дај Боже, во светските истории. Но прво треба да се препознаат како дел од нашата.

Бранимир Стојановиќ: Но што има во македонскиот модернизам? Ништо. Модернизмот е интернационален стил кој не припаѓа никому и нешто што е пресврт во однос на традиционалниот модернизам. Како тогаш вие ја браните оваа зграда ако верувате дека во модернизмот има нешто македонско? Концептуално не ми е јасно.

Доминика Бошкова: Јас во една реченица кажав дека таа зграда може да се гледа како дел од модернизмот во Македонија, историја на модернизмот во Македонија, ако тоа помалку пречи, иако не мислам дека Вам треба да Ви пречи зошто таа се лоцира така. Јас не се согласувам воопшто со мислењето дека кога во одредени периоди се чувствувале одредени влијанија и се преработувале, ако одредена мисла се пренесувала и овде, дека тоа треба да се стави под прашање. Во таа насока може да се постави и прашањето „Што е со модерната во Загреб“, на пример, кога таа дојде од Германија?

Бранимир Стојановиќ: Тогаш немате ништо против. Контрадикторно е да се буните за новата фасада.

Доминика Бошкова: И воопшто, јас не се бунам за фасадата. Се бунам за изворноста на делото. Може да биде кубистичка слика којашто исто така не е ни наша, ни ваша, ни не знам чија. Но јас го бранам фактот дека врз таа слика, како авторско дело, не треба да се нанесува нешто друго. А тоа е, пред сè, наша работа, да ги селектираме вредните нешта. Во случајов – зграда. Мора да ги селектираме и мора да ги публикуваме.

Бранимир Стојановиќ: Тоа воопшто не е спорно, но како ќе го концептуализирате? Бидејќи ако концептуализирате, тогаш фасадата е нужна. Од вашиот став излегува дека е нужна. Ако е дел од наци-

оналната историја на Македонија, тогаш ќе добиете фасада.

Доминика Бошкова: А што мислите дека е национална историја на Македонија? На што ќе го сведете тоа? На Св.Софија?

Ана Ивановска: Само на кратко да се јавам, бидејќи бев и јас повикана. Јас спомнав дека е бесмислено да пробуваме да го локализираме објектот, просто од причина што неговата вредност е многу поголема. Во таа смисла тој припаѓа на Европа и на светот. Доколку пробаме да го наречеме само македонски, ќе му ја намалиме вредноста. Тој претставува една поширока вредност. Друга работа што сакам да ја кажам во контекст на тоа што го спомнавте е дека теоретичари коишто се занимаваат со овој период на модерната, на предвоената и на повоената модерна.. или поконкретно Мароје Мрдуљаш вели дека еднакво плитко и бесмислено е да се зборува за социјалистичка модерна или за капиталистичка модерна. Тоа се две одредници коишто немаат смисла. Значи не постои социјалистички модернизам, како таков. Специфичен е примерот на Југославија, специфичен е политичкиот контекст на Југославија, и тоа што се случува во тој контекст во Југославија е специфично како архитектонска продукција. Ако разгледате, во тогашните социјалистичките режими се случува нешто друго. Југославија претставува еден исклучок во таа насока. Меѓутоа да се зборува за социјалистички модернизам и капиталистички модернизам – нема смисла. Исто така и да се генерализира, општо модернизам. Ќе Ве прашам: На кој, тоа, модернизам мислите? На авангардното творештво, на интернационалниот, на експресионизам, на редица други..? Не можат сите тие да се стават под еден единствен наслов. И да се каже „ова не е тоа, ова е она.“ И овој објект мислам дека го содржи тоа во себе. Не може така еднозначно да се одреди од

причина што е премногу комплексен. Тој е цел град во себе за да може едноставно да му се залепи некаква етикета.

Даниел Серафимовски: Пред сè сакам да кажам дека ми е особено драго за овој настан и мислам дека е многу вредна и важна оваа дискусија, така што сакам да им честитам на сите што учествуваат. За жал не слушнав што зборуваше Минас, така што не знам дали ова што сега ќе го кажам било спомнато. Сакам малку да се надоврзам на Седрик Прајс и неговите сфаќања за тоа колку треба да трае една зграда и се надевам дека нема ништо да повторувам. Како што можеби знаете, со Нада живееме во Лондон многу долго време и ова што тука се случува го следиме оттаму. Сето тоа изгледаше како еден вид ноќна мора, како научна фантастика. Ни беше несфатливо и неверојатно како тоа можеше да се дозволи да се случи, и посебно како архитектите не можеле да се изборат и да ги спасат тие згради. Но нè воодушеви кога видовме на фејсбук како Небојша вади гитара и почнува да свири пред ГТЦ, и оваа фотографија што ви е на плакатот како луѓе стојат и се држат за раце. Баш, онака, нè трогна, иако бевме далеку. И нас ни значи ГТЦ, исто како што ви значи на сите вас. Вас многу повеќе од нас, бидејќи повеќе сте живееле со таа зграда или со овие згради.

Јас би сакал да поставам едно прашање до Доминика. Вие навистина извонредно ја пренесовте поентата и се согласувам со сè што кажавте. Зборувавте за авторство, за тоа колку е важен авторот и рековте дека тоа всушност не е толку важно, но дека е важно зградата да е добра, да постои и да функционира како дел од градот, дури и на органичен дел од градот, а сето тоа што сега се планира само го негира и сака да го сруши ваквиот концепт. Се согласувам и со тоа дека концептот на зградата се уништува со новите идеи, а тоа значи дека таа е веќе мртва. Меѓутоа се прашувам дали тој објект, доколку дожи-

вее некаква интервенција и не личи на тоа што личи сега и доколку ги нема препознатливите својства на порозност и отвореност, значи дали концептот тотално ќе се наруши. Дали таа зграда е толку моќна како една монументална зграда, како монумент во градот и како еден урбан артефакт, и во суштина дали би можела да претрпи сè? Односно, во суштина објектот е толку моќен што може да преживее и дури ако авторството на Живко Поповски и неговата екипа, како една прекрасна целина, стане целосно избушено во извесен период и објектот стане целосно непознатлив. На некој начин како Диоклецијановата палата во Сплит, којашто од зграда станува град, но сè уште се гледаат неговите траги затоа што ја има таа моќ. Јас можам така да ја замислам. Трговскиот центар како Диоклецијановата палата којашто може да трпи многу промени. Така што, и покрај тој вид на доградби, менувања и трансформации, кои се типични за други згради во Скопје, нема да се спречи да продолжи да живее концептот на зградата. Не знам дали во таа смисла може да имаме некаков оптимизам, дека не е сосема крај за ГТЦ.

Мартин Гулески: Јас си го задржувам правото да надополнам, ако може. За ГТЦ на нас ни треба солмоново решение.

Доминика Бошкова: Моето инсистирање цело време е дека Градскиот трговски центар, како остварување од втората половина на 20-от век во Македонија - за да бидам јасна - треба да се третира како културно наследство, како градбено наследство и со оглед на тоа така да се постапува со него.

Даница Павловска: Првата тема за којашто мислев да зборувам е тоа дека ГТЦ е *genius loci*. Тоа не се дава со проект, со автор, туку со живеењето на објектот! И она што ми е особено драго е тоа што сме тука. Прво, почестена сум што сум поканета како

мислител, така сум именувана во програмата. Но особено ми е драго што ние се однесуваме кон овој објект, комплекс, урбана структура или како и да е, како кон субјект. Не знам како веднаш не се забележа тоа. Значи ние го доживуваме не само како зграда, не само како вредност, ние сме лично вградени, како што е и тој во нашите животи.

Филип Јовановски: Во драмата „Кавкаски круг со креда», Брехт ја користи приказната на Соломон со тоа што прави промена на родената мајка со мајката која го присвојува детето и се грижи за него, и со тоа таа има право врз тоа дете. ГТЦ прави еден пресврт, дава идеја дека детето му припаѓа на мајката којашто се грижи за него. Во случајов одиме над тоа авторство, ГТЦ припаѓа на тие луѓе коишто се грижат со неа. Така ја гледам и нашата реакција, како нешто над националното, што е особено важно. Чисто сакав само да се надоврзам на приказната со Соломон која што мислам дека е важна. Мене ми е лично важна, бидејќи сме го работеле во театар.

ВТОРА СЕСИЈА ТЕЗИ

Донка Барџиева-Трајковска: Во последните три години сум во доменот на она што значи невладин, граѓански сектор. Бидејќи доаѓам од Центарот за културно наследство претпоставувам дека очекувате да говорам за механизмите како, на кој начин или со кои законски или подзаконски акти би се избориле легално да го заштитиме Градскиот трговски центар како културно добро, културно наследство или како една од можните алтернативни форми коишто постојат во законската регулатива. Но искуството, на кое се повикав токму на почетокот, ми говори и ми дава за право моето излагање на денешната трибина да го насочам во нешто што претставува целосна спротивност, односно, целосен антипод на

она што би требало да значи заштита на вредности, или заштита на споменици на култура, или заштита на претпоставени вредности. Градскиот трговски центар не е впишан во регистарот на културно наследство во Република Македонија, иако несомнено е дека ги поседува сите можни елементи, сите можни вредносни содржини, кои му даваат за право или кои нам ни даваат за право на него да гледаме како на нешто вредно, како на потенцијално културно наследство, дури и во услови кога тоа не е законски спроведено. Мојата дилема на почетокот, кога започнав да размислувам за овие единаесет тези, е што и доколку Градскиот трговски центар формално би го ставиле под заштита на закон?! Затоа што во последните седум години сме сведоци на систематско уништување на културното наследство, кое што одамна има добиен статус. На пример, уште во почетокот на 90-тите години на минатиот век, некаде околу 1998-1999-та година, започнаа активностите на Плаошник, коишто, според мене, се иницијалната каписла за она што денес ни се случува. Тоа беше првиот елемент којшто јасно упатуваше дека во дејноста на заштита на културното наследство и чување на она што значи вредности и споменик од минатото, нешто се изместува од главната осовина, која што на оваа дејност ѝ го дава суштинското значење. Па, во овој контекст, мојата прва теза би била: денес говориме сите, и јас лично јасно кажувам дека Градскиот трговски центар поседува несомнени уметнички и архитектонски обликовни вредности. Значи има форма, има одредена функција, има одредено значење кое секако треба да се преслика во добивање на одреден статус како културно наследство. Меѓутоа тоа го нема. Но она за што, исто така, говориме, и би требало да говориме, е дали Градскиот трговски центар можеме да го заштитиме и кога во основа би ги немал оние вредносни категории за коишто говоревме и за кои говоревме претходните дискусанти. Зошто, тогаш, ако е нешто толку значајно - и еве по-

следната година една група на граѓани се залагаме да го зачуваме Градскиот трговски центар таков каков што е и да ги потенцираме неговите вредности - зошто, тогаш, актуелната власт, актуелниот државен апарат, го прави сосема спротивното?! Зошто не го слуша гласот на граѓаните, коишто порачуваат јасно и недвосмислено дека Градскиот трговски центар со своите вредности треба да остане таков каков што е и да ја сочува автентичната изворна форма, како што е конципиран. Значи, независно од она што значи авторство. Иако и тоа, според актуелната законска регулатива, е многу битен елемент којшто треба да се почитува. Сметам дека желбата да се промени изгледот на Градскиот трговски центар, не е базирана на сите тие пораки коишто ова место, овој објект, ги има и ги зрачи до одредена група на граѓани (којашто во случајов се јавува како малцинска, наспроти мнозинската група, која го поддржува концептот за промена). Па, одовде ќе направам една целосна спротивставеност на тезата и мојата прва теза би била дека: вистинското значење и силината на пораките на културното наследство врз општествените групи и граѓаните воопшто, најдобро го сфатија оние кои сега се на власт и токму затоа им го одземаат подметнувајќи им лажно наследство. Лажното наследство е всушност параван за бришење на меморијата и спомените на една општествена група, односно обид за нејзино елиминирање од актуелното општествено живеење. Рушењето и уништувањето на наследството, коешто е познато во изминатите историски периоди во случај на војни.. и нешто што е заштитено со закон и со Хашката конвенција.. тоа се случува во еден сосема друг општествен контекст, значи тоа е воена ситуација. Меѓутоа кога уништувањето ќе се случи во еден демократски систем, како што е нашиот, односно во демократско општество, тогаш несомнено мораме да говориме за систематско уништување на културното наследство зад кое стои група со доволно јака позиција на моќ

во општество во кое е способна да се наметне како доминантна, да обезбеди легалитет и легитимитет на своите постапки. Што значи тоа кога некој би се осмелил да посегне да фалсификува одреден објект од минатото, затоа што веќе се направени неколку фалсификувања со тоа што се конвертирани нивните изворни и автентични форми во нешто сосема друго? Тоа значи дека се повредени многу аспекти кои во науката би се определиле како своевиден геноцид. Затоа што со културоцидот - или во една поширока смисла на зборот, со херитоцидот (херитологијата како широко сфатена област којашто ги надминува границите на она што значи институционална заштита или музејска дејност) - не само што е загрозувано културното наследство, туку се загрозувани и правата на одредени културни групи коишто се идентификуваат со него.

Овде се поставува прашањето: „Како се обезбедува легитимитет и легалитет за една ваква активност во демократски општества?! Сведоци сме дека нам тоа ни се случува преку легалната форма на избори, односно преку изразената волја на мнозинството, на која актуелната власт веќе неколку изборни циклуси се повикува. Токму таа изразена волја на мнозинството им обезбедува легитимност по доаѓањето на власт, од позиција на моќ, да ги наметнуваат своите убедувања. Што е следниот чекор во еден ваков план на системско уништување?! Следниот чекор е диригирање, диктирање на содржината на јавната меморија преку државниот апарат. На тој начин, кај нас во моментов владејачките групи ја присвојуваат функцијата на избор на репрезентативен идентитет на заедницата и правото на поставување на споменици кои содржат пораки, адекватни на нивниот вредносен систем, но не и на оној вредносен систем на малцинските групи, чиешто наследство систематски го уништуваат. Смесеното, таргетно уништување на културното наследство на одреде-

на група, или културен слој, претпоставува базично разбирање на значењата и законитостите на функционирањето на наследството и неговата улога во колективното паметење. Девастацијата на места/објекти на паметење на некоја заедница се прави со одредена предумисла на оној кој идејно, идеолошки и мисловно ја оркестрира. Значи не станува збор за механичко уништување и механичко преземање на одредени мерки за конвертирање, па само ќе се постават параваните и ќе се пушти флоскулата дека Градскиот трговски центар има многу површина којашто не е искористена. Современиот систем на меркантилизам подразбира сосем друг вид на објекти. Таа празна површина во Скопје веќе мора поинаку да се користи. Тоа се дел од спиновите коишто актуелната влада ги користи како параван, колку тоа грозоморно и да ви звучи, на главната цел за ослободување од одредено наследство од минатиот режим со кој актуелната влада апсолутно не се согласува. Односно, преку уништување на културното наследство и негово конвертирање, се фалсификува дел од историјата и дел од паметењето на одредени групи, како колективно паметење. Местата на паметење и градбите на паметење, претставуваат посебен ентитет (материјален или нематеријален), и истите со силината на луѓето, или со делувањето на времето, стануваат симболичен елемент на споменичкото наследство на секоја заедница. Токму во оваа група на споменици, како места на паметење, влегува и Градскиот трговски центар. Тоа е јасно, дефинирано место на паметење на одредена група која се идентификува со тој објект. Но ова место на паметење, исто така, предизвикува одредени негативни ефекти во колективната меморија на мнозинската група, пораките коишто ги праќа тоа место за нив не се пријатни. Токму затоа е потребно тој да се конвертира, да добие друга форма којашто е доминантна за вредносната матрица на владејачкото мнозинство. Значи првата теза е навистина малку

поопширна, затоа што, на извесен начин, ги поставува основите на она за коешто ќе следи понатаму во десетте тези. Ќе се обидам поединечно да ги образложам. Инаку, иако имав многу кратко време да ги конципирам тезите, при нивното формирање најмногу ми послужи хрватското искуство во оваа област, особено она што се случуваше во периодот на 1990-1991-та година, 1990-1995-та година на минатиот век, при промената на еден општествен систем и создавањето на друг. Во тој период имаше идентификација на актуелната власт со НДХ (Независна држава Хрватска), која, особено во делот на меморијалните споменици, презема одредени дејствија. Тие дејствија резултираа со нивно буквално уништување затоа што ги поврзаа со периодот на антифашизмот, и тоа не во неговата универзална хуманистичка варијанта, или неговите универзални хуманистички аспекти, туку со статусот на хрватските граѓани и со сувереноста којашто во системот на СФРЈ ја сметаа како репресивна во однос на Хрватите. Кај нас се случува нешто друго, но повторно актуелната власт не се идентификува со целото културно наследство, туку само со еден дел. Кога се разгледува овој феномен многу е интересна за анализирање потребата одредени објекти од минатото, или еден дел од културното наследство да се промени, да му се смени изгледот, повторно да се пресоздаде. Неслучајно во втората теза е она коешто можевме да го забележиме од 2007 година: процесите на ре-креирање на културното наследство како еден од методите за конвертирање и фалсификување на колективната меморија. Овој процес започна во Плаошник, археолошки локалитет во Охрид, објект кој е заштитен со закон и е под заштита на УНЕСКО. Ништо од сето тоа што е како вредносна категорија и статус обезбеден и под мониторинг на УНЕСКО, не ја спречи актуелната гарнитура да го прави тоа што го започна во 1999-та година, а сега го завршува како возобновување на Св.Климентовиот универзитет. На скопското Кале,

како археолошки локалитет, исто така се интервенира, се градат градби, се уништуваат археолошки остатоци, траги од минатото коишто се реинтерпретираат, па во овој контекст се продолжува и понатаму. Зградата на ЦК, седиштето на Владата, во моментот се конвертира исто така. Оваа зграда на Централниот комитет, како симбол, како ентитет на едно поинакво време коешто упатува на периодот не само на СФРЈ, туку идеолошки на една партија, која за оваа власт е репресивна, па паралелно со тоа го менуваат и изгледот. Значи, откако ќе се заврши конвертирањето на зградата на ЦК, ќе стане целосно депласиран споменикот на паднатите борци којшто стои пред Владата, затоа што во прв план ќе дојдат наративите на една друга архитектура со која се идентификува оваа актуелна влада, актуелна партија на власт. Значи сеедно дали ќе го уништат, или ќе го дислоцираат тој споменик на паднатите борци пред ЦК, бидејќи тој одлично кореспондираше со модерната архитектура, чистите форми и универзалната порака која ја праќаше (хуманистички аспекти поврзани со НОБ кои, како универзални вредности, беа посочени и етаблирани во периодот на социјализмот, односно периодот на антифашистичката борба, почнувајќи од 1941-1944/45). Тој секако веќе е депласиран во новото милје. Продолжувам понатаму со зградите на централното градско подрачје, коишто добиваат нови фасади, но исто се дел од модерната архитектура на градот. Меѓутоа исто така добиваат нов историцистички наратив, различен од оној што во претходниот период постоеше.

Третата теза се однесува на нешто на кое многумина од нас сме гледале поинаку, вклучително и јас, а се состои во промената на имињата на улиците како постапка на систематско уништување на културното наследство, коешто не е само градба и не е само материјал, туку е духовно наследство во смисла на спомените, меморијата, топонимите. Најголемиот дел од имињата на улиците во Македонија, а посебно

во Скопје, беа поврзани со личности од НОБ бидејќи нашата држава се етаблира благодарејќи на придобивките на АСНОМ. Исто така промената на имињата не е чисто механичка работа, затоа што на нив треба да се гледа како на промена на топонимите, како составен дел на културното наследство, како обид за бришење на значењето на она што е ИМЕ/ИМИЊА на одредени личности и нивното значење за сегашните генерации. Затоа што имаме сведоци кои го живееле и минатиот систем, а го живеат и сегашниот, кои оздавале во минатиот систем, а кои создаваат и денес.

Четвртата теза се однесува на уништувањето на зелените јавни градски површини кои го формираат милјето/пределот на малите урбани целини. Со тоа уништување се предизвикува бришење на спомениците за „дома“/маалски живот/микро урбани заедници/завичај (место каде си научен да бидеш, односно место каде го реализираш своето постоење). Ова е српскохрватски збор, ние немаме толку адекватен збор или поим за ова значење кое, во рамките на она што значи своевиден културен предел, претставува сплотеност на архитектурата со зеленилото. Еколошката средина во херитологијата си добива исто така посебно значење и е сплотена со културното наследство, со одредени објекти. Најголемиот дел од она што е направено во Скопје веќе може да добие карактер на културно наследство и секоја интервенција би претставувала бришење на она место каде што си научен да бидеш, а во една слободна интерпретација и место каде го реализираш своето постоење. Сето ова ни се случува и ова е процес којшто сè уште трае, па димензиите на овој тип на систематско уништување на културното наследство, за жал, ќе можеме да ги здогледаме дури откако самиот процес ќе заврши. Но секако, она што може да се насети, и коешто јас овде го ставив во петтата теза, е обидот за амнезија на меморијалните споменици од антифашистичкиот период. Тие се целосно потиснати од актуелната меморија и од актуелната власт

се попречуваат пораките кои тие ги праќаат. Интересно е тоа што првото што го направи актуелната власт беше преземањето активности за градење на меморијални споменици и спомен обележја. На тој начин се создава една целосно нова номенклатура на меморијални споменици, за разлика од она што го наследивме при промената на општествениот систем во 1990-тата година. Сè што беше меморијален споменик се однесуваше на периодот од антифашистичката борба. Можам да замислам дека не ѝ било многу пријатно на актуелната партија на власт поради различната идеологија, поради милјето во коешто требала да функционира и во коешто функционира. Оттаму се прави обидот за амнезија во однос на меморијалните споменици. Претходно кажав за споменикот на паднатите борци, а сите знаеме во каква состојба се меморијалните споменици ширум Македонија и колку, воопшто, се грижиме за тоа. Само уште нешто би додала тука како за илустрација: што значеше и што сè уште значи Македониумот во Крушево, како еден од порепрезентативните меморијални споменици кои ги има и во Кочани и во Велес и во Пелинце. Тоа се меморијални споменици поврзани со Илинденското востание пред и после, и периодот од АСНОМ/после АСНОМ. Наспроти тоа, го добивме Музејот на револуционерната борба и жртвите од комунизмот. Веќе и во самиот наслов, во именувањето на тој музеј, е јасно изразената тенденција и ставот на актуелната партија на власт кон културното наследство од претходниот режим и во оваа смисла претставува анти-музеј, како анти-комунизам кој е акт без содржина.

Шестата теза се однесува на конвертирањето на културното наследство од претходниот систем како обид за бришење на еден дел од историјата, обид за фалсификување на историјата и на културното наследство. Бришењето на културното наследство од претходниот систем е во релација со злоупотребата на Комисијата за верификација на фактите - лустри-

рањето на клучни личности кои се активни чинители во минатиот и во актуелниот општествен систем. Тоа значи дека оправдувањето за преземање одредени постапки, секогаш оди со обид за стигматизирање и обележување на луѓето од претходниот систем. Значи давајќи им одредени квалификации, лустрирајќи ги како „луѓе коишто во претходниот систем освојувале одредени бенефиции за сметка на жртвите од тој систем“, сега мора да се посочат и да се лустрираат и на тој начин да се оправда една од постапките којашто е клучна постапка, конвертирање на културното наследство од претходниот период. Тоа е дефиниција којашто може многу лесно да се преслика од една во друга држава, буквално, секаде во земјите коишто го правеле токму овој геноцид, односно културоцид или херитоцид.

Седмата теза се однесува на конвертирањето на зградата на ЦК во седиште на Владата на РМ. Јас овде поставувам уште една теза: Што значи тоа? Ако ЦК беше симбол на минатото време, со реетаблирањето на симболот, ЦК станува новоизграденото седиште на партијата на власт ВМРО-ДПМНЕ. Значи никогаш досега не се случило, барем не во последните дваесет години откако сме во плуралистичко општество или демократски систем, партијата на власт да си изгради едно такво грандиозно седиште со средства од граѓаните. Па на тој начин, на местото на она што во минатото значеше ЦК, сега ја имаме зградата на ВМРО-ДПМНЕ.

Осмата теза се однесува на „Скопје 2014“ како параван за „конечното решение“ - уништување на наследството од претходниот систем. Би сакала овде да го искажам мојот став во однос на овој проект затоа што многу често сум пишувала и сум говорела без да ја знам димензијата на она што стои зад „Скопје 2014“. Сметам дека „СК14“ беше, исто така, дел од спиновите, дел од пропагандата, еден параван за да може да се покријат сите други активности

коишто следат. При тоа пропагандната машинерија користеше дел вистини и поголем дел полувистини во однос на тоа дека централното градско подрачје беше неуредено пред да почнат да се поставуваат објектите од „СК14“. Имаше празна површина којашто бараше дополнително уредување. Тоа за актуелната власт беше доволно за да почнат со поставување одредени објекти. Но изборот на самите објекти, начинот на којшто е тоа направено, конспиративноста на таа одлука (којашто ниту еден од нас не и ја знае димензијата, ниту нивото на коешто е донесена, бидејќи е заобиколена целата законска процедура), многу наликува на она што го употребуваат, за жал, во Германија за време на Втората светска војна, преку изразот „конечно решение“ кое се однесува на извршувањето на убиствата во конц-логорите (коишто исто така беа и работни логори). Можеби е прејака споредбата, меѓутоа во однос на културното наследство, за жал, се чини многу веродостојна.

Деветтата теза се однесува на навраќањето кон анахрони историцистички „стилски“ декорации - како антипод на чистите линии на модерната архитектура со интернационален предзнак - преку обидот за наметнување на национал-патриотска идеја за „старост“, „моќ“ и „величина“. Се со цел привлекување и манипулација со мнозинската општествена група. Намерно не користам термин „барок“ бидејќи ние немаме барок во Македонија и ниеден од овие стилови не може точно да се одреди. Ниту, пак, е целосно програмски како стил за да можеме сите елементи да ги препознаеме. Сепак има доволно историцистички елементи, доволно декорација и доволно орнаментика, за да се внесе нов наратив. Крајната цел, која секогаш за пошироките народни маси била многу популарна и привлечна, е да им се продаде слика за моќ, за старост, за величина. Во овој однос, сличноста со барокот како стил може да се изведе само во однос на диктатот, бидејќи за прв пат во историјата на уметноста овој стил настанува

според диктат и за потребите на католичката црква. Но никако не може доследно да се говори и да се споредува со она што се случува кај нас, затоа што тука не се целосни ниту диктатот, ниту програмскиот концепт. Тука говориме за нешто што е имитација и повеќе фасада отколку суштина. Но пораките што се испраќаат со овие историцистички елементи, сепак, се доволно јасни. Стиловите со историцистички предзнак поседуваат одредена привлечност која во современиот контекст пропагандно се сервира како аристократска наспроти комунистичката, пролетерска или работничка. И тука, во комуникацијата со приврзаниците на овој историцизам, многу лесно можеме да го забележиме тоа воодушевување од „она што сме го имале во минатото“.

Десеттата теза се однесува на селективниот однос кон историјата и кон културното наследство, односно на она што во херитологија се употребува сè повеќе како „хипермнезија“ на одредени историски периоди, пораки или личности од минатото и форсирање на конкретни културни слоеви во археологијата. Тоа се типичните елементи во она што значи селективен однос кон историјата и културното наследство во однос на културните слоеви во минатото.

Во единаесеттата теза, на крајот, се осврнувам на ГТЦ. Нивната идеја за ГТЦ претставува систематско уништување на културното наследство од аспект на мнемозофијата (наука за паметењето). Тоа е една нова област, во една поширока смисла сфатена како заштита на културното наследство. Област која е поврзана со паметењето, мудроста на паметењето или паметењето на мудроста. Местата на паметење, градбите на паметење, претставуваат посебен ентитет (материјален или нематеријален), и преку силината на луѓето, или делувањето на времето, стануваат симболичен елемент на споменичкото наследство на секоја заедница. Во овој контекст, за секоја држава, за секое демократско општество

би требало да биде доволен показател нешто да направи токму иницијативата на една не така мала, иако малцинска група на граѓани, која како желба ја артикулира потребата да се спаси и да се заштити ГТЦ. Затоа ќе ја парафразирам сега Даница: ние за ГТЦ говориме како за субјект, ние говориме за пораки коишто тој објект ги праќа. Објективно, тие пораки не може да ги прати формата, материјалот, архитектонскиот израз, декорацијата, целиот тој систем којшто е вграден. Но на извесен начин, она што нас ГТЦ ни го праќа е дека ние сме тие коишто сме се внеле внатре, сме се вградиле, и тие пораки ги препознаваме. Се плашам дека токму нашето заложување да го спасиме ГТЦ, токму заради тие пораки коишто ние ги препознаваме во него, може дополнително да ја мотивира актуелната гарнитура по секоја цена да го уништи, односно да го конвертира. Затоа што тие, како културен идентитет, не се вградени во трговскиот центар, други луѓе се вградени во трговскиот центар. Нашиот глас би го слушнале демократските општества коишто се отворени за прифаќање на универзални и цивилизациски вредности, на културни различности и на различни културни идентитети. Но нашата држава очигледно е затворена. Затворена е за примање различни културни идентитети. Прво, не го прифаќа идентитетот на граѓаните коишто сè уште живеат, а припаѓале и на поранешниот систем, на стариот режим. Тие создавале тогаш, а создаваат и денес. Во овој контекст, пораките ги праќа ГТЦ за нас, нив ги потсетуваат на едно друго време, ќе завршам со тоа дека не станува збор за дефетизам, туку за друг дискурс на гледање на она што културното наследство претставува. Затоа што сметам дека ние ги препознаваме пораките колку шти и актуелната гарнитура ги гледа и ги знае како такви, но за нив се едноставно неприфатливи. Значи станува збор за два концепта - отвореност и затвореност во прифаќањето на различните културни идентитети. Значи актуелната власт има пробле-

матичен однос не е само кон она што е создавано во стариот систем, туку и кон она што е создавано во подалечното минато. Ние со години веќе се бориме да го спасиме Курбиново (нема овде во салава присутен, па и пошироко, кој би ги оспорил вредностите на Курбиново), но нашите пораки не допираат до актуелната гарнитура. Во оваа смисла се плашам дека ќе можеме да го спасиме, но сметам дека е наша должност постојано да се обидуваме да го правиме тоа, постојано да туркаме, постојано да притискаме, постојано да говориме за вредностите и за потребата да ни го остават тоа што е наше, тоа што нам ни припаѓа.

Михајло Зиноски: За мене е важно, пред сè, да го искажам својот личен поглед, став и позиција во однос на она што е темата на дискусија ова пладне. Прво би се обидел себеси да си објаснам и да го споделам тоа мислење и објаснување со вас. Би се обидел да го дефинирам проблемот околу којшто ние дебатираме, различните позиции, ставови и гледишта. Ние како единки можеме да заземеме многу различни ставови. Во прилог на тоа, би се обидел, пред сè, да елаборирам за суштината на проблемот којшто во разговор со Филип се обидовме до некаде да го лоцираме, а тоа се довршени или недовршени концепти. Јас се обидов да го допрецизирам во насловот „Идни архитектонски концепти – од постоечко кон друго“. Би започнал со една позиција од која секое општество или секое општествено уредување ги оформува своите односи кон значењето. Тоа претставува еден културолошки и историски процес, а не став, меѓутоа го одразува и актуелното културно милје, во однос на она што сака тоа да биде. Тука не можеме да го заобиколиме и суштинското значење на едно авторско дело (несомнено архитектурата ја има таа специфика да се одразува со свое сложено значење), а тоа е дека иако пред сè е авторско, тоа меѓутоа е и колективно дело. Во таа насока, ние не

можеме да се издиференцираме себеси како автори на едно дело, а да не го земеме предвид фактот дека ние учиме од примери. Тука би отворил повеќе прашања за дебатирање отколку што би дал еден дециден став, за тоа колку ние, работејќи архитектура, сме автори (а да не спомнеме дека ние учиме од автори коишто биле пред нас или паралелни со нас). Тука оставам една теза којашто, вака поставена, е дискутабилна. Спомнав дека едно дело има повеќеслојности во себе, а конкретно архитектонското дело претставува концепт така што во самото себе содржи извесна двојна природа или двојно значење. Поради тоа што по вокација сум архитект јас можам да елаборирам во однос на архитектонското дело. Неговото значење е дека содржината, односно програмската содржина на архитектонскиот објект, ги означува т.н. денотативни својства, односно ја означува корелацијата помеѓу програмските и просторните елементи. Тоа е едниот аспект, додека вториот аспект е неговото семантичко значење коешто го определува вториот сегмент на делото. Тоа е означувањето, односно она што тоа дело сака да биде. Е сега, повторно ќе се вратам на почеток на воведот. Ние тука имаме еден широк простор каде што како општество, како нација, како култура, имаме право да ги поставуваме правилата. Повторно ќе кажам, не можеме да бидеме независни од доменот, од областа, од културното милје во коешто создаваме. Имаме многу примери за ова што го говорам, меѓутоа чисто за поткрепа ќе посочам на поимот „трон“ кој има во себе денотативно својство дека тоа е еден обичен стол, меѓутоа трон значи и дека на него седи кралот. Така што, тоа семантичко значење ја одредува онаа втора, односно двојна природа на еден предмет или субјект. Работите во архитектонското дело се малку посложени, меѓутоа не се имуни на контекстот. Во прилог на овој став и на она што се случува кај нас во овој период, би избрал еден пример од мноштвото примери, којшто

претставува еден начин како одредена културолошка заедница реагира во однос на создавање на едно дело. За жал немам некакви визуелни претстави, меѓутоа ќе се обидам да го објаснам делото на Џузепе Терани. Терани работи во период кога во ек е Втората светска војна, во Италија и за тогашниот владетел Мусолини. Тој е повикан да работи на проекти врзани за суштинската идеологија на движењето на Втората светска војна. Џузепе Терани крајно сериозно ја има сфатено својата обврска да ја одрази општествената и културната моќ на една нација, особено затоа што бил повикан да биде архитект на водачот Мусолини. И тука за мене е многу важна позицијата на архитектот и неговата одговорност во однос на задачата што е поставена пред него. Не сакам да дадам никакви конотации дека денес се наоѓаме во слична ситуација. Мене исклучиво ме интересира позицијата на архитектот. Терани си поставил задача во неговите дела да го одрази целокупното културно наследство на Италија, вклучително и римскиот период. Така што, Каза дел фашио и Дандеумот посебно претставуваат исклучителни архитектонски дела коишто во себе ја одразуваат целокупната историја на тогашната Италија. Архитектонскиот јазик и архитектонските елементи во делата на Џузепе Терани се сфатени со едно прочистување на мислата: дека тие треба да бидат доведени до ниво на знак, до ниво на елементарни архитектонски белези коишто ја одразуваат чистата конструктивна логика, меѓутоа како знак. Тоа е многу важно да се истакне. Идејата на Терани не била да биде модерен или да биде современ. Идејата на Терани да говори архитектура е да одрази извесна идеологија преку една, според мене, супериорна примена на аспектите и на јазикот на архитектонското дело. Мојот личен став е дека нам ни фали токму тоа во одразување на нашата особено актуелна потреба да се изразиме како нација во однос на новите архитектонски дела. За разлика од него, Џовани Муцио, негов сограѓанин

и современик, работи сосема спротивно. Муцио бил повикан да работи архитектонски дела, меѓутоа тој ги користи архитектонските елементи од старите епохи за да ја одрази тогашната потреба. Повторно ќе кажам, одлучив да ги споредам овие два примера затоа што и едниот и другиот ја постигнуваат истата цел - да ја одразат моќта и значењето на Италија како една нација и држава којашто има огромно културно и историско значење. Меѓутоа во случајов, Терани се одлучува тоа да го направи на еден симболички начин, со изборот и одлуката сосема спротивно од тие историски наративи. Тоа е едно сосема ново гледиште во однос на тоа како може една нација да се претстави преку архитектурата. Токму тоа сакав да го отворам како прашање: како ние можеме да се обидеме да го решиме овој наш проблем и како можеме да објасниме зошто нештата, конкретно случајот со ГТЦ, не се точни, не се правилни и зошто е пристапот погрешен. На она што првично го реков можам да додадам какви проблеми ќе произлезат од самиот чин на промена на изгледот на објектот на ГТЦ. Значи таму нема идеја да се добие некаква фасада, туку да се постигне некаква идеолошка желба на актуелната власт. Би се осврнал само на консеквенците коишто можат да произлезат тука, а тоа е двојното значење на архитектонското дело, затоа и со него почнав. Значи, може да радикализира проблемот и да постигнеме сосема спротивен ефект. Ако правите погрешни постапки, очекувате дека ќе добиете и погрешни резултати. Затоа сметам дека со промена на обвивката на објектот, ќе оставиме една порака дека не умееме да мислиме архитектура, не умееме да читаме архитектура, и можеме единствено да покажеме дека комплетно не ни се јасни поуките од историјата, разбирањето на структуралистичкото размислување итн. Инаку, она што е актуелно и што мене искрено ме интересира (во рамките на темите и да биде втора теза), е дека само довршениот архитектонски концепт може да генерира идни

концепти, не само според логизмот на постоечкото исто, туку од постоечкото друго. Да елаборирам што значи тоа. Секое дело може да генерира идни концепти само поради тоа што е конечно. Тоа, некако, ви доаѓа како играње на партија шах. Партијата шах мора да заврши за да има следна партија шах. И тука се отвора една нова област околу тоа што се нарекува синтакса, што се нарекува граматика, што се нарекува правило. Тука не би навлегувал бидејќи би зборувал многу поопширно. Но она што е многу важно е дека архитектурата претставува една автополитичност. Според тоа, доколку сакаме да генерираме идни концепти, мораме да одлучиме да играме една нова партија, никако да се обидуваме да интервенираме во одреден сегмент, одреден концепт, којшто е веќе конечен и завршен. Така што, уште еднаш да подвлечам, ние можеме да учиме од Градскиот трговски центар, од она што е изложено досега, во повеќе наврати, меѓутоа, доколку сакаме да постигнеме една нова проекција за сопствениот идентитет, мораме да почнеме нова партија (затоа мислам дека беше и логичен примерот со Џузепе Терани). Нова партија за да најдеме нов јазик и нова просторна синтакса, нова партија којашто ќе го постигне посакуваното, а нема да покаже пример дека сме автодеструктивни и дека не умееме да читаме од сопственото културно наследство. Благодарам.

Дејан Ивановски: За објектот почнува да се размислува некаде во 1966-1967-та година. Низ литературата која постои и е недостапна или полудостапна, барав да видам кој сè се занимавал со темата ГТЦ, за неговиот настанок и целиот процес на неговото создавање. Сакам да наведам неколку историски информации. Во 1967-ма година е објавен меѓународен архитектонски конкурс, пристигнати се 23 труда, од кои речиси сите 23 ги обединува идејата на поврзаност на зградата со самиот парк

од едната страна и со реката од другата страна. Порозноста на зградата може да се прочита во сите 23 труда. Дваесет и три интернационални тима се појавуваат на еден сериозен конкурс. Има материјал со кој би можеле да се направат уште десет вакви средби и да се анализираат самите конкурсни трудови. Тоа воопшто не треба да се занемари и постои во документација. Во литературата се наведува дека ГТЦ е исто така производ на една длабока програмска анализа на повеќе органи во тој период. Во истражувачката физибилити студија биле вклучени: Собранието на Град Скопје, Управата за урбанизам, Заводот за урбанизам, Стопанската комора и секако една голема група на експерти кои се занимаваат со тоа дали и каква треба да биде зградата на новиот Градски трговски центар. Значи не станува збор за мислење на едно стручно лице или на еден тим. Историски тоа може да се земе како супер релевантен пример за тоа како се пристапува кон еден комплексен проблем. Исто така, при самиот распис на конкурсот не биле дадени никакви строги урбанистички параметри, затоа што самата идеја им била допуштена на професионалците, а самите расписувачи сакале да дознаат дали добро ќе ја прифатат.

Сите приложиле одреден тип на решенија, повеќе или помалку со сличен однос кон постоечкиот контекст. Сметам дека е добро уште еднаш да го реинкарнираме тоа што е историски заборавено за самата зграда.

Сега ќе почнам со презентација на нашите заклучоци кои беа донесени уште на почетокот на работата на архитектонскиот конкурс во 2008 година за надградба на трет кат на ГТЦ. Претседател на Комисијата беше проф. Ѓорѓи Константиновски (икона на современата македонска архитектура за нас овде во просторијата). Ни беше предизвик една таква архитектонска личност да го оценува нашиот труд. Добивме прва награда и со таа прва награда стигнавме

до одреден број на заклучоци. Пак ќе повторам, ова не се директни рецепти како зградата треба да се развива, но во тој период, 2008 година, мислевме на некакви сценарија: што треба програмски да се промени во ГТЦ, не обликовно, туку што програмски треба да се случи за да заживее зградата. Во таа смисла направивме анализа: кои од дуќаните во ГТЦ се корисни и кои имаат најголем интерес (бидејќи, како што знаеме, интересот на самите дуќани се намалува како што расте катноста, но се намалува и интересот на инвеститорите за поседување на истите). Заклучивме дека е важно да се делува програмски и содржински, а никако да се врши директна промена на функциите внатре. Идејата беше никако да не се наруши концептот на таа внатрешна пасарела која поврзува повеќе места во градот. Во тој период имаше (и сè уште има, а ќе има и во иднина) голема администрација која преку ден мигрира во градот. Потребите на таа огромна администрација, кои допрва ќе се зголемуваат, овој Градски трговски центар треба некако да ги задоволи. Оттаму мислевме дека е добро да има програмски промени кои ќе ја задоволат таа голема администрација. Во рамките на кулите (не знам дали уште постои), имаше една градинка која ги задоволува капацитетите на одреден број на луѓе. Тоа нè доведе до размислување дека е важно да има содржини за грижа на деца, хотелско сместување, угостителски услуги, културни содржини, простори кои би делувале како бизнис центри или кои би се користеле за бизнис средби, содржини за нега на тело итн. Значи потребни се програмски содржини кои оваа група на луѓе ќе може да ги користи. Исто така заклучивме дека треба ново сценарио и нова програмска измена на кровната тераса, дека е потребен нов урбан пејзаж. Во конкурсниот труд обрнавме големо внимание на контактот на самите кули со кровната тераса, како тие индивидуално треба да се изолираат од таа голема површина која во моментот е празна и недостапна, а е огромна мегаструктура во рамките на ГТЦ. Нема да ги набројувам сите

заклучоци, со тоа што дел од нив соговорниците веќе ги кажаа, да не се задржуваме предолго. Ова е некаква поширока слика на моето мислење, па пона-таму ќе може да ја доразработиме.

ДИСКУСИЈА:

Донка Барџиева – Трајковска: ГТЦ треба да биде ставен како културно наследство од големо значење. Тоа е првата категорија. Поткатегија – не исклучително, особено, туку од големо значење. Друг е проблемот: дали со тоа што ќе го добие статусот, иако веќе го има автоматски и индивидуално, како посебен објект, дали нема статус на споменик на култура. И дали претпоставуваат заштитен режим сите други интервенции коишто би се преземале како заштита по конзерваторските основи. Во првата зона, имаат три степени на заштитени зони, што е дозволено да се работи. Мислам дека е дозволен уште еден кат.

Даница Павловска: Со измена на план. Значи, ако помине низ процедура.

Донка Барџиева-Трајковска: Тоа е така. Треба да помине низ процедура. Меѓутоа проблемот не е во тоа дали индивидуално, како објект, е ставен под заштита на закон или не. Овде не се почитува законот. Овде се работи спротивно на законот. Законот се крши. На улица „Македонија“ постоеа објекти коишто беа ставени под заштита на закон. Со постапка за ревалоризација, од страна на конзерваторскиот центар на Град Скопје, категоријата им е снижена, избришани се од листата на заштитено културно наследство. Што значи дека сите механизми се наоѓаат во власта, во Владата и во нејзините институции. И тоа пред очни се случува. За да го направат Плаошник во Охрид, бидејќи е под УНЕСКО, донесен беше закон за зашти-

та на Охрид, беше спуштена категоријата со што тој е прогласен како културно наследство од особено значење, но поткатегија – големо, а не исклучително. Универзалното значење се врзува со исклучително. Во Македонија постојат само десет објекти ревалоризирани во првата категорија, тоа што значи универзално значење. Само десет. Замислете, тука не е ни Св.Софија, не е ни Канео, не е ни Курбиново, не е ни Нерези. Не се многу. Ова се апсурди. Затоа законот и повикувањето на закон во случајов е илузорно, апсолутно не можете да се повикате. Ние три години се повикуваме на законот. Тоа не е наша работа, на Центарот за културно наследство. Велевме дека се крши законот за заштита, посочуваме конкретни одредби, но ништо од тоа. Во меѓувреме се случуваат промени на законот. Имаме десет измени, од 2004 година до сега се направени десет измени на Законот за заштита на културното наследство. Знаете што значи тоа да се направат десет измени?! Затоа јас говорев во една друга насока. Примерите на соседните држави од поранешна Југославија треба да бидат доволно поучни за да ги препознаеме злосторничките активности кон културното наследство, за да го препознаеме она што значи културоцид во современата херитологија, и да реагираме. Веќе не можеме да се повикуваме на закон кога во оваа држава не се почитува апсолутно ниеден закон. „СК2014“ не е поминат низ законска процедура, секоја вечер ни никнуваат нови објекти. Ние не го знаеме ниту обемот на тој проект. Тој само ни беше пуштен на ТВ и ние го прифатиме или не го прифатиме. Владата, пак, си обезбедува процедура и вели: ајде да видиме кое идејно решение ќе го прифатат граѓаните за промена на изгледот на Владата... Како да говориме за закон?!

Мартин Гулески: Пред да се распише конкурсот во 2008 година, каде одличните млади автори го добија тоа признание за надградбата на Трговски центар (коешто во основа беше анкета), знаете ли колку пати Живко се навраќаше и размислуваше што

да се прави со него? Прво, самиот тој како автор не учествуваше во програмската поделба. Пред 30 или 40 години, кога ГТЦ беше правен, требаше да има три стоковни куќи таму. Подоцна таквите стоковни куќи покажаа дека не сме во моќ да ги одржиме и дека треба да се пренаменат. Живко правеше проекти како може тоа да се прераспредели. Во истиот тој Трговски центар.. ве молам, не може да припишуваме тоа што е преподделено таму, дека е авторско дело! Тоа е дело на мајсторот што ќе си го повикаш: ај подели ми го ова парче и тој знае да го направи. Таму нема проект, таму нема документација. Јас сакам да ги видам тие сопственици, па макар и државата, да ми го покаже цртежот каде што е направен проект за наработка како тоа да се изведе. За овие проекти, како да се направи тој трговски центар, нема документ. Така што, за некои идни истражувачи, да не речам за некои идни Нирнбершки архитектонски автори, нема материјал за што да ги осудите. Така што, јас за такво нешто не сакам да разговарам. Тоа нема смисла. Во таа насока сакам да речам дека постои само идејниот проект, постои изведбен објект, постои конкурсен труд. Сè останато е импровизација.

Донка Барџиева-Трајковска: Повторно ќе го напоменам примерот со Хрватска. Но, колку што ми е познато, исто и во Србија е некој сличен систем. Хронологијата, односно, староста на делото, е она коешто на извесен начин ја поставува основата на вреднување. Но во Хрватска можете да сретнете заштитени објекти, како во Загреб, коишто се направени во 60-тите, 70-тите години, 80-тите години на минатиот век. Отворете го сајтот на Град Загреб и ќе ги најдете наведени сите објекти од современата архитектура и недвижно наследство, коишто се заштитени со закон, но на ниво на градот Загреб. Законската регулатива кај нас, колку и да не ни се допаѓа (мене воопшто бидејќи ја знам многу добро и не е функционална), не го дозволува тоа, уште повеќе што во последната законска регулатива ние немаме наследство од локално

значење. Да постоеше такво нешто, ние ќе можевме да интервенираме за Градскиот трговски центар преку институција којашто се грижи за објектите што се на ниво на градот Скопје. Сè е строго централизирано. Апсурден е фактот дека иако постои конзерваторски центар на градот Скопје, ние немаме објект од значење за градот. Тие се вреднуваат по една друга категорија затоа што не ја децентрализирале заштитата. И тоа се сериозни проблеми. Проучувањето, пак, мислам дека никој не ни го брани. Иницијативата, исто така, е нешто што нè обврзува сите. Воопшто не сум согласна дека за Градскиот трговски центар треба да се борат само архитектите. Напротив! Уште повеќе оние, според мене, другите, да речеме историчарите на уметност, како мене. Праксата покажува дека оние кои создаваат дело, дека тешко можат самите да си го вреднуваат. Не може сам да излезе од себе и да си обезбеди дистанца, па да си го вреднува делото. Тоа го прават, сепак, други професии коишто го вршат вреднувањето. Постојат и историчари на архитектура, но тоа е веќе една, исто така, од дисциплините на архитектурата. Не би правела таква селекција да одредувам кои луѓе треба да се грижат, кои професии треба да застанат и да го одбранат ГТЦ. Граѓанската иницијатива ми се чини е најпогодното средство. Најмоќно. Само, работата е како да ги анимираме граѓаните, како да допрат до оние вредности за кои тука се говореше, како да им го кажеме тоа на нивен јазик и да им обезбедиме некаква гаранција дека ние како граѓански сектор ќе им помогнеме да се заштити и да го чуваме тоа што е вредно. Сепак мислам дека тоа е работа и на личен и индивидуален напор. Во држави каде што имате личности, каде една институција ја прават личности, темелот, базата се силни граѓани, образовани, самосвесни, граѓани кои се спремни да се жртвуваат и да жртвуваат од своето за она што значи општо добро. Тоа и е смислата на заштитата на културното наследство.

ТРЕТА СЕСИЈА ТЕЗИ

Мишко Ралев: Моето читање би го започнал со една мала приказна која ја прочитав пред некое време. Приказната кажува дека кога Филис Ламберт, ќерка на газдата на компанијата „Сиграм“, била повикана од нејзиниот татко да даде совет, односно да избере со каков мермер ќе ја градат зградата Сиграм, мермерната палата во Њујорк, на писмото од татко ѝ таа одговорила: „Најдраг татко, не, не, не и не.“ Сугерирајќи му со следните зборови: „Ти мораш да подигнеш зграда која ќе го изразува најдоброто од општеството во кое живееш.“ Добриот татко ѝ удоволува на размазената ќерка и точно пред 60 години, во една зимска ноќ во 1954 година, во мал апартман на Менхетен во Њујорк, се сретнале Филип Џонсон, Мис ван дер Рое и Филис Ламберт. Другото е легенда. Зградата Сиграм и ден денес е пример за новите облакодери во светот, не само во Њујорк. Зградата Сиграм не е променета, иако не е ниту највисокиот ниту најголемиот, ниту најскапиот облакодер во светот. Но, да се вратиме на нашето читање.

Ќе ви прочитам едно мое излагање од пред повеќе од една декада, и јас ќе се потсетам како сум го читал објектот на Градскиот трговски центар за потребите на мојата тогаш магистерска теза. Архитектонскиот концепт/функционалното решение на Градскиот трговски центар, оформен како резултат на доследно зонирање на функциите, се базира врз оформување на шест основни просторно-функционални целини, со целосна насоченост и подреденост на комуникациските текови на стоката, персоналот и посетителите/потрошувачите, без сечење на различните текови. Прометот на овие движења се одвива по сложен и разработен систем на хоризонтални и вертикални комуникациски површини и средства, при што движењето е јасно насочено и ефикасно, а со тоа и безбедно во секој поглед.

Особено е значајна поставеноста на главните вертикални комуникации во средина на најпрометните хоризонтални комуникациски површини. Трите зони, со своите прометни текови и линии, се сечат во точките на влезовите и излезите на продажната зона. На тој начин, во продажната зона се среќаваат и здружуваат сите елементи на другите зони и заедно формираат една функционално-технолошка целина, способна за вршење на разновидни дејности и активности. Системот на нагласената поделба на пешачкиот промет е во сообразност и со условите кои ги обезбедува локацијата на комплексот во однос на постојните и планираните пешачки патеки во централното градско подрачје. Овозможен е целосен непречен пешачки промет со кој се врши успешна просторна интеграција на содржините на непосредното опкружување.

И покрај големите димензии, објектот на Градскиот трговски центар - заради својата едноставност на формата, јасната насоченост на прометот (кој преку перцептивно-психолошките механизми на човекот е лесно читлива) - овозможува просторна сигурност, која е основен потребен квалитет на ваквиот тип на објекти. Категоријата „пристапност“, денес сè повеќе се наметнува како нужна карактеристика на општествените објекти во насока на можноста за задоволување на потребите на што поголем број луѓе независно од нивните психо-физички можности за движење и нивната ориентација. Градскиот трговски центар е пристапен од повеќе аспекти: концептот на движење, како и примената на широк спектар комуникациски средства и површини - опфатени во рационален и ефикасен систем на движење по зони -, овозможува лесен физички пристап до сите простори по хоризонтала и вертикала. Исто така, ГТЦ е квалитетен и по однос на ориентација. Проценката за пристапност не само што вклучува детално испитување на условите за движење и користење на просторот, туку и постоење услови за

просторна ориентација. Еден од основните квалитети кои треба да се обезбедат за одреден простор да биде достапен, е можноста за добра ориентација на посетителите. Ориентацијата инволвира комплексна меѓуигра помеѓу индивидуалната способност за перцепција, разбирање и акција, и постојната енвиromентална информација изразена преку архитектонски форми и додатни информации. Основната карактеристика, која што можеме да ја откриеме врз база на архитектонскиот концепт на овој објект, е неговата линеарност и нагласената хоризонтала во распоредот на масите. Корисникот при движењето ја осознава оваа линеарност, што условува лесна проекција на секвентни мапи. Линеарната структура на просторот дефинира постоење и на паралелни линеарни простори, различни по своите функционални и просторни значења: главен средишен простор со концентрација на функции и содржини, како и јужно и северно поставени паралелни споредни простори, спакувани во специфична архитектонска форма. Врските помеѓу главниот средишен и споредните странични простори се нормални и густи.

Просторно дефинирање со вертикални комуникации поставени во нивните пресеци. Ваквата општа карактеристика на просторот дава можност за креирање не само на секвентните, туку и на просторните мапи кои се услов за просторна ориентација кај човекот. Просторната конфигурација се карактеризира со забележителна архитектонска појавност. Организационите принципи на физичкиот распоред, односно идентитетот на објектот е изразен преку неговите волумени и форми, а ориентацијата е олеснета затоа што надворешната просторна појава се рефлектира во внатрешните организации. Постоењето на хиерархија по симетрија (ортогоналните правци, не само кај поедините катови, туку и во целосната тридимензионална појавност) овозможува корисниците полесно да ја разберат геометријата на архитектонската структура, со што полесно се насетува

врската помеѓу различните зони и функции. Она што го откриваме се елементите, кои според Кевин Линч ги структурираат урбаните ментални слики. Постојат граници, патеки, премини, белези и функционално зонирање на просторот.

Потоа ќе прејдам, можеби, на заклучокот.. односно не на заклучокот, туку една од тезите е комуникациите како елемент на архитектонската композиција и архитектонското обликување.

Да се зборува во кратки црти за архитектонската композиција на Градскиот трговски центар е невозможно и неблагодарно. Архитектонските вредности на комплексот на трговскиот центар покажаа и докажаа низ неговото функционирање за овие 40 години, дека сигурно ги ставаме во редот на делата од универзално значење на нашето културно и градителско наследство. Одредени објекти се одликуваат со богатство и со друг статус на значењата. Поради тоа на луѓето, кои во нив живеат, ги користат, ги поседуваат или само набљудуваат, им пружаат далеку повеќе уживање отколку некои други објекти. Секоја генерација одново ги открива тие градби и на нов начин ги доживува. Ние, пак, секогаш одново им се враќаме, но не заради некое единствено и посебно значење кое објектот можеби го носи во себе, туку повеќе заради возбудливиот продлабочен начин на кој разновидните значења меѓусебно се поврзуваат и се склопуваат во една моќна слика на хармонична целина. За тој квалитет јас усвоив термин „мултивалентност“, затоа што со него се истакнува постоењето на бројни нивоа на значење и сложени вредности. Уште поконкретно, мултивалентноста се состои од четири посебни квалитети: имагинативна креација, или поврзување на делови на една целина на еден нов начин; количината на така трансформирани делови; врска помеѓу деловите кои се основата на таквата креација и која овозможува деловите заемно да се модифицираат (ќе напише Чарлс Џенкс во својата книга „Модерните движења во архитекту-

рата”, опишувајќи го поимот мултивалентност како тој го разбира, преведен на полето на вреднувањето на архитектурата). Ваквата карактеристика на мултивалентност на просторниот склоп, слободно можеме да ја припишеме и на објектот на Градскиот трговски центар чии идејни почетоци датираат од втората половина од 60-тите години од минатиот век, кога светските трендови во современата архитектура наоѓаат допирни точки и во професионалната пракса на нашите простори. Затоа што, како што вели Зигфрид Гидион, тенденциите на развојот на архитектурата во светот околу 1960-тата воделе кон засилување на нејзините пластични тенденции. Концепцијата на просторот е заедничка и таа одговара, како на средената структура на овој период, така и на неговиот духовен став. Она што е сеопфатно во денешната архитектура не е поединечниот облик кој може да се оддели, туку гледањето на предметите во просторот, просторен концепт. Ова важи за сите креативни епохи за нашето време. Просторно-временскиот концепт - начинот на кој волумени-те се ставаат во просторот и во какви меѓусебни односи влегуваат, начин како внатрешниот простор се одредува од надворешниот, или како се перфорира за да би се овозможило меѓусебно подигнување. Зигфрид ќе запише дека сè се тоа заеднички својства кои лежат во основата на денешната архитектура. Ова е, можеби, светлото под којшто треба да се набљудува објектот на Градскиот трговски центар, зашто пластичноста е можеби доминантна карактеристика на архитектонско постоење како композиција. Правејќи паралела помеѓу светските трендови, како идејно исходиште на архитектонско-обликовниот концепт на ГТЦ, ги допираме и откриваме веќе класичните пет точки на Корбизје: столб - слободен столб во просторот, функционална независност на скелетот и сидот, слободна основа, слободна фасада и кровна тераса. Објектот на ГТЦ како и вила Савоја на Корбизје ги втемелуваат овие пет точки

како композициски концепт во својата архитектонска структура, при што објектот е кубус подигнат на столбови и не претставува компактна маса. Истиот е перфориран со продори дефинирајќи ги шесте функционални зони, дозволувајќи упад на сончева светлина во внатрешноста од објектот (а не само на фасадните површини) и креирајќи висти од внатре како начин на поврзување на ентериерот со ширината на пејзажот (посебно потенциран на јужната страна). Поврзаноста на внатрешноста со надворешноста не е само естетска категорија туку и потребен квалитет на просторот од аспект на просторна ориентација на корисниците. Објектот на ГТЦ - како и легендарната вила - немаат единствена фасада, ниту преден, ниту заден изглед, и истиот е отворен на сите страни. Карикираната шема на архитектонската структура е куќата Домино + Отис. Ваквата карактеристика на просторот на трговскиот центар донесува нов квалитет - максимална флексибилност на просторот. Со неа објектот може да одговори на промените кои веќе се случуваат на ниво на општествените прилики и кои условуваат содржински промени во главните функционални зони. И така натаму, и така натаму. Еден од заклучоците, односно, не заклучок, туку првата теза, првиот наслов, јас го нареков „Тродимензионален матрикс, односно ГТЦ – тродимензионален матрикс на македонската архитектура“, затоа што тој е многу повеќе постмодерен објект, отколку модерен. Прво и единствено затоа што во ГТЦ не се раскинува со историјата и со традицијата, туку историјата и традицијата се наполно втемелени во концептот. Тука можеме да ги читаме и Џенкс, и Корбизје, и Кевин Линч, можеме да ја читаме Старата скопска чаршија, црквите на Андреа Дамјанов, куќата на Робевци, сè заедно - можеби не толку видливо, но во една комплексност на идеи и на влијанија. Помалку или повеќе видливи. Благодарам.

Горан Јанев: Прво ќе ги прочитам, па ќе ги образложам тезите. Ќе понудам едно читање на ГТЦ

коешто се разликува од останатите, кои се гледишта на архитекти. Моето ќе биде од една антрополошко – социолошка перспектива. Главниот метод на антропологијата е етнографијата. Буквално кога ќе го преведете овој збор, тој е составен од етнос-графос, или тоа што народот го запишува. Антропологот е тој што би требало само да го запише тој запис кој му се отвора пред него кога набљудува појави. За ГТЦ немам правено типични интервјуа или длабински интервјуа, но јас живеам во Скопје и, како домороден антрополог, ќе си дозволам да ги помешам сопствените впечатоци и впечатоците за она како мислам дека ГТЦ се користи, како граѓаните на Скопје го читаат и какво значење може да има.

Првата теза. ГТЦ е отворен јавен простор, во него нема влез и излез, поточно низ него човекот се движи слободно, по свој избор. Дури и просторот меѓу спратовите и страните на ГТЦ нема ѕидови. Однатре, стаклените ѕидови кои формираат коридори низ ГТЦ се покана за лична интерпретација, за можните патеки на движење, и често пати, движејќи се низ ГТЦ, постои нова патека бидејќи сте скршнале овде, а не онде. Секогаш е повторно и повторно нов во секоја своја нова патека и кратенка низ него. Пак ќе повториам, основа на која се базираат моите тези е некаков си вид на просторна анализа. Се разбира вие би правеле други просторни анализи, секој различно ја разбира просторната анализа. Мојата се патеките на движење на луѓето и места на точки на фреквенција, задржување итн.

Втората теза. ГТЦ, од надворешноста на изградениот простор, непосредно комуницира со сопствената околина и ја вовлекува во себеси или се прелева во неа, овозможувајќи природен проток за луѓето. Значи таа флуидност, непостоењето на јасни граници, го прават просторот отворен, и иако тој има јасно одредена намена, сепак тоа е отворен градски простор.

Моја трета теза е дека ГТЦ е осовременета реплика на Старата скопска чаршија. Идеално е тоа што тука сме со луѓе во чијашто струка тоа е основно знаење и наоѓаме допирна точка. Затоа што мислам дека со тоа ГТЦ инсистира на континуитет со веќе создадените градски навикни на Скопјани. Мислам дека до крај не е искористена оваа можност, бидејќи комерцијалните содржини коишто биле внатре, со долги фасади и долги ѕидови, не овозможувале толку социјализација. Но сепак, таа разиграност и тоа отворане го овозможува истиот ефект на изненадување што се крие зад следното ќоше, итн.

Четврта теза. ГТЦ е комерцијален јавен простор, но никогаш не наклонувал кон присвојување и со тоа отуѓување на просторот кој го узурпира (поради сите овие претходно наведени карактеристики и таа негова флуидност). Отуѓувањето, сепак, се наметнува од мастодонтските социјалистички големи продавници, коишто го превенираат можното застапување, бидејќи би застанале на сред проток. Но подоцна во капитализмот, нерегулираната комерцијализација доведува до парцелизација на местата за социјализирање и ни се случува едно узурпирање на овој простор - приватизирање со присвојување и со физички препреки од цветни жардињери, или дури и издигнати платформи покриени со најлон.

Петта теза. ГТЦ е отворен јавен простор и е подложен на промени и трансформации кои произлегуваат и од менувањето на економскиот модел и од пошироките општествени промени. На микро ниво, во рамки на овие големи економски и општествени промени, структурата на продавниците и нивната содржина, а со тоа и привлечноста за посетителите, претрпеа крупни измени, некогаш со подобри, некогаш со полоши ефекти. Хаотичното пренаменување на објектите, па и нивното парцелизирање, се водени само од некаква пазарна логика, базирана на само еден параметар - наплата на кирија, но без никакви

насоки или идеи за разновидност или разиграност на можната понуда. На макро ниво, земајќи го ГТЦ во неговата целост, тој целосно ја отсликува не-транспарентната трансформација на општествената сопственост во некакво акционерско друштво кое е приватно и кое сега управува со ГТЦ. Очигледно е дека тоа е погрешен потег бидејќи оваа управа, исто така, нема никаков слух, ниту за сознанија, ниту, пак, има идеја што ГТЦ претставува - освен простор за изнајмување.

Шестата теза. ГТЦ обезбедува континуитет со пред и пост социјалистичкиот економски модел, инкорпорирајќи го приватниот капитал уште од своите почетоци, среде екот на социјалистичката изградба. Благодарение на југословенскиот модел на социјализам, особено до 70-тите години на минатиот век, приватната сопственост беше дозволена, (но, пак тука ќе се примени идеолошкото влијание на маргините на трговскиот центар). Токму концептуалното решение, кое се базирало на традиционалниот модел на Скопската чаршија, и порозноста на границиите на објектот, овозможуваат ГТЦ навистина да заживее токму преку приватните дуќани. Да потсетам само, најпрепознатлива е пред сè златарската улица, потоа еден од првите домашни брендови за цинс „Клуб 77“, па берберот „Раде“ или слаткарниците „Крин“ и „Шехерезада“, ресторанот „Париз-Рим“ и неколкуте бутици за свадбени фустани. Целото тоа присуство на мали приватни иницијативи, може вака делува банално, но тие го оплеменија, ја збогатија понудата и одговорија на потребите на скопјани во тој момент. Така што го забрзаа спориот гломазен социјалистички модел на конзумеризам кон западниот модел.

Седма теза. ГТЦ не е млад, речиси половина век е со нас и има веќе наслоено многу сеќавања и симболички товар. Тој како објект не е од вчера. По некоја моја пресметка, односно проценка, тој има доживе-

ано повеќе животен век отколку „носталгичните“ Офицерски и стариот театар, чиј што животен век не ни поминал ни 30 години. ГТЦ е подолго присутен во животот на скопјани, и тоа на скопјани кои сега растат и растеле со него. ГТЦ е дел од животот и од реално Скопје, не е дел од некаква насадена и произведена меморија за некакво старо Скопје. И ГТЦ е стар ако го земеме така.

Осма теза. ГТЦ е новото Скопје. Го осовремени Скопје и го приближи кон Западот повеќе од било кој друг објект, па макар и по најлошиот пример на забрзан и адиктивен конзумеризам. Транспарентите стаклени сидови на бескрајните дуќани, елегантните рамни површини во сите просторни димензии, го избистрија умот на скопјани по земјотресната траума, прашина и неред. Конзумеризмот во 1970-тите овозможи и самореализација и зголемена самопочит по трауматичните сеќавања на сиромашно, воено и стихийно време.

Девета теза. ГТЦ се распостира нашироко и со отвореноста и дава живот на непосредната околина. Околу ГТЦ растеше скопската младеж. Собирите пред „Ванила“, кај „Коцката“ или на скалите на Кеј, буткањето во „Огниште“ или „Мусандра“, ги дефинираа шминкерите, панкерите и хипиците, а сите овие му ја обликуваа душата на пост-земјотресно Скопје.

Десетта теза. Кога ГТЦ е нападнат, тој е способен да се одбрани. ГТЦ генерираше невидена мобилизација во одбрана на она што се руши и што се покрива со проектот „Скопје 2014“. Единствено тој успеа да собере жив штит да го гушне и одбрани. Не го сакам ГТЦ по многу основи, но засекогаш ќе му останам благодарен што ја врати надежта во постоењето на градското во Скопје.

Последната теза, сакав да ја оставам онака.. „Љубав је...“, како оние мастиките. ГТЦ е она што ние ќе направиме да биде. Е сега, прашање е кои сме ние. Монструозниот проект, кој сега го пресоблекува ГТЦ,

го изроди неоспособеноста на мноштвото да го прочита Скопје, мноштвото кое израсна по земјотресот, оние кои јас би ги нарекол здодевните носталгичари по старо Скопје и оние новодојдените без трошка почит, нивниот анимозитет кој се појавува помеѓу овие две групи. Не дозволија Скопје да стане град на иднината поради својата неписменост да го читаат градот, туку го влечкаат наназад и наназад. И ќе завршам само со тоа дека кога растевме ние бевме среќни (барем зборам само за мојата генерација) само што можевме да се симнеме до драгсторот, да си купиме пијачка и да отидеме на журка.

Даница Павловска: Првото нешто што нè мотивираше сите да се собереме на тој фронт (иницијативата „Го сакам ГТЦ“) е да почувствувавме припадност кон градот, или, како што реков, не спои нешто што зрачи од него. Но воведи не се потребни. Сè ова што го зборувавме навистина не држи заедно да делуваме и да не застануваме, иако сме од различни професии, некои се уметници, некои архитекти, археолози, урбанисти, планери... Мислам дека улогата што ја имаме е многу важна, во смисла на тоа - што да сториме, што ќе направиме, како прв и како втор чекор. Но, вечерва, не би ги дискутирала тие внатрешни мотиви во кои има доста емоција, туку би зборувала за нешто попрагматично.

Она што навистина изненадува е дека 1500 луѓе дојдоа на првиот (да го наречам така) потег во однос на одбрана на објектот, наместо оние лоши сценарија коишто ги очекувавме. Тоа освен што нè одушеви, ни создаде и обврска. Едноставно со следните активности, и со нашата изострена перцепција по однос на вредностите на ГТЦ, сакавме да укажеме и да го усмериме обичниот граѓанин, народот, да ги препознае тие вредности и да се збогати фронтот, конфронтирањето да биде поизострено кон оние коишто одлучуваат, затоа што, навистина, овој период

многу лесно можеше да доведе до дефетизам, до повлекување и безнадежност.

Денес, сакав да зборувам за ГТЦ како културно наследство, но веќе споменавме за статусот на објектот, на кое ниво е и што е. Она што се случува е една работа, надвор од разумот, и не е единствена во овој деликатен правен систем, којшто во последниве година или две се распаѓа. Ова што го кажувам за објектот е во негова корист и е наменето за популаризација и ширење на намерата да се одбрани објектот. Но ако треба да кажам некаков стручен аспект, тогаш би се задржала на урбанизмот, односно на спојот на културни вредности, со сè она како ова перфектно решение функционира. Мојот прв раководител, шеф, беше еден од ко-авторите на ГТЦ и на одреден начин бев сведок на ширење на неговата автентичност. Инаку, она покривање што го споменавме, или затворање, е дефинитивно нешто што никогаш не беше одобрено. Тоа сега, во моментот, на одреден начин, ја успорува постапката околу усвојувањето на ДУП-от. Мислам, има толку многу аспурди кои се вградија во живеењето на овој простор.

Она што е произлезено од моето работно искуство се принципите на одржливост и глобално осврнување на енергетска ефикасност. Сметам дека на објектот треба да се интервенира во таа смисла затоа што тоа ќе му обезбеди штедливо функционирање, што е многу важно кога се работи за сите тие формули според кои функционираат комерцијалните простори. Сепак, само стручно мислење и едно ниво на професионалци од различни профили можат и смеат да одлучуваат за овој објект. Другото никако не ни оди во прилог.

Бидејќи првенствено зборувам од името на граѓанската иницијатива, сакам да им предочам на граѓаните дека е многу важна нивната моќ јавно да го искажат своето мислење за ГТЦ. Значи кога ќе ги

препознаат вредностите (а и не мора да ги препознаат, туку може да се водат и по чувство и по инстинкт) и го дигнат својот глас - при тоа почнуваме полека-полека да ја негуваме и таа култура на протести - тогаш најверојатно ќе дојдеме до една фина и поподготвена атмосфера за демократски инструменти како што е референдум. Овој период може да се смета за предкампања за референдумот којшто, во одредена мера, ни е ветен од избраниот градоначалник на општина Центар и којшто се надевам нема да биде растеретен од своите надлежности бидејќи и тие можат да му бидат одземени, според законот за локална самоуправа. Значи периодот што ни претстои е краток, но ако биде ефикасен, може да вроди со плод.

Она што јас го гледам како резултат до сега е дека во говорите на политичарите постојано лебди - „иако архитектите имаат против...“ Добро е и што на одреден начин ова што го правиме допира до центрите на моќ.

Мислев да завршам со тоа дека оваа битка може нема да има убав крај, но оваа битка вреди да се води. Мене ми е драго што сме сите тука и што нè има. Би сакала да додадам дека ние, како иницијатива, сме во изготвување на видео кампања за настан којшто ќе се одржи на 28 декември и којшто е независно подготвуван по пролонгирањето од отпочнувањето на интервенцијата. Ставот, мислењето и сè она што нè определуваше, е исто. Едноставно сакаме во овој период нешто да се направи и еве ќе се сведе на ова што ви го кажувам. Станува збор за подготовка на настан којшто ќе биде истовремено и протест и новогодишен собир, дружење и порака дека сè уште сме тука и дека ете, тоа е еден фронт. Може нема да го стоплиме многу ГТЦ, како што сакавме да го стоплиме, но ваквите убави гестови кои ги правиме, го гушкаме и го топлиме, мислам дека ќе одекнат и ќе има некаков фидбек. Во овој момент, оптимистички е тоа

што општина Центар сериозно стои зад одлуката за одржување на референдум и со нив се разговара за референдум на територијата на општина Центар. Иако ние цело време кажуваме дека ГТЦ е нешто повеќе и дека како вредност не се однесува само на една така мала територија, тоа е репрезентативен простор на државата. Но она што е неопходно за таков обврзателен референдум е програмски да се предвиди и буџетски да се покрие. Ова уште не е донесено и затоа јас не можам во овој момент да кажам дали ќе се случи или не. Како што имаме демократичен простор во трговски, што би рекол Гоце, така имаме и демократичен процес за одобрување, прозаично одобрување на пари со коишто ќе се спроведе референдум и којшто на одреден начин ќе го заштити.

ДИСКУСИЈА:

Мишко Ралев: Во една прилика бев поканет да одржам предавање од областа на архитектурата. Тоа беше на интернационално ниво и присуствуваа врвна плејада на архитекти, предводена од Такахару Тезука. Решив да зборувам за актуелните состојби во македонската архитектура, а што е поактуелно од Градски трговски центар?! На предавањето на студентите од Јапонија, Австрија, Хрватска, Словенија и Италија, им раскажав што и како се случувало за да се појави Градски трговски центар и што се случува сега. Така се пробуди големо интересирање во таа интернационална јавност и тие сфатија дека и Македонија има бренд по којшто би се препознала.

Оваа случка ме враќа на едно размислување, дека квалитетите коишто се веќе докажани, она по што нè препознава светот, сега во 21-от век, во областа на архитектурата, е пост-земјотресно Скопје. Не е ниту Охрид, ниту Курбиново, да не се лажеме. Пост-земјотресно Скопје е најпознат бренд на Маке-

донија, затоа што пост-земјотресно Скопје зборува за метаболизмот на Јапонија, зборува за интернационализмот во архитектурата, а ние тоа го уништуваме. Си го уништуваме својот бренд (изразено со јазикот на маркетингот или современата економија). Толку.

Даниел Серафимовски: Еден мој студент во Лондон сакаше да се бори за ваков сличен случај, за зграда во едно преградие на Лондон. Тој живее таму, се чувствува приврзан за таа зграда и од таа антрополошко-социолошка гледна точка. Јас бев свесен дека е така и за сите други луѓе коишто живеат во тој дел. Намера била таа зграда да се руши, да се доградува и да менува на овој „класичен начин“, па неговиот магистерски проект беше тоа што се реши: дека ќе изнајми простор во тој комерцијален центар и дека оттаму ќе работи, таму ќе прави интервјуа со луѓе, таму ќе прави изложби, таму ќе прави архив, па преку тој некој активистички став, постојано активен и секојдневно присутен, ќе го прошири гласот за вредностите на тоа место. Она што мене ме интересираше е специфичниот пристап на овој човек, сосема предаден на една идеја на која и се посвети вистински цела година. И после магистерската остана да работи таму. Иако, да бидам искрен, не знам што се случи со тоа.. дали имаше некој резултат. Сакав да ја споменам идејата и не знам... можеби ќе им биде асоцијација на архитектите во Македонија, или на вас кои ги координирате овие протести, дека треба да бидеме присутни во зградата. Има многу празни простории, се издаваат, можеби треба таму да бидеме секојдневно и однатре да се биде активен.

Доминика Бошкова: Кога постои знаење и оценка дека нештата во градот се вредност, тогаш треба да се поддржи акцијата. Разликите во моделот се, да речеме - да можеш да поминеш низ некој простор/шопинг мол и да можеш да поминеш со куче, а при тоа никој да не те врати, да поминеш со ролшуи. Тоа се разликите. И сега, кога граѓаните сами ќе се

освестат дека е тоа добро, и не само добро, туку и корисно, дека го наследиле од некого и дека вреди, тие тогаш ќе си го чуваат. Како што сите ние дома си чуваме некои нешта затоа што ни ги оставиле во наследство. Особено ако знаеме дека тоа е вредна бунда, или некаков накит, особено тогаш нема да се откажеме.

Горан Јанев: Освестувањето е клучен момент. Освестувањето ниту ќе падне од небо, ниту ќе никне од земја. Освестувањето ќе дојде кога ќе има жива, реална сфера, нешто налик на ова - коешто може нема да биде така ефемерно ако нешто и се запише, ако нешто се известува во медиуми, ако му се даде значење и се валоризира. Значи и ние како јавна сфера потфрливме и дозволивме да прават што сакаат во јавниот простор од причина што нема свест, нема освестување, нема писменост. Како што немавме писменост и свест што значи преод во капитализам, што значи губењето на општествената сопственост и претворањето во приватна, така не знаевме што се случува со градот со масовното узурпирање, максимално безобразно, апсурдно узурпирање на јавниот простор. Не само „СК2014“, државата си го прифати земјиштето како свое. Сега тоа не е општествена сопственост, туку наеднаш стана државна сопственост. СИЗ-от го претворија во акционерско друштво и каде е нашиот удел тука? Каде е јавноста тука да се побуни пред една година, не сега? Што се случува со тоа околу нас? Не, туку со главата, да не кажам, во задниот дел на телото, секој да почека уште малце ако може да земе едно залче сега во таа урамниловка и заврши муабетот. Немаше ниво на свест над било каков идиотски егоистички интерес, по однос на секое прашање! И сето тоа сега се рефлектира на сите овие можни начини.

Мартин Гулески: Тоа е чиста физика: треба критична маса за експлозија. Дотогаш, со главата таму кајшто рече Горан.

Донка Барџиева-Трајковска: Би сакала да кажам нешто во врска со денешната трибина. Прво, да му се заблагодарам на Филип што нè собра сите. Меѓутоа дозволете ми да искажам едно мало жалење за селективниот однос кон она што значи препознавање во одреден културен идентитет. Не само затоа што излегува дека се делиме по бранши, и кој каде се препознава тоа го активира и го афирмира како вредно, а другото го турка малку настрана. Жал ми е што професорот Ралев не е тука, меѓутоа неговата дискусија ме испровоцира за да го кажам ова. Дел од оваа дискусија се луѓе коишто се препознаваме во културното наследство од пост-земјотресно Скопје бидејќи припаѓаме на таа генерација, иако има и повозрасни коишто се и пред тоа. Меѓутоа за да се препознаеме во постземјотресно Скопје, мораме да се препознаеме во она што е пред земјотресот. Она што е и во XVII, XVIII и XIX век, меѓу другото и она што е Охрид, она што е Курбиново она што е цела наша староградска архитектура низ која постојано проаѓаме, а ниеден од нас не се запрашал за неа. Говориме за аспектот на влијание на Старата скопска чаршија во концептот на Градскиот трговски центар, а никој од нас не одржал трибина за старите чаршии во Македонија? Се препознаваме ли во тие вредности? Како ќе ги вградиме? Значи целта на смислата на културното наследство е да се препознаеме и нашата егзистенција да ја препознаеме во самите вредности на наследството денес, но како можност и да ја пренесеме во иднина. Ако кажеме дека Македонија не е препознатлива по Охрид и по Курбиново, туку по постземјотресно Скопје, ќе ви кажам и друго: да не беа Охрид и Курбиново, немаше да биде ни постземјотресно Скопје. Она што нам ни недостасува, како граѓани, како народ, е чувството на припаѓање. Значи, со што ние се идентификуваме како народ, а не со што ние се идентификуваме како групи. За жал, во Македонија така делуваме. Се идентификуваме со одреден идентитет како групи, но не сме сплотени

околу една заедничка идеја. Културно наследство не е само еден сегмент, тоа се многу работи. Затоа не ги разбравме сериозно преименувањата на улиците во Скопје, нешто што директно ми задираат во моето паметење и во мојот идентитет. Директно! Тоа се топоними и треба да реагираме како што и треба да преговараме за да го спасиме името на државата, но во меѓувреме изгубивме други имиња. Значи, апелирам на тоа да се гледа на културното наследство во неговиот континуитет, а не да се сепарираме и да се препознаваме во групи. Тоа е уништувачки. Она што сега ни се случува е тоа што актуелната влада се препознава селективно и само во еден дел од културното наследство. Што правиме ние? Јас ја поздравувам и почитувам иницијативата за спас на ГТЦ и ангажманот на Даница, но се плашам дека ако јас направам иницијатива за спас на Курбиново, дека ако отидеме до Курбиново и го гушваме, се плашам да не пропадне, затоа што тоа нема да успее.

Филип Јовановски: ГТЦ го гледам како еден специфичен случај кој, заради носталгија и еден ред други причини, успеа да активира и мобилизира граѓани. Имавме доста критики поради концентрираноста на ГТЦ, кои генерално се однесуваа на тоа дека не се направи нешто позначајно за зградата на Влада, или за други случаи (иако мислам дека се направи доста бидејќи и самиот сум дел од повеќе иницијативи). Но тоа е тема за поширока анализа и дискусија. Она што сметам дека е важно е дека: ако ГТЦ мобилизира граѓани, ако се дигне тоа ниво на активност, понатаму за Курбиново ќе се створи атмосфера и сл. Така што, јас лично ГТЦ го гледам како една иницијална каписла да мобилизира граѓани, архитекти, историчари на уметност итн. Не би споредувал, мислам дека постојат многу објекти кои се исклучително важни, ама далеку од тоа да го гушкаме Курбиново, тоа мислам дека е научна фантастика.

Горан Јанев: Каде сме да го заштитиме Плаошник, да не го прават тој фалсификат што го направиле? Каде сме да го штитиме Скопје од таа одвратна крстовска полуција, што ја истурија горе? Значи ние го дозволивме тоа. Ни свети крстот секоја вечер. Дозволивме.. Зборувам, јавноста. И јас себеси се ставам во јавност.

Александар Јовановски: Мислам дека борбата треба да биде на стручно ниво, а на тоа треба да му се даде уште поголем ПР, бидејќи она што го објави Министерството за транспорт и врски - дека ќе има консултативно тело коешто ќе одлучи кој приватен инвеститор ќе го изведе барокизирањето на ГТЦ - е надвор од умот. Наместо да се направи консултативно тело за трајност на објектот, за да се испита што сè треба да се направи за да се заштити ова културно наследство. Моето прашање е во контекст на референдумот, кој го спомнавте како еден од чекорите. Па дали се размислува за некои други начини, некои други форми за негова заштита? Гушкањето беше една акција којашто ги привлече студентите, но јас мислам дека треба и поголема ангажираност од фелата. Студентите кај нас реално немаат култура на протести. Мислам дека треба да се наоѓаат повеќе начини и континуирано да се делува, макар и да се организираат дебати на стручни теми и да се повикуваат медиуми. Да, сите медиуми се поддржувачи на власта, меѓутоа можеби „Телма“ ќе дојде и ќе направиме интервју. Пред две години, кога беше дебатата за Владата, тогаш имаше некои интервјуа на дел од професорите. Сепак, треба да се почне, треба да се реагира. И во случај да нема доволно телевизиски медиуми, да се реагира и преку интернет.

Маја Васева: Имам едно прашање во врска со вашите апели за мобилизација за протестите и за поголема масовност. ГТЦ, на пример, собра најмногу луѓе од досегашните протести против оваа узур-

пација на центарот: што ако на 28 декември, па и на следните протести, се собере исто толкава масовност? Сосема е возможно да се собере, ама мислам дека не е одговорено на прашањето за чекорите после тоа. Мислам дека поддршката за заштита на ГТЦ ја има целата масовност којашто е потребна, но дека чекорите за понатаму не се доволно дефинирани. Јас не слушнав од никој да побара да се повлече тоа идејно решение. И тоа, да се врши притисок на одговорните, на тие од акционерското друштво, на Град Скопје, на Владата, да го повлечат тоа идејно решение затоа што никому не му одговара. Мислам дека овие дискусии и овие форуми, покрај тоа што имаат за цел да нè потсетат дека ГТЦ е навистина значаен објект по кој се идентификуваме како нација - затоа што е автентичен, затоа што нема таков како ГТЦ, затоа што е наш, пред сè од наш архитект - имаат за цел и да мобилизираат. Тоа треба некако повидливо да се покаже на дело, инаку, во спротивност, изгледа како носталгија по еден објект, којшто сè уште не е изгубен, затоа што сите сме убедени дека еден ден ќе мораме да се простиме од него.

ЧИТАМЕ ЗГРАДИ: ГТЦ КАКО КНИГА, дискусиона и читачка група

Во склоп на проектот Живи Библиотеки: архиви на граѓанска непослушност / 29.11.2014 / Младински Културен Центар Скопје

Фотографии од ГТЦ од 70-те и
80-те години на минатиот век

С
К
О
П
Ј
Е

Скопје - Скопје

А. ИВАНОВИЌ

Скопје - Скопје

ГО САКАМ ГТЦ! / протест и акција
гушкање на ГТЦ / 14.06.2013 / Скопје

ГО САКАМ

Во новата година со стариот добар
ГТЦ/ протест и акција топлење на
гтц / 28.12.2014/ Скопје

Гласање на седница на
совет на општина Центар за
референдум за ГТЦ / 30.03.2015

Почеток на кампања за
референдум за ГТЦ / Паркот на
Жената борец Скопје 6.04.2015

#ГОсакамГТЦ

ПРВ РЕФЕРЕНДУМ
ВО ОПШТИНА ЦЕНТАР

МАНА

S30

DRUMS
CARTSCH

ИЗЛЕЗИ
ЗА ГТЦ!

26 АПРИЛ
2015

БИОГРАФИИ

Мартин Гулески е архитект и професор. Тој бил долгогодишен професор на Архитектонски факултет на Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје на катедрата за Проектирање на општествени згради на Институтот за архитектонско проектирање, како и долгогодишен соработник на професорот Живко Поповски. Во моментот е професор на Факултетот Американ Колеџ во Скопје.

Минас Бакалчев е архитект и редовен професор на Архитектонски факултет на Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“, Скопје. Тој е учесник и ко-куратор на Македонскиот национален павилјон на Венециското Биенале за кое добил посебно признание со проектот „Град на можни светови“ за 2008 година. Заедно со Митко Хаџи-Пуља работат на архитектонски проекти, работилници, изложби, предавања под акронимот МБМХП. Нивниот објект, селски двор во Велмеј, е номиниран за Европската награда за современа архитектура „Мис ван дер Роџе“ за 2013 година (European Union Prize for Contemporary Architecture – Mies van der Rohe Award 2013). За нивното делување и придонес во архитектурата, добиле низа национални и градски проекти.

Доминика Бошкова е архитект. Таа била вработена на Архитектонски факултет на Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје и била долгогодишен

соработник на архитектите Гоце Аџи – Митревски и Димитрија Голубовски.

Јасна Стефановска е архитект и е асистент на Архитектонскиот факултет во Скопје, кадешто и дипломирала. Магистрирала со почести на Факултетот за архитектура при Техничкиот универзитет во Делфт, Холандија, на тема празнините во урбаното ткиво во Њу Орлеанс и нивно ре-обмислување по настаните во 2005 година. Во 2014 година докторирала на Архитектонскиот факултет при Универзитетот во Љубљана, на тема урбани трансформации на пост-социјалистичките градови, под менторство на проф. Јанез Кожељ. Нејзините истражувања се публикувани во *Urbaniziv*, *Built Environment* и *Follies*. Има предавано за урбани трансформации и критика и методологија на истражување на пост-социјалистички градови во Севиља, Тарту, Софија и Љубљана.

Ана Ивановска-Дескова е архитект и е вработена како асистент на Архитектонскиот факултет во Скопје, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, на група предмети од областа на заштитата на градителското наследство и Историја на архитектура и уметност. Во моментов работи докторат на тема „Архитектурата на постземјотресната обнова на Скопје“.

Донка Барџиева-Трајковска е историчар на уметност и советник конзерватор-експерт од областа на заштита на културно наследство. Таа е претседател на Центарот за културно наследство во Скопје. Барџиева-Трајковска има одбрането докторски труд насловен „Историските и социјалните услови во Византија во 12-от век и нивниот одраз на сликарството во црквата Св.Пантелејмон во Нерези“. Во периодот од 2006-2011 година е декан и доцент Факултетот за арт

и дизајн на Европски универзитет-Република Македонија, Скопје. Таа работела и била директор во Републички завод за заштита на споменици на културата, Скопје.

Михалјо Зиноски е архитект и е доцент на Архитектонски факултет на Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје. Од 2012 година е наставник на катедрата за Проектирање на општествени згради на Институтот за архитектонско проектирање. Поле на интерес во последните три години му се трансформативните типологии во областа на општествените згради. Докторската дисертација се занимава со областа на трансформативните типологии на примерот на објектите за трговија во градот Скопје.

Дејан Ивановски е архитект. Од 2007 година работи како стручен соработник на предметот Архитектонско студио 1/2 на Архитектонски факултет на Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје. Од 2014 година работи како стручен соработник на предметот Ентериер 1 (Брендирање) на Архитектонски факултет на Универзитетот Американ Колеџ Скопје. Во 2009 година, заедно со Ристо Аврамовски и Ана Бораниева, го основаат архитектонското студио „Архитектри“. Во моментот работи на мали и големи проекти од различен карактер.

Горан Јанев е вонреден професор и е вклучен во наставната и истражувачка работа на Институтот за социолошки и политичко-правни истражувања на Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Скопје. Се стекнува со титулата „доктор на науки“ по социјална антропологија на Оксфордскиот Универзитет во 2006 година. Од 2008 до 2011 година е на пост-докторат во Макс Планк Институтот за истражување на религиски и етнички различ-

ности во Гетинген, Германија. Се занимава со политичка антропологија, меѓуетнички односи, различитости и урбана антропологија.

Мишко Ралев е архитект и е вонреден професор на Факултетот за архитектура и дизајн при Универзитетот Американ Колеџ Скопје каде предава група предмети од ентериерното проектирање. Кариерата во образованието ја започнал на Архитектонскиот факултет во Скопје, каде е избран за доцент. Предавал и на Шумарскиот факултет во Скопје на одделот за проектирање на мебел и ентериер како и на Факултетот за применети уметности во Ниш, Р.Србија. Паралелно со едукацијата се занимава и со проектирање во областа на архитектурата и ентериерот во рамките на дизајн тандемот ЕРРА архитекти – (Еремеева и Ралев).

Даница Павловска е архитект. Таа дипломирала архитектура на Архитектонскиот факултет на Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје. Таа е поранешна претседателка на Асоцијацијата на архитекти на Македонија и лиценциран член во Комората на инженери и архитекти на Република Македонија. Павловска е повеќегодишен урбанистички аналитичар во локалната самоуправа на Град Скопје со 20 годишно искуство во просторното планирање на национално ниво.

Никола Писарев е историчар на уметноста, археолог и граѓански активист. Тој е магистрант на Високата школа за односи со јавност, на секторот за стратешки комуникации, и програмски директор на програмата за активизам и креативно решавање на проблемите на заедницата на Центарот за современи уметности од Скопје. Од 1999-та година работи активно на креирање проекти и програми, наменети за забрзување и креирање предуслови

за граѓанско учество, решавање на проблемите на заедниците и користење на креативни методологии, техники и настани за решавање на отворените и горливите проблеми на заедниците. Член е на повеќе активистички и граѓански иницијативи („Го сакам ГТЦ“, „Спас за Радика“, „Арсена“ од Гевгелија, „Социјална Секуларна Република“ и други).

Ивана Васева е куратор и историчар на уметност. Таа дипломирала на Факултетот за историја на уметност при Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје, а специјализирала во областа на кураторството на Кураторската програма на Уметничкиот центар де Апел во Амстердам, Холандија. Фокусот на нејзиниот кураторски интерес во последните години е насочен кон истражување и повторно испитување на улогата на уметноста во поширокиот социополитички и економски систем и во јавниот простор и сфера, како и нејзиниот потенцијал кон стимулирање промени, дури и спекулативни и емотивни, во различни локални контексти. Позади себе има повеќе кураторски проекти во земјава и во странство.

Филип Јовановски е визуелен уметник и граѓански активист. Тој е магистрант на Факултетот за ликовни уметности, отсек – сликарство во Скопје. Учествувал на повеќе групни, интернационални изложби. Добитник е на наградата за млад ликовен уметник ДЕНЕС 2013. Неговите дела се во полето на истражувачки интердисциплинарни проекти кои често користат кураторски пристап и претставуваат трансформација на политички и социјални категории во просторни слики. Од 2007 година е уметнички директор на АКТО- Фестивалот за современи уметности во Битола. Исто така е член и еден од основачите на иницијативите: КООПЕРАЦИЈА, „Плоштад Слобода“, ЈАДРО- Асоцијацијата на независната култур-

на сцена, граѓанската иницијатива „Го сакам ГТЦ“, како и неколку други неформални активистички иницијативи.

Организацијата **Факултет за работи што не се учат (ФРУ)** е формирана 2000 година како уметнички проект чие официјално јавно функционирање започнува во 2001 година во Галеријата „Место“ на „359 - Мрежа на локални и субалтерни херменевтики“ во Скопје. Здружението за култура и уметност ФРУ - Факултет за работи што не се учат, функционира како платформа за проекти од областа на современата култура и уметност, со фокус на продукција на настани чија цел е да создадат критички однос и активно учество на граѓаните во креирањето на јавниот ангажиран политичко - социјален и уметнички дискурс во заедницата. Една од главните активности на ФРУ е АКТО фестивалот за современа уметност во Битола кој се организира од 2006 год. како најобемна активност на организацијата ФРУ. Организацијата во своето 15-годишно постоење била член на неколку регионални платформи од областа на современата култура и уметност, како и соработувала на интернационални проекти и фестивали како фестивалите Перфрације (Загреб) и Culturscapes (Базел), регионалните мрежи BCC / balcan can contemporary и Urban Hum, и регионалните проекти Слушајќи ја публиката, ЖИВИ БИБЛИОТЕКИ: архиви на граѓанска непослушност, *If buildings could talk* и други.

ЖИВИ БИБЛИОТЕКИ: архиви на граѓанска непослушност е подолгорочен кураторски проект, кој подразбира процес на собирање и дистрибуирање на литература, која се однесува на граѓанска партиципативност, активност и реакција, по пат на донации од индивидуалци, претставници на

невладиниот сектор, организации и здруженија кои се согласни да делуваат во насока на градењето на отворено и современо демократско општество. Живата библиотека претставува отворена збирка од колективно знаење, формирано од страна на самите граѓани. Таа постојано се гради и надополнува, преиспитувајќи ја идејата за тоа што претставува „знаењето“ и како тоа се манифестира во услови на радикални промени во социо-политички контекст. Притоа, индивидуалното видување, јавното искажување став и партиципативност, преку избор и донирање на конкретна книга поврзана со претпоставената тема е основа која придонесува во обликувањето на содржината на „живата“ библиотека, но во исто време станува сведоштво на колективно разбирање на актуелните состојби и креира критички дискурс кон истите. Сосема накратко, Живата библиотека генерира нови форми на граѓанско здружување и се наоѓа во функција на отворена платформа.

<http://zivibiblioteki.wordpress.com/>

Оваа публикација е подготвена во рамки на проектот „ЖИВИ БИБЛИОТЕКИ: архиви на граѓанска непослушност“, куратори: Филип Јовановски и Ивана Васева

Ивана Васева, Филип Јовановски
111 тези за ГТЦ

Издавач:

ФРУ - Факултет за работи кои не се учат
Адреса: Христо Узунов ЗЕ, Битола

Уредници:

Ивана Васева, Филип Јовановски

Стручен соработник:

Јован Ивановски

Соработник:

Бисера Бендевска

Текстови:

Минас Бакалчев, Ана Ивановска – Дескова, Јасна Стефановска, Доминика Бошкова, Донка Барџиева – Трајковска, Михајло Зиноски, Дејан Ивановски, Мишко Ралев, Горан Јанев, Никола Писарев, Даница Павловска

Текстот на македонски јазик го исчита:

Маја Васева

Лектура:

Бобан Каралејовски

Дизајн на корица:

Филип Јовановски

Дизајн:

КОМА

Фотографија:

Ванчо Џамбаски, освен Фотографиите од ГТЦ од 70-тите и 80-тите години на минатиот век кои се архивски фотографии.

Печат:

Графопром, Битола

Тираж:

200

CIP - Каталогизација во публикација
Национална и универзитетска библиотека
«Св. Климент Охридски», Скопје

725.1:339.378.2]:316.7(497.711)(062)

725.1:339.378.2]:323.269(497.711)(062)

725.1:339.378.2]:930.85(497.711)(062)

СТО еднаесет

111 тези за ГТЦ / уредници Ивана Васева, Филип
Јовановски. - Битола : Факултет за работи што не се учат,
2015. - 200 стр. : илустр. ; 20 см

Белешки за застапените автори

ISBN 978-608-65831-0-1

а) Градски трговски центар (Скопје). Културолошки
аспекти - Собири

б) Граѓански активизам - Јавни простори - Скопје - Собири

в) Културно

наследство - Скопје - Собири

COBISS.MK-ID 98509322

©2015 ФРУ – Факултет за работи кои не се учат/ Ивана Васева,
Филип Јовановски и авторите

Сите права се задржани. Ниту еден дел од оваа публикација не
сmee да биде сочуван, умножуван или репродуциран без претходна
дозвола на сопствениците на авторските права.

Проектот Живи библиотеки: архиви на граѓанска непослушност е
подржан од Фондација отворено општество - Македонија (ФООМ).

FOUNDATION ФОНДАЦИЈА
OPEN OTBOPENO
SOCIETY OIPIIIECTBO
MACEDONIA MAKEAONИЈА

FACULTY
ФАКУЛТЕТ
ЗА
РАБОТИ THINGS
ШТО НЕ СЕ
УЧАТ CAN'T BE
LEARNED

живи living
библиотеки libraries
отворено open
општество of public life
македонска македонска
дисциплина discipline

МАРТИН ГУЛЕСКИ
МИНАС БАКАЛЧЕВ
ДОМИНИКА БОШКОВА
ЈАСНА СТЕФАНОВСКА
АНА ИВАНОВСКА-ДЕСКОВА
ДОНКА БАРЏИЕВА-ТРАЈКОВСКА
ДЕЈАН ИВАНОВСКИ
МИХАЈЛО ЗИНОСКИ
ГОРАН ЈАНЕВ
МИШКО РАЛЕВ
ДАНИЦА ПАВЛОВСКА
НИКОЛА ПИСАРЕВ

